

HOOFDSTUK 04.

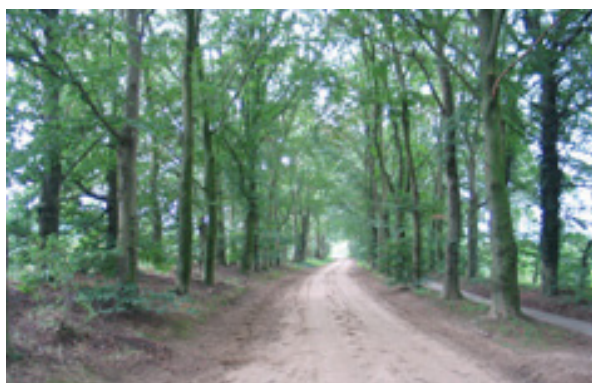
KARAKTERISTIEK BRONCKHORST

Wat is nu typisch Bronckhorst? Wat is karakteristiek voor dit gebied? Om deze vragen te beantwoorden zal met een wijde, open blik naar het gebied gekeken moeten worden. In gebiedsgerichte omgang met erfgoed gaat het niet om de afzonderlijke gebouwen en wegen. Het gaat om het verband tussen de waardevolle sporen uit het verleden en de kwaliteiten van het heden. Die samenhang komt tot uiting in de verhalen over het verleden. Wat Bronckhorst heeft meegemaakt, heeft het huidige karakter doen ontstaan.

In gemeente Bronckhorst komen, vergeleken met andere gemeenten, veel oude kastelen voor. Dit is geen toeval. Het heeft alles te maken met de natuurlijke gesteldheid van het landschap met beken en zandruggen. Het grootgrondbezit heeft er grotendeels voor gezorgd dat het kleinschalig kampenlandschap ook nu nog zichtbaar is. Maar wat typisch is voor het noorden van Bronckhorst, is anders in de andere deellandschappen. In het zuidoosten van de gemeente is de agrarische leefwijze, georganiseerd in marken bepalend geweest voor het landschappelijk beeld. Samenvattend zijn voor Bronckhorst de volgende thema's karakteristiek: Grootgrondbezit, Agrarische ontginningen en infrastructuur.

Grootgrondbezit.

Infrastructuur.

De Aviko.

Uitgelicht: Macht & Gezag

Vanuit het heden is de organisatie van macht en gezag niet altijd eenvoudig te begrijpen. Sinds de Franse tijd kennen we de staatkundige indeling van het koninkrijk met gemeenten, provincies en de Staten Generaal. Voor 1800 was de situatie anders. Grootgrondbezitters, leenheren, leenmannen, hertogen, ridders, keizers, bisschoppen, gewaarde boeren; de macht was in vele en verschillende hiërarchische lagen verdeeld. Combinaties kwamen ook voor. Een bisschop kon evengoed leenheer zijn en leenheren waren in bepaalde gevallen ook leenmannen. Het was een complex geheel. Enige achtergrondinformatie kan behulpzaam zijn bij het begrijpen van het grootgrondbezit, dat grote invloed had op de ruimte in gemeente Bronckhorst.

De Franken en hun Gouwen

Vanaf de 5de eeuw werd een groot deel van Nederland onderdeel van het grote Frankische Rijk. Onder hun invloed kwam het feudalisme - hiërarchisch leenstelsel - tot stand. Midden in Bronckhorst lag de grens tussen het door de Franken bezette westen en het door de Saksen bewoonde oosten. In 779 veroverden de Franken het Saksische gebied. Saksen-Hamaland werd toen één van de bestuurlijke districten, destijds 'gouwen' genoemd. De Merovingische koningen stelden hertogen en gouwgraven aan die verantwoordelijk waren voor het besturen, rechtspreken en verdedigen van de gouwen en graafschappen. De Koningen trokken zich geleidelijk aan steeds meer terug uit hun rijk en lieten taken over aan hofmeiers.

Bronckhorst lag binnen het graafschap Hamaland, dat weer verdeeld was in de IJsselgouw en de gouw de Liemers. Wichmond lag in de IJsselgouw. Aan het hoofd van deze gouw, stond gouwgraaf Wrachar.¹ Bij Hengelo en Zelhem grensde de gouw aan de gouw Saksen-Hamaland. Het hofgoed van Saksen-Hamaland stond in Zelhem. De informatie dateert uit oude bronnen waarin verteld wordt over de gift van een stuk grond in de IJsselgouw in het hof Withmundi, van graaf Wrachar aan de missionaris Ludger. Ludger kreeg een stuk land met bossen, hooi- en grasland, wegen, water, waterlopen en visserijen, maar uitgezonderd een hoeve in het hof.² Door de gift kwam een deel van Bronckhorst in bezit van het door Ludger in 793 opgerichte bisdom Münster.

KONING → HOF MET GOUWGRAAF → VRIJE MAN
→ HORIGE

Het Heilige Roomse Keizerrijk en het hof- en leenstelsel

Halverwege de 8ste eeuw kwam Karel de Grote aan de macht in het Frankische rijk. Onder zijn leiderschap werd de positie van de hofmeier erfelijk. Andere hervormingen hadden te maken met een verdergaande centralisatiepolitiek en de omvorming van het koninkrijk naar een keizerrijk.

Tussen 751-987 werd het leenstelsel officieel ingevoerd. Dit stelsel was ontstaan uit een gebrek aan geld. De machtsverhoudingen berustten voornamelijk op de afspraken over trouw en verantwoordelijkheid tussen leenheer (gever) en leenman (ontvanger).³ De keizer bezat een aantal hoven. Daarnaast konden koningen, graven en hertogen hoven stichten.

KEIZER → KONING (koningshoven) →
LANDSHEER (hertog/ graaf/bisschop/heer) →
leenman/ vazal

Graafschap en Hertogdom Gelre

Na het uiteenvallen van het keizerrijk van Karel de Grote raakte de gecentraliseerde machtsuitoefening in verval. De regionale en lokale macht lag bij landsheren, zoals graven, hertogen, bisschoppen en heren. Zij bestuurden het land vanuit 'hoven'. In Gelderland lag de landsheerlijkheid Landgraafschap Gelre. In dezelfde periode kwam door een reorganisatie van de gouwen en graafschappen Hamaland bij het graafschap Gelre terecht.

In de 14de eeuw nam, onder leiding van graaf Reinald II van Gelre, de macht van het Gelders-Zutphense graafschap toe. Dit gebeurde onder andere doordat Reinald II edelen onderwierp en hen vervolgens hun eigen goederen als leengoed weer teruggaf. Een leen kon men behalve door het verliezen van een strijd tegen de graaf ook vrijwillig krijgen. Hier koos men voor vanwege het recht op bescherming van de heer of om verdeling van het goed na de dood tegen te gaan. Een leen werd namelijk in zijn geheel overgedragen aan de oudste mannelijke opvolger. Wanneer er geen mannelijke opvolger was, kon een vrouw in aanmerking komen.⁴

Het graafschap kreeg vanaf 1339 de status 'Hertogdom Gelre'. Hij was echter niet de enige die het voor het zeggen had. De landsheren, zoals de Hertog van Gelre, werden bijgestaan door landsheerlijke raden, bestaande uit vooraanstaande ridders en geestelijken. Aan het einde van de 13de eeuw zijn uit deze raden, de gewesten gevormd; de voorlopers van de huidige provincies.

Ruimtelijke indeling

Het hertogdom Gelre was bestuurlijk verdeeld in vier kwartieren; Zutphen, Arnhem, Nijmegen en het Overkwartier. Naast de kwartieren waren er stadsschependommen ingesteld. Rondom de steden Zutphen, Lochem, Groenlo en Bredevoort bevonden zich:

- Schoutambt Zutphen, in de zone om de stad; inclusief Vorden en Wichmond.
- Landdrostambt Zutphen, in de zone om het schoutambt Zutphen; inclusief Gooy/Zelhem, Steenderen, Hummelo, Hengelo, Drempt.
- Ambt van Bredevoort

Tussen deze gebieden lagen de heerlijkheden Borculo, Bronckhorst en Lichtenvoorde. Deze gebieden behoorden bestuurlijk niet onder Gelre.

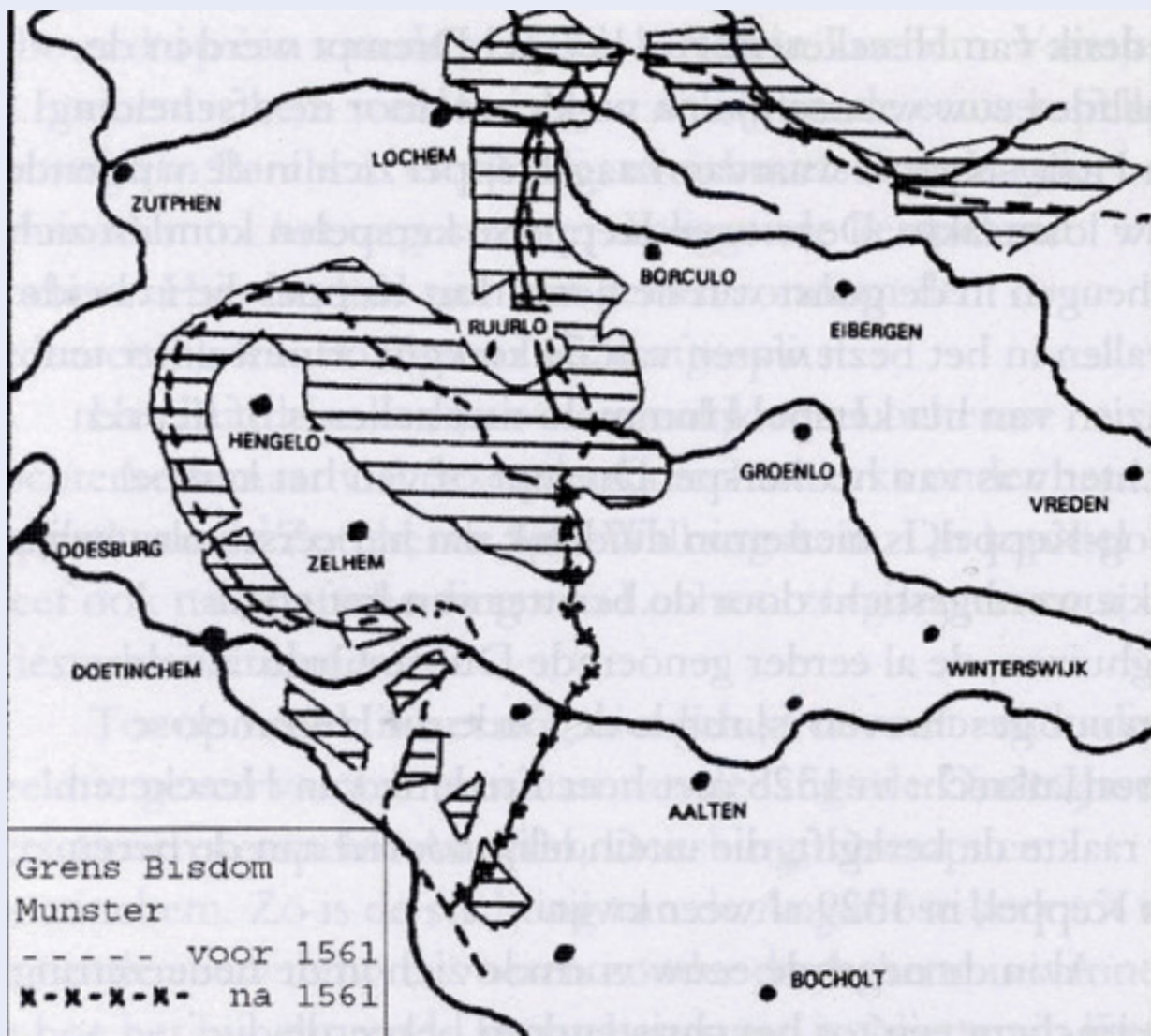
Heerlijkheden

Heerlijkheden waren bestuursvormen en rechtsgebieden die afstammen uit het middeleeuwse feodale stelsel. Het gaat hier niet om grondbezit, maar om het hebben van rechten over een bepaald gebied. De heer, vrouwe of instelling had 'heerlijke rechten' binnen de grenzen van de heerlijkheid. Hij of zij was meestal onderhorig aan een hogere heer of edelman. Daarboven stond de keizer of koning. Hij/ zij kon echter ook als graaf of hertog de rechten vertegenwoordigen van het hoger gezag. Binnen de heerlijkheid werd vaak een meier, baljuw of schout aangesteld die kon toezien op inkomsten uit bijvoorbeeld tolheffing en boetes. Er waren ook

heerlijkheden die niet leenroerig waren aan een hoger gezag. Dit worden allodiale heerlijkheden genoemd. In Bronckhorst kwamen een aantal heerlijkheden voor die invloed uitoefenden op het landschap en de maatschappelijke situatie. De Heerlijkheid Bronckhorst is wellicht de meest bekende.

Marken en buurtschappen

Aan het einde van de middeleeuwen werd de rechterlijke en bestuurlijke macht steeds meer afhankelijk van grondbezit. Naast de landsheren, kwamen ook de 'geërfden' geleidelijk aan in het bezit van grond. De geërfden zagen in dat samenwerking cruciaal was om een waardige partij te zijn tegenover de landsheren. Daarom organiseerden zij zich in buurtschappen en marken en regelden zij het beheer van de gemeenschappelijk gebruikte gronden.

De grens tussen de bisdommen Utrecht en Münster (Uit: Hans, P 30).

Het gaat hier om een ander soort Marken dan we later in de geschiedenis zullen tegen komen. Buiten de gronden van de marken kwam men op het terrein van de landsheren. Zij hadden het recht op de niet in cultuur gebrachte gronden en ook op de niet gemeenschappelijke gronden van de marken en buurtschappen. Dit recht werd het wildernisregaal genoemd. Het Wolfersveen bij Zelhem en Halle was een dergelijk gebied dat onder de landsheerlijke rechten viel, hoewel het grensde aan de gemeenschappelijke gronden van diverse marken, zoals de Dunsborger mark en Halse mark. De marken van Hengelo, Zelhem en Halle hadden in de andere gevallen het recht op de woeste gronden.

Ontwikkelingen in Gelre

De 15de eeuw was een roerige tijd voor de inwoners van het Hertogdom. Er brak een strijd uit tussen hertog Arnold van Egmond van Gelre en hertog Adolf I van Berg over het hertogdom Gelre. Doordat Arnold van Egmond minder geliefd raakte, zag de Bourgondische hertog Filips de Goede zijn kans schoon om een verbond aan te gaan met Adolf van Berg. Bij afwezigheid van Arnold van Egmond, raakte ondertussen ook het hof en zijn zoon Adolf pro-Bourgondisch. Dit leidde tot een ruzie tussen vader en zoon waarbij de zoon, zijn vader gevangen nam en liet opsluiten. De sluwe hertog Karel de Stoute van Bourgondië wist het politieke spel zo te spelen dat het leek alsof hij achter de pro-Bourgondische Adolf stond, maar zodra hij Adolf zo ver had gekregen om zijn vader te bevrijden, liet hij Adolf opsluiten. Hertog Arnold van Egmond was echter al op leeftijd en overleed niet veel later. Het hertogdom Gelre werd verpand aan hertog Karel de Stoute. Toen Karel de Stoute in 1477 stierf, stelde Maximiliaan van Oostenrijk – de echtgenoot van de dochter van Karel de Stoute van Bourgondië -, Adolf van Nassau aan als graaf van Gelre. Deze werd benoemd tot stadhouder-generaal van Gelre. Vanaf dat moment viel Gelre onder het Bourgondisch-Habsburgse huis.

In 1504 gaf Maximiliaan van Oostenrijk, inmiddels keizer van het Duitse Rijk, Gelre en Zutphen in leen uit aan zijn zoon Filips. Filips beleende heer Frederik van Bronkhorst-Borculo met de hoge heerlijkheid en kerspel Steenderen. Hertog was sinds 1492 de door de edelen vrijgekochte Karel van Egmond. Wegens toenemende ontevredenheid bij de Gelderse steden, bannerheren en ridderschappen werd hij vervangen door Hertog Willem II van Gelre, Gulik en Berg. In 1543 bezweek hertog Willem II voor de druk vanuit Bourgondië, dat in die tijd aanzienlijk uitgebreid was onder leiding van Karel V; de zoon van Filips de Schone. Karel V was heer der Nederlanden, koning van Spanje en keizer van het Duitse Rijk. Bij het Verdrag van Venlo werden Gelre en Zutphen opgenomen in de Bourgondische Nederlanden. Een gevolg was dat Gelre samen ging werken met de andere gewesten in de Nederlanden. Hiermee was een eerste stap gezet richting de vorming van

Nederland. De Nederlandse gewesten stonden onder direct gezag van de Spaanse Habsburgers. De Spaanse Habsburgers lieten het bestuur in de Nederlanden over aan vertegenwoordigers; de stadhouders. Een beroemde stadhouder die aangesteld werd in Gelre was René van Chalon, prins van het Zuid-Franse Orange. Deze prins was ook stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland. Tot de opstand (1568-1648) bleef deze situatie bestaan. Na het tekenen van de Unie van Utrecht voegden de drie noordelijkste kwartieren zich samen tot Gelderland, als onderdeel van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Bisdommen

In de directe nabijheid van het Hertogdom Gelre had de Achterhoek ook te maken met de macht van de bisdommen Utrecht en Münster. De grens tussen het Hertogdom Gelre en het prinsbisdom Münster lag in de woeste gronden. Met de groei van de bevolking en het gebruik van het land namen de geschillen in het grensgebied toe. Eerst tussen marken, later op hoger niveau. In 1766 werden langs de grens met Overijssel tot Dinxperlo 186 grenspalen geplaatst, met aan de ene kant het wapen van het hertogdom Gelre en aan de andere kant het wapen van Münster. De westgrens van het Münsterse bisdom liep tot de oprichting van bisdom Deventer over Rekken, Neede, Gelselaar, Geesteren, Borculo, Hengelo, Zelhem, Silvolde en Dinxperlo.

4.1 GROOTGRONDBEZIT ⁵

Zicht op Huis Vorden (afbeelding: De Beijjer, P 28).

Grootgrondbezit heeft in dit gebied eeuwenlang een grote rol gespeeld. Dit is terug te zien aan de vele kastelen die hier voorkomen met een hoge ouderdom. De oorsprong van het grootgrondbezit ligt in het hofstelsel dat in de 10de eeuw grotendeels de organisatie van de samenleving bepaalde. Bestuurlijk was het gebied zo ingericht dat de koning – later keizer – de taken had gedelegeerd aan leenmannen die resideerde vanuit een hof. In Bronckhorst kwamen ook hoven voor, bijvoorbeeld in Olburgen, Baak en Hengelo. Een hof –curtis- was in het verre verleden een centrale boerderij waar andere boerderijen onder vielen. Op de boerderijen werkten horigen. Zij waren onvrij en verbonden aan de boerderij. Aan het hoofd van het hof stond een hofheer.

Deze werd ook wel meier of scholte genoemd. Een hof bestond meestal uit een complex van gebouwen met korenschuren, een bakhuis, een brouwerij en molens. De hofhorigheid bleef de gangbare wijze van bestaan tot de betaling van horigen aan hun hofheer overging van goederen in natura tot geldpacht.

De hoven leefden voort als grote boerderij van een lokale grootgrondbezitter. Sommigen groeiden uit tot kasteel.

Ook tegenwoordig komen nog pachtovereenkomsten voor tussen boerderijbewoners en een eigenaar.

In vele gevallen is dit een voortvloeiende uit het middeleeuwse hofstelsel. Het grootgrondbezit in Bronckhorst wordt uitgelegd aan de hand van de zichtbare relictten; de voornaamste kastelen, landgoederen en buitenplaatsen.

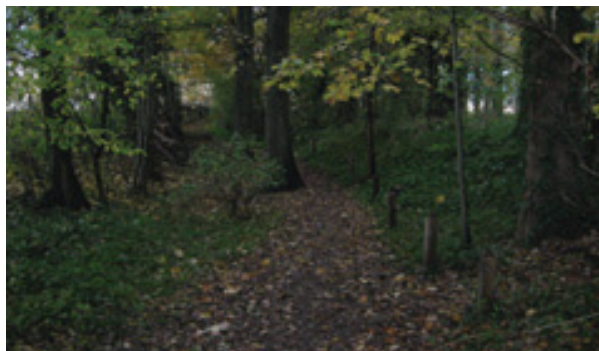
Uitgelicht: Heeren en Heerlijkheid Bronckhorst

De 'heerlijke' rechten van de Bronckhorsten kwamen in handen van het geslacht via de huwelijksbanden met de Heren van Borculo. In de 13de eeuw hadden de heren van Bronckhorst kasteel Lichtenvoorde gesticht in het gebied dat binnen het bisdom van Münster lag. Over de versterking ontstonden conflicten tussen Münster, Bronckhorst en Borculo. Lichtenvoorde kwam vervolgens met de bijbehorende heerlijke rechten in handen van de heren van Borculo. De erfdochter van Borculo trouwde met Willem IV van Bronckhorst. Nadat het echtpaar kinderloos stierf, gingen de rechten via een neef, in 1397 over in handen van Gijsbert VI van Bronckhorst. Deze Gijsbert droeg tegelijkertijd de naam Gijsbert II van Borculo. De heerlijkheden vielen onder dezelfde persoon, maar bleven aparte heerlijkheden.

Uitgelicht: Heeckeren's

Na het overlijden van hertog Reinald II brak een strijd uit tussen de twee broers Reinald III en Eduard van Gelre, waarbij twee adellijke geslachten uit de Achterhoek betrokken raakten. De Bronckhorsten schaarden zich achter Eduard en stonden lijnrecht tegenover de Van Heeckerens die het opnamen voor Reinald III. Toen beide broers van Gelre kinderloos stierven, ging de strijd verder onder hun halfzussen Mechteld en Maria. Mechteld bevond zich met haar echtgenoot graaf Jan van Blois in het kamp van de Van Heeckerens. Maria trouwde met hertog Willem VI van Gulik en werd gesteund door drie gebroeders van Bronckhorst, Hendrik van Wisch en de Rooms keizer Karel IV. Er kwam een einde aan de kwestie toen Mechteld in 1379 afstand deed van de erfopvolging. De zoon van Maria en Willem van Gulik, Willem I van Gelre, werd vervolgens hertog van Gelre en Gulik.

4.1.1 VOORMALIG KASTEEL BRONKHORST

Slotheuvel tussen de IJssel en het stadje Bronkhorst.

De slotheuvel is tegenwoordig bebost.

Ligging

Het Slot Bronkhorst lag aan de oostelijke oever van de IJssel net ten zuiden van Zutphen. Aan de oostzijde is het stadje Bronkhorst ontstaan. De beroemde stichters en langdurige bewoners kwamen uit het geslacht Bronkhorst. De kapel en het Hoge Huis hebben een directe link met het voormalige kasteel. De kapel zou gesticht zijn door de heren van Bronkhorst. Het Hoge Huis is gebouwd als ontvangstruimte voor gasten van de heren.

Omschrijving

Kasteel Bronkhorst was het kasteel van de Heren van Bronkhorst. Het kasteel hoorde bij de belangrijkste kastelen in het graafschap Zutphen. Het slot viel onder de categorie mottekasteel. Dergelijke kastelen werden tussen de 11de en 13de eeuw gebouwd op kunstmatige heuvels of motten.⁶

De heren van Bronkhorst behoorden tot de machtigste geslachten in de Achterhoek. Bronkhorst was geen rijksleen maar een zonneleen of allodiaal goed. Dit betekent dat de heer niet leenroerig was aan het Rijk en ook niet aan de hertog van Gelre. De heeren van Bronkhorst hadden het recht om oorlog te voeren, om munt te slaan en om tol te heffen. Ook hadden zij een eigen ridderschap.⁷ Het bezit van de Heeren van Bronkhorst was bekend onder de naam Bannerij Bronckhorst. Bronkhorst was namelijk, naast Bergh, Baer en Wisch een van de vier bannerheerlijkheden in de Achterhoek.

Een bannerheerlijkheid was een categorie hoge heerlijkheid, onder leiding van een bannerheer. Het is niet helemaal helder wat een bannerheer onderscheidt van een andere heer. Verschillen worden gezocht in eigen militaire macht, gelijkwaardigheid aan graven vanwege onafhankelijkheid en een bannerheer stond boven de gewone Gelderse ridders en stemgerechtigde edelen. Een bannerheer nam bijvoorbeeld deel aan de Gelderse Statenvergadering. In de loop der eeuwen groeide het rechtsgebied uit.

In 1317 kwam Batenburg erbij. Rond 1400 volgden Anholt, Borculo en ook het Huis te Eerbeek, de Wildenborch en andere goederen vielen onder hun bezit. De Bronkhorsten verbleven niet altijd in Bronkhorst. Zij verbleven vaak in Rekheim, tegenwoordig Rekem (België) dat tot 1328 in hun bezit was. Daarnaast waren ze te vinden in Zutphen of op hun kasteel in Borculo dat sinds 1405 in hun bezit was.

De Tachtigjarige oorlog betekende niet veel goeds voor Bronkhorst. In 1505 trok Philips de Schone Gelre binnen en nam Bronkhorst in. Later werd het weer herwonnen door Hertog Karel van Gelre. Het kasteel was zwaar beschadigd. In 1553 overlijdt de laatste graaf van Bronckhorst, Graaf Joost van Bronckhorst en Borculo. De bannerij ging over naar Irmgard, Bannervrouwe van Wisch. Zij was getrouwd met Jurrien van Limburg-Stirum. Deze familie liet het slot verbouwen. Tot 1722 is het bezit van de voormalige heren van Bronkhorst in dit geslacht gebleven. Daarna ging het goed in niet al te lange tijd over op verschillende eigenaren, zoals de families Van Raesfelt, Van Glasenapp en Tengnagel, - weer- Van Limburg Stirum, Wolterbeek en Ketjen. Eind 18de eeuw is het kasteel zwaar in verval geraakt. In 1828 wordt het grotendeels afgebroken. Een toren blijft nog aanwezig tot de sloop in 1920. In 1962 wordt het terrein aangekocht door de Staat der Nederlanden. Staatsbosbeheer beheert het terrein van het voormalige kasteel.

4.1.2 HUIS BAAK

Huis Baak.

Huis Baak vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Het Huis Baak is gelegen aan de oostkant van het dorp Baak. Tegenwoordig stroomt ten noordoosten van het huis de Oosterwijkse Vloed. Aan de westkant van het dorp kwam ook een Hof te Baak voor.

Omschrijving

Huis Baak wordt voor het eerst genoemd in de 13de eeuw, als bezit van de graven van Gelre. Baeck was een havezate; een riddermatige woning waarvan de eigenaar afkomstig is uit een adellijk geslacht. Eigenaren die in de opeenvolgende eeuwen verbonden zijn aan het huis Baak zijn de geslachten Baeck (14de-15de eeuw), Kreyneck (15de-16de eeuw), Van Westerholt (16de-17de eeuw), Van der Heyden (17de-19de eeuw) en Helmich (20ste eeuw). In 1739 zou het huis afgebroken zijn wegens gevaar van ouderdom om te vallen.⁸ Het huis is toen op de oude fundamenten weer herbouwd. In 1801 zijn de grachten verlegd en is de ingang verwisseld met de achterzijde. De bijgebouwen die nu aan de achterkant staan, waren dan ook oorspronkelijk aan de voorzijde te zien. In 1878 is het huis uitgebreid aan de rechterkant. Vanaf 1982 was in het huis de Stichting 'Werk van Maria' gevestigd. Sinds 2007 is 'Elle Ministeries' eigenaar.

4.1.3 'T SUIDERAS

't Suideras.

't Suideras vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Het Suideras is te vinden ten noordwesten van Wichmond en ten zuidoosten van Vierakker. Het water in de parkachtige aanleg rondom het hoofdhuis staat in verbinding met de Veengoot.

Omschrijving

Het leengoed van Henrick van Suderoes wordt genoemd in het begin van de 14de eeuw. In de 16de eeuw verlaat het goed het geslacht Suderoes. Het komt achtereenvolgens in handen van de families Goltstein, Swaefken en Ten Behm. Anna Ten Behm laat het huis verbouwen in 18de eeuwse architectuurstijlen. In 1764 wordt het Suideras beleend aan August Robbert van Heeckeren.

De erven van Van Heeckeren verkochten het goed aan J.H. van der Heyden van Baak.

Het huidige huis is eind 19de eeuw gebouwd tegenover de plek waar het oude huis stond. Het hoofdhuis is gebouwd in Neo-renaissance stijl; een veelgebruikte stijl omstreeks 1900.

4.1.4 KASTEEL HACKFORT

Kasteel Hackfort.

Kasteel Hackfort vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Huis Hackfort bevindt ten oosten van het dorp Vorden. Het huis is gelegen op de grens tussen het oostelijk dekzandlandschap en het rivierklei-landschap van de IJssel in het westen.⁹ In de diepe ondergrond liggen oude kleiige afzettingen van de Rijn, waardoor het water slecht wordt doorgelaten. Over de oude grondlagen heen liggen lage zandruggen. Door het mengen van dekzand met vruchtbare deeltjes uit de Rijnaafzettingen is het zand bij Hackfort en langs de IJssel relatief vruchtbaar. Water in de omgeving van Hackfort stroomt door de Vierakkerse Laak en de Hackfortse/ Vordense beek. Delen kunnen vergraven zijn. De Veengoot, het Groene Kanaal en de Leigraaf zijn met zekerheid gegraven. Huis Hackfort ligt tegen een van de dekzandkopjes in het natte broekgebied ten oosten van de IJssel.

Omschrijving

Het huis ligt bij een voormalige voorde. Hier was een doorgang door het omliggende natte gebied. Even verderop, ten noorden van boerderij de Groene Jager, was een veer over de IJssel. Waarschijnlijk lag bij Hackfort een route tussen Oost en West.

Het goed 'to Hacvorte' wordt in 1324 voor het eerst genoemd. Aan het einde van de 14de eeuw wordt het goed, met voorburcht en grachten, in leen uitgegeven door Willem van Bronkhorst aan Jacob van der Welle. Hij noemt zich vanaf dan Jacob Van Hackfort. In de 16de eeuw heeft Hackfort het zwaar te verduren tijdens De Opstand. Het raakt grotendeels verwoest. Omstreeks die tijd is het goed in handen van de familie Van Raesfelt, waarna het begin 17de eeuw via vererving toekomt aan de familie Van Westerholt, die het kasteel weer

opbouwt. Van Westerholt was aanvankelijk een katholieke familie.

Omstreeks 1660 trad Borchard Willem Van Westerholt toe tot de Hervormde kerk. Vermoedelijk deed hij dit om toegelaten te kunnen worden tot het Ridderschap van het Kwartier Zutphen. Hij breidde zijn bezit uit met Huis Scherpenzeel, Heerlijkheid Peursum en de Bannerheerlijkheid Bahr en Lathum. Hackfort zelf was een leen van de Van Bronkhorsten tot 1702. Het werd echter eeuwenlang bewoond door de familie Van Westerholt, die het ook verbouwde in de 18de eeuw. Bij de verbouwing verdween het poortgebouw, zodat een zicht vrijkwam op de nu symmetrische voorgevel. Ook zijn in die periode de grachten gedempt en de rechtlijnige aanleg van de tuin is vervangen door een landschappelijke parkaanleg met slingerende wandelpaden, waterpartijen en reliëf. Wat overbleef van de oudere aanleg zijn de lange eikenlanen. De familie Van Westerholt bleef tot in de 19de eeuw bestuurlijk actief op regionaal en gewestelijk niveau. Het aanzien van de familie werd door Napoleon bevestigd door Borchard Frederik Willem van Westerholt van Hackfort de titel 'baron de l'Empire' te verlenen. Na het overlijden van de leden van de familie Van Westerholt werd Hackfort nagelaten aan de vereniging Natuurmonumenten.

Bij het kasteel stond al in de 15de eeuw een watermolen. In de 18de eeuw was daar ook een oliemolen bij gebouwd. Later is een nieuw molenhuis gebouwd met een door water aangedreven korenmolen. Deze molen is – met tussenposen – tot 1952 in gebruik geweest.

4.1.5 KASTEEL VORDEN

Kasteel Vorden.

Kasteel Vorden vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Kasteel Vorden staat aan de noordelijke oever van de Vordense beek en ten zuidoosten van het dorp Vorden. Ten zuiden van het complex stroomt de Veengoot. De voorzijde van het kasteel is met een laan verbonden met de Veengoot.

Omschrijving

Kasteel Vorden wordt voor het eerst genoemd in een koopakte uit 1315. Het militaire bouwwerk is dan eigendom van de familie Van Vorden en tegelijkertijd een leen van Keppel. Het kasteel is van oorsprong een havezate. De eigenaren waren hierdoor verbonden aan het ridderschap van het kwartier van Zutphen. In 1405 komt het kasteel in handen van de familie Van Hackfort. Via vererving komt het daarna terecht in de familie Ripperda. Zoals ook andere kastelen, krijgt kasteel Vorden te maken met plunderingen in de Tachtigjarige oorlog. Het is daarna hersteld.

In de twintigste eeuw is het kasteel in 1956 door de familie Van der Borch verkocht aan het N.V. Landbouw-, Bos- en Bouwexploitatiemij. Een kleine twintig jaar later is het kasteel eigendom geworden van Geldersch Landschap. Het omliggende terrein behoorde tot de voormalige gemeente Vorden. Het kasteel deed in die tijd dienst als gemeentehuis. Sinds 2004 is het weer in particulier bezit.

Het kasteel zoals het er nu bijligt is grotendeels gebouwd in de 16de eeuw. De vierkante toren stamt uit de middeleeuwen. Voor het kasteel ligt een ommuurd voorplein met een ophaalbrug. De gracht dateert uit de tijd dat het kasteel een defensieve functie had. In de 19de eeuw is het omgebouwd tot landhuis. In die tijd is ook de ingang verplaatst naar de noordvleugel, met een brug over de slotgracht.

Tegenwoordig is het kasteel in gebruik als Bed & Breakfast. Ook worden er vergaderingen, feesten en diners georganiseerd. In een van de bijgebouwen is een kantoor gevestigd.

4.1.6 DEN BRAMEL

Den Bramel.

Den Bramel vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Huis den Bramel ligt in het noorden van gemeente Bronckhorst, noordelijk van Vorden richting Almen in de buurtschap Veldwijk. Niet ver ten oosten van Den Bramel ligt het landhuis Enzerinck. Het Enzerinck is een vroeg 19de eeuws landhuis, gebouwd voor dhr. C.A.E.A. van Panhuys en zijn vrouw C.E.W. Staring.

Omschrijving

De naam Den Bramel wordt in de 14de eeuw vermeld als Hoff te Bramel. Het is dan Gelders leengoed. Het hof wordt gesplitst in een groot en klein Bramel. Het huis Bramel staat op de plaats van het vroegere Groot Bramel.

Het huis dateert voornamelijk uit de eerste kwart van de 18de eeuw, maar het bevat oudere onderdelen van voorgaande bebouwing. Het oude huis is gebouwd omstreeks 1650. Willem Vehr was destijds de leenman. De huidige verschijningsvorm is echter vooral tot stand gekomen in de 19de eeuw. De toenmalige eigenaar C.J.J. Storm van 's Gravesande gaf het huis een classicistische verschijningsvorm. Ook krijgt het groen rondom het huis een parkaanleg met wandelbos en slingerpaden. Zijn zoon Jhr. I.F. Storm-van 's Gravesande en barones E.A.S. van Heeckeren van Walien, gaan verder met het moderniseren van het huis. In de toen veelgebruikte neorenaissance-stijl is een trapgevel geplaatst. En op het dak worden leien dakpannen en een daktoren geplaatst. Voor de zandstenen ingang komt een neogotisch voorportaal te staan. Den Bramel bevatte in de tijd van het echtpaar niet alleen het hoofdhuis, maar ook landerijen, hoven, plantages, akkermaalsbossen, twee grote boerenerven, een tuinmanswoning en een daghuurdshuis.

Eind 19de eeuw wordt Den Bramel verkocht aan Heinrich Thate, die het aankoopt voor zijn zoon. Rond 1900 wordt een nieuwe toegangslaan aangelegd aan de zuidkant van het huis. De Almenseweg werd tevens verplaatst met een bocht naar het oosten.

4.1.7 WIENTJESVOORT

Wientjesvoort.

Wientjesvoort vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Niet ver van kasteel Vorden ligt aan de weg van Vorden naar Ruurlo de Wientjesvoort. Het landhuis staat naast de voormalige herberg Wientjesvoort. De herberg komt in de 17de eeuw in bronnen voor als Wenninckvoort.

Omschrijving

De Wientjesvoort is een vrij jong landhuis dat gebouwd is in het midden van de 19de eeuw. De oorsprong van de bouwplaats houdt vermoedelijk verband met de boerderij 'de Bult' die tegenover het huis staat. Deze boerderij behoorde tot het landgoed Den Wildenborch. De oude boerderij, die in de 19de eeuw vervangen werd, kwam via overerving in bezit van de freules Josepha J.A.E.C.S. en Judith M.I.O. barones van Dorth tot Medler. Zij gaven de opdracht om aan de noordkant van de weg een landhuis te bouwen. Begin 20ste eeuw werd het een deel van het landgoed, inclusief herberg, verkocht aan de kunstschilder Arnold. M. Gorter. Het restant kwam in handen van Mr. Frans J.M.I. baron van Hovel tot Westervliet. Hij verhuurde het goed en verkocht het aan de laatste huurder.

In 1968 brak brand uit op de buitenplaats. Het dak en de bovenverdieping moesten het ontgelden. In 1999 is het gekraakte landhuis met bijgebouwen verkocht, en weer in oude luister hersteld.

4.1.8 DE KIEFTSKAMP

De Kieftskamp.

De Kieftskamp vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Tussen Vorden, Linde en oostelijk van de Hengeloseweg ligt het 170 ha grote landgoed en Huize de Kieftskamp. Het landgoed grenst aan het landgoedlandschap rond kasteel Vorden.

Omschrijving

Een eerste vermelding dateert uit 1626.

Het ontstaan van de Kieftskamp hangt niet samen met een adellijke familie, maar met belangrijke stedelijke families. In 1743 wordt het landgoed verkocht aan landmeter en architect Gerrit Ravenhorst.

Hij liet het beheer over aan zijn schoonzoon Johan Hendrik Brass. Hij laat in 1768 een nieuw huis bouwen. Het wordt een eenvoudig maar sierlijk huis. Kenmerkend is de vooruitspringende ingangspartij. Bij een veiling in 1835 komt het landgoed in bezit van de familie Storm van 's Gravesande. Na een korte periode met leegstand komen er nieuwe eigenaren; de familie Van den Wall Bake-del Court van Krimpen. Zij verkopen het huis en landgoed in 1975 aan Het Gelders Landschap.

4.1.9 ONSTEIN

Onstein.

Onstein vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

In de omgeving van de Kieftskamp, kasteel Vorden, Wientjesvoort, ligt ook Het Onstein. Het landgoed ligt ingeklemd tussen de Veengoot in het zuiden en de spoorlijn Vorden-Ruurlo in het noorden.

Omschrijving

Onstein wordt voor het eerst vermeld in de 15de eeuw, als hofroerig goed Onstedynck. De benaming doet vermoeden dat het hier om een boerderij gaat. In 1613 wordt door de familie Van Hasselholt een eenvoudig bakstenen landhuis gebouwd. Het huis krijgt een ander uiterlijk in 1710. In 1925 wordt het landhuis opnieuw verbouwd. Bij de verbouwing wordt het pannendak vervangen door een dak met leistenen. Ook komen er klokkentorens op te staan. Het huis kreeg hierdoor meer het uiterlijk van een kasteel.

In de 20ste eeuw heeft het landgoed meerdere eigenaars gehad, tot het in 1978 in bezit kwam van de heer Melchers. Deze liet het huis restaureren.

Kenmerkend voor Onstein is het lanenstelsel, met de Onsteinseweg als zichtas op het huis. De laan kruist een andere laan waardoor een kruis ontstaat. Deze is vanuit de lucht goed te aanschouwen.

4.1.10 'T MEDLER

't Medler.

't Medler vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

't Medler is een landhuis gebouwd door regionale elite. Het huis is te vinden ten noorden van de weg Vorden-Ruurlo. Het ligt tussen de Wientjesvoort en de Wildenborch. Oorspronkelijk lag hier het Wiersserbroek.

Omschrijving

In 1483 wordt geschreven over 't Medler als eigendom van Jacob en Dirck van Hackfort. Zij behoren tot de familie die ook het Huis Vorden bezit. In de 16de eeuw wordt het goed verkocht aan Michiel van Eck, die getrouwd is met een weduwe uit de familie van Hackfort. Vermoedelijk is het eerste 'adellijke' huis door Van Eck gebouwd. Hij was overigens lid van het Ridderschap van Zutphen, evenals zijn zoon Hendrick van Eck. Hendrick was tevens drost van Wisch en ritmeester in Staatse dienst. In 1620 liet Hendrick van Eck het oude huis afbreken en bouwde een nieuwe.

't Medler raakt uit de familie in de 17de eeuw. Het komt in bezit van de familie Van Hoen. In 1681 draagt eigenaresse Judith van Hoen - weduwe van Gijsbert van Dorth - het voorheen allodiale goed over aan Gelre en ontvangt het terug als leengoed. Sindsdien is het 't Medler in handen van de familie Van Dorth-tot Medler. Rond 1765 is het huis grondig verbouwd en uitgebreid. Een verdere modernisering voltrok zich in 1800. In die periode is ook een fraai hek geplaatst dat afkomstig was van De Ehze bij Almen. Eind 19de eeuw kreeg het huis zijn huidige aanblik. De bovenverdieping is toen onder andere verhoogd.

Kenmerkend aan 't Medler is de 700 meter lange oprijlaan die de Ruurloseweg verbindt met het eiland waarop het hoofdhuis en het koetshuis staan. Naast het eiland ligt een rechthoekig eiland dat door een

gracht in tweeën is gedeeld. Hier zijn resten gevonden van wellicht de voorganger van het huidige huis. 't Medler heeft in het verleden een rol gespeeld in de katholieke geloofsbelijdenis van deze streek. Katholieken die niet meer welkom waren in Vorden, konden tot 1719 naar de kapel op 't Medler. Na 1719 betrokken zij een schuurkerk, die halverwege de 19de eeuw is vervangen door de Cuypers-kerk in Kranenburg.

4.1.11 DE WIERSSE

De Wiersse.

De Wiersse vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

De Wiersse ligt dicht tegen de grens met gemeente Berkelland, ten westen van Ruurlo. Het ligt net als 't Medler, Onstein en Vorden aan de Ruurloseweg tussen Vorden en Ruurlo. Het gebied was van oorsprong een landschap met broeken, weide- en bouwlanden, heide en bossen. Tegenwoordig bestaat het landgoed uit 300 ha grond, waarvan 16 ha tuin en 32 ha dat is ingericht als landschapspark.

Omschrijving

Al in de 13de eeuw wordt de Wiersse genoemd in een bron waarin geschreven wordt over de verpachting van een stuk grond aan Hendrik, heer van Borculo. Tot de 17de eeuw is niet met zekerheid vastgesteld hoe de eigendomsverhoudingen in dit gebied lagen. In 1685 komt Maria Helena ten Broeck in bezit van het grondgebied. Zij is ook degene die in 1714 Onstein erft. Voor Maria Helena de Wiersse in bezit krijgt, is het oorspronkelijke huis al herbouwd. Maria Helena is getrouwd met Adriaan Balthasar Valck die als burgemeester van Zutphen een belangrijke positie innam. Hun dochter Suzanna erft niet alleen de Wiersse, maar ook Onstein en huizen in Zutphen. Zij trouwt op haar dertiende met de 28-jarige Ludolph H.B.S. van Heeckeren. De familie Van Heeckeren dreigt de Wiersse kwijt te raken in 1855. Door een overname van het landgoed door Willem H.A.C. baron van Heeckeren van Kell, kan de familie er toch blijven wonen. In 1869 komt de Wiersse in eigendom van dochter Jacoba Louise en haar echtgenoot Julius Bernard graaf van Limburg Stirum. Een andere beroemde eigenaar wordt aangetroffen in 1893. Dochter Aurelia Carolina erft de Wiersse. Zij is de echtgenote van de grondlegger van de monumentenzorg: Jhr. Victor Eugene Louis de Stuers. De Stuers laat het huis tussen 1907 en 1912

restaureren. Hun dochter Alice en haar man William Edward Gatacre beginnen met het vernieuwen van de tuinen van de Wiersse. Kenmerkend aan de tuinen is de combinatie van 18de eeuwse symmetrische lanenstructuren en de 19de eeuwse Engelse landschapstijl. De tuin bevat daarnaast ook een historische moestuin, wilde tuin en rozentuin.

4.1.12 DE WILDENBORCH

De Wildenborch.

Ligging

De Wildenborch is een klein landhuis, maar was ooit een fors kasteel. Het staat in de noordoosthoek van gemeente Bronckhorst, ten zuiden van de Wildenborchseweg. Oorspronkelijk lag hier een uitgestrekt moerasgebied. Het moeras gaf het kasteel een strategische en goed verdedigbare ligging.

Omschrijving

De Wildenborch komt in de 14de eeuw voor in bronnen. Het is echter bekend dat al voor die tijd een goed bestond. Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat het voor 1372 moet zijn gebouwd. Het is vermoedelijk uitgegroeid van een 14de eeuwse zaaltorenkasteel, naar een vierhoekige bakstenen versterking met een dubbele omgrachting, rondelen en aarden wallen in de 16de eeuw. Daarna is het verbouwd tot een langgerekt kasteel met drie gebouwen met trapgevels. Toen het kasteel aan het einde van de 17de eeuw zijn verdedigbare functie verloor, zijn bijna alle gebouwen afgebroken. Alleen een van de vijf poortgebouwen bleef overeind. Dit gebouw is de basis gaan vormen van het huidige huis.

In de 14de eeuw woont hier een Sweder Rodebaert. Halverwege de 15de eeuw wordt Sweder opgevolgd door Hendrik van Wisch. Sindsdien bleef het kasteel lange tijd onderdeel van de hoogheid en bannerheerlijkheid Wisch. In de 15de eeuw won de Wildenborch aan belang. Keizer Maximiliaan van Oostenrijk verbond de hoge heerlijkheid Barchem, Sek, Mossel en Wierssebroek aan de Wildenborch. Daar zijn niet veel later ook Vorden en Ruurlo aan toegevoegd. Hiermee werd de Wildenborch een van de grootste heerlijkheden in de Graafschap.

Dit kwam echter niet tot uitdrukking in de praktijk.

De Wildenborch vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Wel werd de Wildenborch gebruikt door de Hertog als open huis.

Behalve het geslacht Wisch kwam ook de familie van Limburg-Stirum in eigendom van het kasteel. Graaf Georg van Limburg-Stirum was gehuwd met Ermgard van Wisch. De familie Van Limburg-Stirum was naast de Wildenborch ook in bezit van de bannerheerlijkheden Bronckhorst en Wisch, de heerlijkheid Borculo en de heerlijkheid Lichtenvoorde. Aan het einde van de 17de eeuw draagt Maria Elisabeth, getrouwd met Hendrik van Nassau-Siegen, haar allodiale en feodale bezittingen als leen over aan de Staten. In 1700 verkoopt zij de Wildenborch en de heerlijkheid Lichtenvoorde. Uiteindelijk leiden processen rond de eigendomskwestie tot een veiling. Via een Maastrichtse koper komt het dan alsnog terecht in de familie Van Limburg-Stirum. Kolonel Albert Dominicus graaf van Limburg-Stirum begint aan een nieuwe beplanting en afwatering, maar overlijdt voor het plan is voltooid. Daarna wordt de Wildenborch verkocht aan kolonel en kapitein ter zee Damiaan Hugo Staring en Sophia Wynanda Verhuell. Zij bouwen in 1782 zijvleugels aan het 16de eeuwse poortgebouw en laten nieuwe boerderijen bouwen. De welbekende zoon, de dichter Mr. Antoni Christiaan Winand Staring, begint met de bebossing, ontwatering en grondverbetering op het terrein. Hij laat onder andere de Barchemse en Wildenborchse Veengoot graven. In zijn tijd begint ook de verdeling van de marken. De verdeling maakt de weg vrij voor de ontginning van het gebied ten behoeve van landbouw en bosbouw. Helemaal in lijn met de toen gangbare mode, vervangt hij de formele tuinaanleg door een park in Engelse landschapsstijl. A.C.W. Staring woont tot zijn overlijden in 1840 op de Wildenborch.

Kleinzoon Mr. Jan Isaac Brants krijgt het huisperceel met omgeving.
Hij gaf het huis zijn huidige aanzien door de ronde toren met kantelen te verhogen. Het huis breidt hij verder uit met met de aanbouw van een tuinkamer. In latere jaren zet hij zich in om de overige delen van het landgoed terug te brengen naar de Wildenborch. En met succes. Uiteindelijk heeft hij 450 ha van de 600 ha weer bij elkaar gebracht. Na zijn overlijden wordt het landgoed in land- en houtpercelen verkocht. Bossen en wegbeplantingen verdwijnen door de versnippering van het landgoed.

Een Gelders lied

*Ik ben uit Gelders bloed!
Geen vleitoon klinkt mij zoet;
Mijn volksspraak, luttel rond,
Geeft nog de klank terug,
Uit onzer vaadren mond.*

*Bij de eiken, aan de top
Eens heuvels, wies ik op.
In heiden zonder baan,
Leerde ik, ter jacht geschort,
Mijn eerste treden gaan.*

*Mijn arm is 't wild geducht:
De reebok helpt geen vlucht,
Het zwijn geen scherpe tand,
Als, in mijn dreigend roer,
Een snelle dood ontbrandt.*

*Ik smaâ de lauwer niet,
Die 't koor des Vredes biedt,
Maar schat een andre meer!
De krans, door 't zwaard verdiend,
Is ook een krans der Eer!*

*En gesp ik 't harnas aan,
Ik volg geen vreemde daân;
Op Rossems heldenspoor,
Zweeft mij, in stralend licht,
Het beeld der zege voor.*

*Ik ben uit Gelders bloed!
Oprecht is mijn gemoed;
Aan eenvoud heb ik lust;
Met pracht en weeld komt zorg;
Genoegzaamheid baart rust.*

Gedichten III (1837)

4.1.13 'T ZELLE

't Zelle.

't Zelle vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Het Zelle is een landgoed van ca 350 ha, gelegen tussen Varssel en Onstein. Hier gaat het landgoedland geleidelijk over naar het oude cultuurland, waar Varssel, Hengelo en Zelhem liggen. Vanuit de lucht valt het Zelle op door de symmetrische vormen rond het huis. De Ruurloseweg maakt voor het huis een hoek, die past in het assenstelsel van het Zelle. Om het huis liggen bossen en kampen. Tegenwoordig ligt hier ook een groot golfterrein, ten zuidoosten van Huis 't Zelle.

Omschrijving ¹⁰

't Goed te Selle wordt begin 14de eeuw genoemd. Eigenaar is op dat moment Pelgrim van Selle. Het blijft in de familie Van Selle tot 1427. In dat jaar wordt het 'erf en goed' overgedragen aan Agnese van Bentinck en Dirck van Baer, beide uit bekende Gelderse adellijke geslachten. Opvallend is dat de Van Selle's het zo regelen dat zij het goed weer terug kunnen kopen. Dat gebeurt in 1439. In 1473 wordt het goed gesplitst in een Groot en Klein Zelle. Twee eeuwen later koopt de eigenaar van Groot Zelle – dr. Engelbert Tilman Grothe - Klein Zelle, waardoor de twee weer herenigd worden. Grothe was een vooraanstaand man. Hij was niet alleen burgemeester van Zutphen, maar ook gericht-schrijver van het Scholtambt Zutphen.

Het huidige huis is vermoedelijk gebouwd in 1792, zoals de windvaan vermeld. De bijgebouwen dateren uit dezelfde tijdperiode. In die tijd is waarschijnlijk ook het 18de eeuwse lanenstelsel aangelegd, in de stijl van de Franse tuinarchitect Lenotre. De bekende adellijke familie Van Dorth tot Medler koopt het landgoed in 1838.

Zij moderniseren het huis, verhogen het huis met een extra verdieping en geven de voorgevel een neoclassicistische stijl.

De landgoedeigenaren behielden inkomsten uit de exploitatie van bos en het verpachten van boerderijen. Daarnaast hadden zij ook hun eigen agrarisch bedrijf. In de omgeving van het huis bevinden zich dan ook voormalige varkens-, koeien- en paardenstallen. Het personeel woonde in kleine boerderijen. Behalve het werk op het landgoed, konden zij bijverdienen op hun eigen kleine bedrijf. In de jaren '50 en '60 van de 20ste eeuw kwam de mechanisatie op gang. De agrarische bedrijfsvoering veranderde dermate dat het aantal werknemers afnam. De kleine boerderijen zijn als gevolg van leegstand, omgebouwd tot vakantiewoningen. Door teruglopende inkomsten uit de akkerbouw, is gekozen voor een koerswijziging. In de jaren '80 is een deel van het landgoed in gebruik genomen als golfterrein.

4.1.14 'T KERVEL

't Kervel.

't Kervel vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

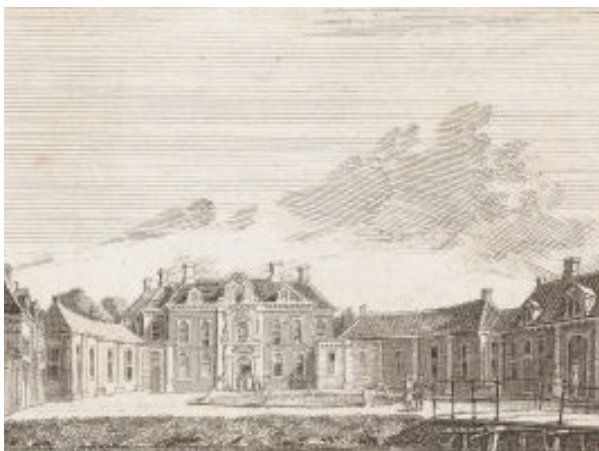
Ligging

't Kervel is te vinden op de grens tussen het oud cultuurland en het broekland, even ten westen van Hengelo. Het dorp en 't Kervel zijn met elkaar verbonden door de Kervelseweg. Voordat hier een groot landhuis verscheen stond hier de havezate Meijerink.

Omschrijving ¹¹

In 1380 wordt het huis Meijerink vermeld. Het is dan onderdeel van het goed 't Bruil. Eigenaresse is Griet van Breule. Het Meijerink was ooit een Zutphens leen, zoals een leenakte uit 1598 bevestigt. In die tijd is het goed beleend aan het geslacht Van Kervenheim, die via een huwelijk zijn verbonden aan de Van Münster 's. Daarna volgen vele andere eigenaren, die via vererving in bezit komen van 't Kervel. Uiteindelijk komt het landgoed in handen van de familie von Twickel. Het landgoed telt dan ca. 900 ha. Tot 't Kervel behoren dan ook de boerderijen Lenselink, Horstink, Leemkuil, Bruil, 't Klooster, Heerink, Elferink, Jolink, Groot Roessink en enkelen in Zelhem, alsmede het Wolfersveen. In 1870 wordt een landhuis gebouwd, naar plannen van H.J. Wennekers. Twintig jaar later wordt het huis uitgebreid met een tweede verdieping. In 1906 komt er nog een gedeelte bij. In het begin van de 20ste eeuw leidt geldnood tot een veiling van het landgoed. Het komt eerst in handen van de joodse familie Philips. Zij laten het beheer in de Tweede Wereldoorlog over aan familie de Graaf. Tijdens de oorlog was het huis in gebruik als noodziekenhuis en onderduikadres. Na de oorlog wordt het landgoed overgedaan aan de Orde der Zusters Clarissen. Sinds 1985 is het 2,2 ha grote landgoed met huis in gebruik door de Stichting Elia.

4.1.15 ENGHUIZEN

Enghuizen.

Enghuizen vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Enghuizen ligt vrij opvallend in het beekdal van de Hummelose beek, even ten noorden van Hummelo. Waar ooit een imposant huis stond, resteert nu een ruïne. De voormalige orangerie, het koetshuis en het jagershuis staan er nog, evenals pachtboerderijen.

Omschrijving ¹²

In 1326 wordt Evert van Enghusen eigenaar van 't Goet te groten Engehuse. Als de laatste telg uit dit geslacht sterft, koopt Seger van Heeckeren, genaamd van Voorst, geheten van Rechteren, Enghuizen. De familie was Rooms-Katholiek en voelde zich in het nauw gedreven toen Maurits Zutphen innam ten tijde van de Tachtigjarige oorlog. Seger van Voorst vlucht. Als hij in 1598 terugkeert, treft hij het huis verwoest aan. Zijn zoon Sweder maakte zich onmogelijk in de nieuwe Republiek, door net als zijn vader, de zijde te kiezen van de Spaanse koning. Hij verkoopt Enghuizen aan Franco van Swieten. Via vererving komt het in 1636 in bezit van de familie Van Heeckeren. De Van Heeckeren's bezaten meerdere riddermatige havezaten, waardoor zij toegang hadden tot het Ridderschap en het kwartierlijk en gewestelijk bestuur. De familie blijft eigenaar tot 1923.

Het oude kasteel heeft vermoedelijk gestaan op het eiland waar nu het Jagershuis staat. Van oude tekeningen is bekend dat er in de 17de eeuw een huis staat met een poortgebouw. Dit gebouw is vervangen rond 1700 door een hoofdgebouw met een fraai middenrisaliet, dat met gebogen bouwlichamen met pilasters was verbonden met twee bijgebouwen. Het huis voldeed niet aan de smaak van de nieuwe eigenaren Hendrik Jacob Carel Johan baron van Heeckeren en zijn rijke echtgenote Elisabeth Williams

Hope. In 1835 wordt in zeven jaar tijd een nieuw huis gebouwd. Het is een paleisachtig huis in Italiaanse palazzostijl, omringd door een park met vijvers, wateringen en gietijzeren bruggen. H.J.C.J. Van Heeckeren had als zoon van een adellijke familie een militaire opleiding genoten. Aan zijn militaire loopbaan heeft hij zichtbare sporen achtergelaten in het landschap, door de door hem gebouwde boerderijen te noemen naar veldslagen waarbij hij betrokken was. Rond Enghuizen en Hummelo staan de boerderijen: Moskowa 1847, Leipzig, Dresden, Jena 1851, Bautzen 1852, Lutzen 1854, Montmirail 1854/ De Grevenkamp, Beresina 1857, Duben 1858, Bienne 1860 en Maloi Jaroslawitz 1860.¹³ Een deel van deze boerderijen hebben een zichtbare link met het landgoed, door de naam die op de voorgevel staat en door luiken die geschilderd zijn in de kleuren van het wapen van de Van Heeckeren's. In de omgeving van Arnhem hebben overigens ook boerderijen gestaan met een vernoeming naar de veldtochten van Van Heeckeren. Die boerderijen behoorden tot het landgoed Sonsbeek, waarvan Van Heeckeren ook eigenaar was. De bouw van de boerderijen heeft te maken met de ontginning van het landgoed in de 19de eeuw. Hij vormde heidevelden met vennen om tot weilanden met sloten. Als H.J.C.J. van Heeckeren sterft, komt Enghuizen in bezit van zijn nichtje Marguerite Christine van Heeckeren. Zij is getrouwd met Adolph Zeyger, graaf van Rechteren Limpurg. Deze familie is tegenwoordig nog eigenaar.

Het huis krijgt het zwaar te verduren in en vlak na de Tweede Wereldoorlog. De bewoners van het kasteel verlenen in de oorlog hulp aan onderduikers en neergeschoten Engelse vliegeniers die werden verborgen in het tuinhuis. Ook komen Haagse weeskinderen wonen op het kasteel.

Maloi Jaroslawitz 1860 (foto: Stam, P 25).

Bautzen 1852 (foto:www.volksfeesthummelo.nl).

Aan het einde van de oorlog richtten de Duitsers het huis in als noodhospitaal. Dit zorgt er voor dat het huis gebombardeerd wordt door geallieerden. Op dat moment is er alleen hout- en glasschade. Onvoorzichtigheid van ingekwartierde Canadezen veroorzaakt na de oorlog een grote brand waarbij het huis grote schade oploopt.

Een restauratie is te kostbaar en het huis wordt uiteindelijk afgebroken. Tegenwoordig bestaat Enghuizen uit een tot woning omgebouwde orangerie, een koetshuis, jagershuis en een 19de eeuwse park.

De Grevenkamp, Zelhemseweg, voorheen 'Montmirail' (foto: Stam, P 21).

4.1.16 KASTEEL KEPPEL

Kasteel Keppel.

Kasteel Keppel vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Kasteel Keppel staat aan de noordelijke oever van de Oude IJssel, in de zuidoosthoek van Laag-Keppel. Het is gebouwd tussen de Oude IJssel en een oude rivierarm. Het dorp Laag-Keppel bevindt zich bij de kruising van de wegen Doesburg-Doetinchem en Hummelo-Wehl.

Omschrijving

In de middeleeuwen, rond 1300, staat hier een woontoren. Vanuit het donjon is een kasteel gegroeid. De heren van Keppel behoorden tot een belangrijke Gelders geslacht. Zij worden al in de 12de eeuw in bronnen vermeld. Zij waren leenman van de graven van Gelre en Kleef. In de 14de eeuw komt Keppel via een huwelijken achtereenvolgens terecht in de families Van Voorst, Van Polanen en Van Heeckeren-Van Rechteren. In de Tachtigjarige oorlog kiest Frederic van Rechteren, heer van Keppel, wisselend de zijde van de Hertog van Gelre of de Spaanse koning. Dit leidt ertoe dat het kasteel in het begin van de 16de eeuw beschadigd raakt.

De dochter van de heer trouwt in 1530 met de reformant Johan van Pallandt. Zijn zoon Frederic staat echter weer hulp toe aan Spanjaarden, waardoor het huis opnieuw verwoest en geplunderd raakt. Zijn zoon Johan herbouwt het kasteel. In 1665 neemt de bisschop van Keulen, Bommenberend, het kasteel in. Niet lang daarna is het kasteel in gebruik genomen als hoofdkwartier door koning Lodewijk XIV tijdens zijn onderhandelingen met de Republiek. Als de Fransen zijn vertrokken, beginnen Willem Floris van Pallandt en Sophia Dorothea van Lintelo met het verbouwen van het kasteel. Hun zoon gaat verder met de verbouwing in de 18de eeuw. De ingangspartij wordt onder handen genomen en zij laten een landschapspark aanleggen.

De laatste uitbreiding is de 19de eeuwse bouw van de achtervleugel, tussen de oudere IJsselvleugel en Zaalvleugel.

In de Tweede Wereldoorlog is het kasteel door de Duitsers gebruikt als hospitaal. Na de oorlog doet het dienst als meisjeskostschool. In 1962 wordt het kasteel ondergebracht in de Pallandt van Keppel Stichting. Vijf jaar later komt de familie Pallandt-Van Lynden wonen op het kasteel.

4.1.17 ULENPAS

Ulenpas.

Ulenpas vanuit de lucht (foto: Google Earth 2011).

Ligging

Aan de Dubbeltjesweg bij Hoog-Keppel staat kasteel De Ulenpas. Landschappelijk ligt het aan de noordrand van de rivierduin die parallel loopt aan de noordelijke oever van de IJssel. Het ligt noordelijk van de oude weg tussen Doesburg en Doetinchem en ten oosten van kasteel Keppel en landgoed Enghuizen.

Omschrijving

Eind 14de eeuw koopt Herman van Rouwenoort een leengoed van Diederik van Baak. Hij laat hier vermoedelijk een havezate bouwen met de naam Ulenpas. De familie Van Rouwenoort was zoals meer belangrijke Gelderse geslachten, lid van het ridderschap van het Graafschap Zutphen. In 1660 laat Hendrik van Rouwenoort het huis verbouwen tot een witgepleisterd rechthoekig huis, met een zadeldak tussen twee Gelderse topgevels.

De tuin krijgt ook aandacht van de bewoners.

In de 18de eeuw is een ontwerp gemaakt door de tuinarchitecten J.P. Posth en L.A. Springer.

De tuin kreeg in 1737 bezoek van de beroemde Zweedse botanicus Carl Linnaeus. Waarschijnlijk kwam Linnaeus er op uitnodiging van Hendrik van Rouwenoort die in dienst is van de universiteit van Harderwijk en de taak heeft om flora te beschrijven. Linnaeus legt een tuin aan die Hortus Ulepassianus wordt genoemd. In 1839 verkoopt de familie Van Rouwenoort het kasteel aan de familie Schuylenburch. In 1965 breekt brand uit in het hoofdhuis. Een herbouw duurt tien jaar, maar de Ulenpas heeft dan niet meer het uiterlijk van het oude Ulenpas. De Ulenpas is nu in eigendom van de Helen van Schuylenburch Trust.

4.2 THEMA INFRASTRUCTUUR 'VAN A NAAR B'

Stoomtram in Hengelo (Historische vereniging Oud Zelhem).

Wegen lijken zo vanzelfsprekend in het landschap te liggen, maar als deze structuurdragers nader worden bekeken, valt op dat zij belangrijke ankerpunten zijn voor verhalen over het verleden.

Veel wegen zijn al eeuwen in gebruik. In gemeente Bronckhorst zijn daar een aantal mooie voorbeelden van te vinden. Bijvoorbeeld bij Hummelo of bij Halle waar oude handelswegen liggen over de oeroude hoge zandruggen. Veel oude wegen zijn later opgenomen in een groeiend wegennetwerk. Dit wegennetwerk bestaat uit verschillende soorten wegen met eigen kenmerken. Wegen zijn wat dat betreft een onmisbaar onderwerp wanneer het gaat om de fysieke kwaliteit en karakteristiek van een gebied. Het gaat in die zin niet alleen om de lijnen, maar ook om alle ontmoetingsplekken die aan de weg verbonden zijn, zoals pleisterplaatsen, tolhuizen, stationsgebouwen en meer recentelijk de tankstations. Voorbeelden van categorieën wegen die in gemeente Bronckhorst voorkomen, worden in deze paragraaf beschreven.

Paden

De oudste soort weg is een 'pad'.¹⁴ Al in de prehistorie gebruikte men paden om naar andere nederzettingen of naar belangrijke plekken als jachtgronden, heiligdommen en wateren te trekken. Paden zijn altijd blijven bestaan. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het praktisch voordeel dat paden vaak regelrecht op hun doel georiënteerd liggen. Daarnaast ontbreekt het snelle en geluidbrengende verkeer waardoor de paden tegenwoordig ook een hoge recreatieve waarde hebben. Voorbeelden van paden in gemeente Bronckhorst zijn het Doesburgse pad en het Domineespaadje bij Hummelo en Keppel.

Kenmerken

- Meestal onverhard, tegenwoordig ook verhard voor het fietsverkeer
- Voornamelijk voor voetverkeer, eventueel met paarden te betreden
- Korte rechtstreekse verbindingen
- Smal
- Loopt vaak dwars door het landschap
- Soorten paden: fietspaden, wandelpaden, kerkpaden, jaagpaden, schoolpaden

Wegen¹⁵

Wegen behoren tot een andere categorie dan paden, omdat ze meer dan paden functioneren als officiële transportroute. De oude wegen zijn vaak aangelegd op praktische, bruikbare plekken in het landschap. Dat wil zeggen, hoog, vlak en droog. In de middeleeuwen sprak men van 'Heelwegen' als de wegen steden en dorpen met elkaar verbonden.

Sommige wegen kenden een zomer- en een winterroute. In de zomer trok men over de lagere kleiwegen die in de winter te nat waren om te gebruiken. In de volksmond komen de zomer- en

winterwegen ook voor onder de benaming 'Lage weg', 'Binnenweg' (zomer) of 'Hoge weg' (winter). Tussen Doesburg, Drempt en Toldijk lag een weg waarover het verkeer in de droge perioden trok tussen Zutphen, Baak, Steenderen en Doesburg. Het is niet verwonderlijk dat reizigers deze route kozen, want de winterweg over Keppel was langer. Daarbij kwam, dat er vanaf de 19de eeuw tol werd geheven.

De wegen waren oorspronkelijk onverhard. Dat is de voornaamste reden dat er zomerwegen en winterwegen waren. In de winter koos men voor de zandwegen. Lastige drassige plekken waren soms verhard met takkenbossen, boomstammen of heideplaggen. Pas in de 18de eeuw werden wegen verhard. Leem, zand of grind waren de eerste verhardende lagen. Een stenen ondergrond kregen wegen eerst in en rondom de grotere steden in het westen. Een van de eerste stenen wegen in dit gebied was de Kraakselaan in Doesburg. Deze is bestraat in 1738. De bestrating kwam daarna langzaam op gang in het buitengebied.

Kenmerken

- Langere afstandsverbindingen
- Functie: snel transport
- Geschikt voor voertuigen
- Zomerweg/ Lage weg/ Binnenweg over lager en natter gebied
- Zomerweg/ Lage weg/ Binnenweg was meestal de niet gebruikelijke, maar wel kortere route voor een lange afstand
- Winterweg/ Hoge weg gaat over hoger en droger gebied
- Winterweg/ Hoge weg was de gebruikelijke lange afstandsroute
- Oorspronkelijk onverhard, later verhard met leem, zand, grind, keien, stenen en asfalt

Lijkwegen

In de Heidenhoek bij Zelhem ligt een gaaf exemplaar van een typische 'dodeweg'; de Barinkweg. In deze contreien spreekt men over de 'Liekweg'. Over de lijkwegen werden de overledenen naar de begraafplaats gebracht. Vanaf de Heidenhoekse Barinkweg is de kerktoeren van Zelhem te zien waarnaar de weg leidt.

Kaart uit het eind van de 18de eeuw, getekend door een markerichter. De twee hessenwegen zijn afgebeeld. Op de kaart is te zien dat de oude hessenweg Herberg de Roskam - bekend vanaf 1581 - aan de oude route lag. De historie van herberg de Gouden Leeuw heeft te maken met de aanleg van de Doetinchemse Allee tussen Hoog-Keppel en boerderij Haverland bij Laag-Keppel. De aanleg was een initiatief van baron van Pallandt. Kolken en poelen zijn door de aanleg verdwenen. De oude weg is nog herkenbaar als zandpad bij het Haverslag.

De Barinkweg, Heidenhoek. Deze weg was in het verleden in gebruik als lijkweg.

Oude hessenweg
(foto: Historische vereniging Oud Zelhem).

Hessenwegen

In Bronckhorst komen hessenwegen voor. Over de hoeveel en welke dat precies zijn, bestaat geen eenduidig antwoord. We richten ons daarom op de belangrijkste tracees. Er hebben in de loop van de tijd ongetwijfeld allerlei varianten bestaan. In dit rapport wordt als basis gebruik gemaakt van het onderzoek naar hessenwegen in Oost-Nederland. Dit onderzoek richtte zich op de routes die gebruikt werden door het georganiseerde hessenverkeer per hessenwagen in de 17de en 18de eeuw. De routes zijn bepaald op vermeldingen in de literatuur en verder uitgewerkt op basis van oude kaarten en ankerpunten zoals voordes/bruggen, tolplaatsen en herbergen waarbij een verband met het hessenverkeer aantoonbaar is. Bijvoorbeeld door de vermelding van toltarieven. Overigens is het niet vanzelfsprekend dat kaarten een juist beeld geven van het wegennetwerk in het verleden.

Uit het nauwkeurige onderzoek komen twee hoofdtrajecten naar voren die door de gemeente Bronckhorst liepen. De noordelijke gaat van Zutphen naar het oosten, de zuidelijk gaat van Doesburg over Zelhem naar het oosten. Tussen Hoog-Keppel en Wittebrink heet de weg nog altijd Hessenweg. Deze bevindingen sluiten niet uit dat er ook andere trajecten gebruikt werden als hessenwegen. Integendeel. De lokale kennis kan van aanvullende waarde zijn, als daar betrouwbare bronnen aan ten grondslag liggen.

Hessenweg bij Hummelo en Keppel.

De Hessenwegen zijn oude handelswegen, maar vallen onder een aparte categorie vanwege hun bijzondere oorsprong. De geschiedenis gaat terug tot bloeiperiode van de handelssteden Antwerpen en Amsterdam. Omstreeks de 15de en 16de eeuw neemt het goederenvervoer tussen de Nederlanden, Midden- en Zuid-Duitsland en Noord Italië professionele vormen aan.¹⁶ In die periode is Antwerpen de favoriete stapelmarkt voor koopmansgoederen. Steden als Frankfurt, Leipzig, Brugge, Bergen op Zoom en 's Hertogenbosch zijn dan met wegen verbonden aan Antwerpen. Veel opdrachtgevers voor het vervoer komen uit het graafschap Hessen. Later is deze naam de algemene aanduiding geworden voor Duitse vrachtrijders.

Aan het einde van de 16de eeuw verplaatste het handelscentrum van Antwerpen naar Amsterdam. De Amsterdammers geven de voorkeur aan het vervoeren van de goederen over land en water via de IJsselsteden. Routes die gebruikt zijn lopen van de oostelijke grens naar Harderwijk, Amersfoort, Utrecht en Zwolle. Langs de IJssel en de Zuiderzee worden de goederen overgeladen op schepen die naar Amsterdam varen. Ook vindt vervoer over alleen land plaats. Na de 80-jarige oorlog groeit het verkeer over de Hessenwegen. De Duitse kooplieden vervoeren luxe goederen als glaswerk, Rijnwijn, ham, koper en zilver vanuit Italië, Zwitserland en Oostenrijk naar de Nederlanden.

Onderweg verblijven zij in Zwolle, Doesburg en Nijmegen of in de herbergen langs de route. Vanuit de Nederlanden exporteren de lieden koloniale waren, pelswerk, chemicaliën en weefsels mee de lage landen uit. Het zijn vooral Duitse kooplieden die met grote karren over de Hessenwegen trekken, op weg van en naar de markten.

Om zoveel mogelijk goederen mee te kunnen nemen, gebruiken de vrachtrijders brede hessenkarren en –wagens met een laadvermogen van 1800 tot 3000 kg. Ter vergelijking: een Hollands karrenspoor was 128 cm breed, terwijl een hessenkar een spoor van 173 en later 157 cm had. De zware vracht wordt getrokken door twee, vier of meer paarden of ezels. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de karren niet over elke onverharde weg in Oost-Nederland kunnen en mogen rijden. De hessenwegen ontstaan doordat de karren eigen sporen maken, vaak verder van de bewoonde kernen af om tolheffing te ontwijken en dwars over ongecultiveerde landen heen.¹⁷ Uiteraard gebruiken de vrachtrijders ook de gangbare doorgaande wegen, maar omdat zij regelmatig vernielingen aanbrengen worden ze daarvoor beboet. De weg die over Terborg, Doetinchem en Doesburg naar Amsterdam gaat is een van de belangrijkste. De route komt bij Anholt de Achterhoek binnen, gaat over Terborg, Doetinchem, Hummelo, Laag- en Hoog Keppel naar Doesburg. Onderweg kunnen de reizigers rusten bij herberg De Roskam die op de zuidoostelijke hoek stond van de kruising met de weg Laag Keppel-Hummelo. Het is bekend dat de herberg al bestond in 1581.

Een alternatieve route naar Doesburg gaat over *Kruiskapel, Aalten, Halle, Zelhem, Wittebrink, Hummelo-Hoog Keppel en Drempt naar Doesburg*. Deze is deels nog in het landschap te vinden. Van herberg de Radstake bij Varsseveld, voert de hessenroute over de Halse rug langs de tolherberg De Oude Landweer even buiten Zelhem/ Halle. Het is bekend dat hier een tolherberg stond in 1681 die diende als uitspanning voor de vrachtrijders. De herberg stond op een logische plek, want bij Halle kwamen drie belangrijke wegen samen; 1) Halle-Zuiderzee, 2) Halle-Duitsland en 3) Halle-Veluwe. De routes lagen over zandruggen, zodat de moerassen ontweken konden worden. Van deze stopplek kon men naar herberg het Roode Hert rijden, bij de kerk van Zelhem. Al verder reizende over de Zelhemse es, kwamen de handelaren aan bij herberg 't Wapen van Heeckeren. De herberg heeft haar functie behouden tot de dag van vandaag. Na een pauze kan men de hessenroute vervolgen over de nog bestaande hessenweg. Tegenover de herberg staat een karakteristieke doorrijshuur.

De weg gaat vanaf 't Wapen van Heeckeren door de Kruisbergsche bosschen, langs boerderij de Hessenborch, richting Hummelo. Vanaf Hoog Keppel kon men naar herberg De Zwaan rijden, langs de

Braamweg over de oeverwal, over de Munnikendijk en over de Drempterdijk bij de kerk van Drempt. En zo komen de vrachtrijders uiteindelijk aan in Doesburg.

Het netwerk aan hessenwegen raakte buiten gebruik aan het einde van de 18de eeuw. De economie stagneerde in de Nederlanden en tegelijkertijd was het scheepvaartverkeer in opkomst. Hessenwegen zijn tegenwoordig sporadisch terug te vinden in het landschap. Door de tijd heen zijn ze bij de ontginningen verdwenen en of ze zijn opgegaan in de jongere straatwegen, provinciale of rijkswegen. Een voorbeeld daarvan is de N317 die nu een van de belangrijkste grote wegen is in gemeente Bronckhorst.

Kenmerken

- Voor 17de eeuwse begrippen brede wegen
- Zandwegen of met puin verhard
- Routes tussen de oostgrens en Amsterdam
- Over vroegere ongecultiveerde woeste gronden, verder van de bewoningskernen af
- Langs oude herbergen en kruisingen van oude wegen

Herberg 't Wapen van Heeckeren aan de oude Hessenweg bij Wittebrink.

Straten, straatwegen en tolwegen

Straten worden meestal getypeerd als geplaveide of 'bestrate' wegen. In Oost-Nederland werden echter ook de doorgaande onverharde wegen 'gemene landstraat' genoemd. Het betroffen brede stroken, begroeid met gras. Straten lagen – in tegenstelling tot de Hessenwegen – in de regelmatig gebruikte gecultiveerde gronden en marken. Ze dienden van oorsprong als veedrift om het vee van en naar de weiden te drijven, maar ook voor de aan- en afvoer van veldvruchten en mest.¹⁸

In deze gebiedsbeschrijving wordt uitgegaan van de eerstgenoemde betekenis; een met stenen verharde weg. In deze context gaat het om de 19de eeuwse straatwegen die een voor een verharding kregen. De eerste verharde weg in gemeente Bronckhorst was de weg Zutphen-Winterswijk. De weg die over Vorden gaat, de Wientjesvoort is verhard omstreeks 1830. Op oude kaarten staat ter hoogte van de Wientjesvoort 'TOL' ingetekend. De tolplaats is niet onlogisch. Hier stond al een herberg op de kruising van deze weg die naar de Oude Zutphenseweg leidt.¹⁹ Wat verder richting het oosten stond ook een tol bij de kruising naar 't Medler. Deze tol staat overigens wel op de kaart van omstreeks 1900 en niet op de kaart van de situatie rond 1850. De tweede verharde weg was de Rijksweg N317, van Doesburg naar Doetinchem. De eerste twee wegen die een verharding kregen lagen dus op dezelfde route als de oude hessenwegen. Blijkbaar waren dit de belangrijkste lange afstands- en verbindingswegen tussen oost en west. Al snel

hierna volgden rond 1860 de wegen Hummelo-Wolfersveen, Vorden-Hengelo, Vorden-Lochem, Hummelo-Hengelo-Ruurlo en Zutphen-Doesburg.

Kenmerken

- Wegverharding
- Breed wegprofiel
- Kan sloten als afscheiding bevatten
- Nabij bewoningskern
- Past in langeafstandsverbinding
- Voorheen vaak wegbeplanting met hoge bomen

Dijken

Dijken komen voor in gebied waar water een probleem dreigt te vormen. Ze liggen als verhoogde lijnen in het landschap. Vaak zijn op de dijken, wegen aangelegd. Oude dijken volgen vaak de natuurlijke loop van het water. Een voorbeeld van een oude dijk in gemeente Bronckhorst is de Toldijk bij Baak. De dijk dateert uit tenminste 1380.²⁰ Relatief jonge dijken komen voor in het Wolfersveen. Hier liggen de Klaverdijk, Petersdijk, Dwarsdijk, Heisterboomsdijk, Bielemansdijk, Hobelmansdijk, Potronsdijk, Zanddijk en Halsedijk. Op kaarten van halverwege de 19de eeuw is te zien dat de dijken net zijn of worden aangelegd. Het overige land is leeg. De dijken liggen als kaarsrechte lijnen in het landschap. Kenmerkend zijn de sloten aan beide kanten van de dijken. De sloten zijn ontstaan door het afgraven van grond voor het aanleggen van de dijk. Langs de dijken staan vaak berken geplant. De keuze voor deze boomsoort is typisch voor de jonge ontginningswegen.

Kruising Hobelmansdijk en Dwarsdijk in het Wolfersveen.

Allee, laan

Een allee is vergelijkbaar met een laan. Een allee is herkenbaar aan zijn brede en rechte profiel en een enkele, dubbele of twee-dubbele bomenrij. De allee werd meestal aangelegd door adellijke lieden, in de buurt van hun landhuis. De bomen gaven de allee allure, vooral als de rechte weg uitkwam bij een huis of ander belangrijk object. Ze zijn een typisch verschijnsel uit de 17de eeuw en 18de eeuw. De trend vloeide voort uit de Verlichting. De rechte rationeel aangelegde wegen waren het toonbeeld van de maakbaarheid van het land door de mens. In 1769 legde de Heer van Keppel een bijna 4 kilometer lange allee aan door het Oude IJsseldal, tussen Herberg De Swaen en Groot Zande. Deze weg was voor hessenkarren verboden.²¹ In paragraaf 4.1 zijn ook voorbeelden genoemd van lanen die de landhuizen verbinden met het omringende landschap. Mooie voorbeelden van 18de eeuwse assenstelsels zijn te vinden bij 't Zelle en Onstein. In de 18de eeuw kwamen meer van dit soort geometrische vormen voor. Deze zijn verdwenen in de 19de eeuw tijdens de grote ontginningen, bij het opsplitsen van landgoederen maar vooral door de nieuwe tuintrend die bij de elite opkwam; de Engelse landschapsstijl.

Prent van het passeren van een tol (Petersen, 2009).

Water, voord en veren

Het water was in dit gebied zowel een vriend als een vijand. Het water was eeuwenlang strategisch ingezet ter verdediging of ter aandrijving van watermolens. Maar het water was tegelijkertijd een obstakel tijdens het reizen. Oversteekplaatsen werden gezocht op de doorwaadbare plekken in de beken en in lage delen van de IJssel.

Voorden

Een voorde is een doorwaadbare plek in een waterstroom. Bij deze ondiepe plaatsen langs beken, werden vaak herbergen, tolhuizen en kastelen gebouwd. Soms kon een dergelijke plek ook uitgroeien tot een nederzetting, zoals Vorden waar drie doorwaadbare plaatsen lagen in de Vordense beek. Ook Hackfort ligt bij een voorde. In latere jaren zijn bijna alle voord en vervangen door bruggen.

In de IJssel lagen ook doorwaadbare plaatsen. Voorbeelden liggen in Emmer en bij Olburgen. In de 80-jarige oorlog zou een schans zijn aangelegd aan beide kanten van de IJssel bij Leuvenheim (westzijde) en de Emmer (oostzijde). De contouren van de schans zijn volgens bewoners nog zichtbaar geweest voordat de dijk werd verhoogd. De aanleg had te maken met Hendrik, graaf van den Bergh die als opperbevelhebber van het Spaanse leger in de Nederlanden diende. Hij probeerde Prins Frederik Hendrik weg te lokken van zijn belegering van Den Bosch, terwijl de Spanjaarden Amersfoort en Hattem aanvielen. Graaf Van den Berg legde ondertussen met zijn manschappen een groot vestingwerk aan op beide oevers van de IJssel. De bevolking van Steenderen zou veel last hebben gehad van de troepen.

Bron: Toelichting door dhr. W. Pasman en dhr. S. Dekker, 2010.

In de IJssel bestonden ook doorwaadbare plaatsen, bijvoorbeeld bij de Emmer-Leuvenheim en Hogeland-Olburgen. Een doorwaadbare plek is behalve handig voor het wegverkeer ook een gevaarlijke plek in tijden van oorlog. In militaire termen worden deze plekken aangeduid als accessen; doorgangen die verdedigd dienen te worden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat bij Leuvenheim een schans is gebouwd in de 80-jarige oorlog.

Kenmerken

- Ondiep water
- Stevige bodem, bijvoorbeeld zand of grind
- Niet steile oevers
- Goed begaanbaar rivier- of beekdal, bijvoorbeeld waar zandtongen vlakbij het water liggen

Veren

Op plaatsen waar het water te hoog stond om door te kunnen waden, voeren veerponten naar de overkant. Dit zal met name zo zijn geweest toen er vanaf de 13de eeuw dijken werden aangelegd, waardoor het water door een smallere bedding werd geleid. Veren waren te vinden op plaatsen waar bovenstrooms twee rivieren bij elkaar kwamen of waar een zijrivier in de hoofdstroom uitmondde. Op die plekken was de stroming krachtig en kon men gebruik maken van de kracht van het water. Er waren kleine en grote veren. De kleine werden naar de overkant geroeid. Deze waren bedoeld voor voetgangers. De grote trekveren werden met een touw naar de overzijde getrokken. Dit kon alleen op plekken waar ander scheepvaart de veer niet belemmerde. Later kwamen er grotere veerponten voor de grotere voertuigen.²²

In gemeente Bronckhorst bestaan tegenwoordig twee veren van een hoge ouderdom; de veer van Bronckhorst naar Brummen en de veer van Olburgen naar Dieren. De laatste wordt al genoemd in 1269.²³ In het verleden zouden ook voetveren hebben bestaan bij de Groene Jager van Vierakker naar Cortenoever en van Olburgen naar Spankeren. De veren waren onder andere belangrijk voor mensen die de markten van Hengelo en Zelhem wilden bezoeken.

Kenmerken

- Dieper water
- Vaak vlakbij kruising twee rivieren
- Soms in de buurt van een veerhuis

- De overzetplek verplaatste met het veranderen van het water
- Voetveren voor voetgangers die vooruit geroeid werden
- Trekveren die met een touw naar de overkant getrokken werden
- Pont/ Punt/ Schouw/ Scholde/ Schalde/ Schaal/ Schalg voor grotere voertuigen, met 4 of 6 riemen vooruit geroeid
- Pont aan de reep: voor grotere voertuigen met kabel vooruit getrokken

Spoorlijnen

Het oosten van Nederland viel buiten het landelijke hoofdnetwerk van spoorlijnen dat vanaf ca. 1830 tot

Kaart met spoorwegen. Uit: Klokman, G.J. (s.a.).

1900 werd aangelegd. Om toch gebruik te maken van deze nieuwe handige transportlijnen, werd een wet geformuleerd die het mogelijk maakte om een kleinschalig lokaal spoorwegennetwerk aan te leggen. Dit was de 'Wet van den 9den Augustus 1878, omtrent de regeling van de dienst en het gebruik der lokaalspoorwegen'. De noodzaak voor het gebruik van ijzeren rails voor treinen en stoomtrams had te maken met de slechte infrastructuur in Twente en de Achterhoek tot het midden van de 19de eeuw. Ondertussen was de industrialisatie doorgebroken. Steenfabrieken en ijzergieterijen die met stoommachines werkten, zochten naar vestigingsplekken waar steenkool naar toe getransporteerd kon worden en waar de lonen laag waren.²⁴

Voor Bronckhorst had deze wet tot gevolg dat er spoorlijnen werden aangelegd op de routes Zutphen-Winterswijk (1878), met een station in Vorden en een trein van Doetinchem naar Ruurlo, die over Zelhem ging (1885). Buiten de twee stations, was er een halte in het Wolfersveen. De trein tussen Zutphen en Winterswijk rijdt nog altijd. De andere lijn is opgeheven in 1937 en heeft voor het personenvervoer maar maximaal 50 jaar gefunctioneerd.

Voor het personenvervoer werden rond 1900 tramlijnen aangelegd. Deze hebben maar even gefunctioneerd. De eerste tramweg kwam gereed in 1881, op het traject Doetinchem en Dieren. In 1902 legde de Geldersche Stoomtramweg Maatschappij (G.S.M.) ook een tramlijn tussen Zutphen-Emmerik aan, die door Hummelo ging. Vanaf 1923 werd de tramverbinding vervangen door een busverbinding.²⁵

Aanverwante bebouwing; herbergen, veerhuizen, tolhuizen en stations

Bij de beschreven soorten infrastructurele wegen, paden, oversteekplaatsen en spoorlijnen, kwamen de aanverwante gebouwen al even aan de orde. Reizigers bewegen door het landschap en komen elkaar tegen bij plaatsen waar men halt houdt. In Bronckhorst staan een aantal voorbeelden van herbergen die een goede indruk geven van het leven uit het autoloze tijdperk.

Een herberg staat meestal op een strategische plek, zoals een verkeersknooppunt, aan de randen van steden of op een plek waar niets anders te vinden is dan de herberg. De herberg functioneerde niet alleen als rust- en wachtplek. Veel herbergiers voorzagen ook in de stalling voor de rij- en trekdieren. Net als bij het Wapen van Heeckeren in Hummelo, stonden bij herbergen regelmatig doorrijshuren. Bezoekers konden daar 's avonds hun paard en wagen stallen en de volgende dag door de andere zijde de schuur verlaten. In sommige gevallen was de herbergier ook gemoeid met het postverkeer, tolheffing en het handelsverkeer.

Bekende herbergen in Bronckhorst waren behalve

het Wapen van Heeckeren, ook het Witte Paard en het Roode Hert in Zelhem, den Bremer in Toldijk, de Gouden Leeuw in Laag-Keppel, De Swaen in Hoog-Keppel, de Wientjesvoort bij Vorden en de Gouden Karper in Hummelo. Dit zijn slechts een paar voorbeelden van de vele herbergen die het gebied rijk was. Een deel van de herbergen functioneert nog steeds als hotel-restaurant of zalencentrum.

Herberg het Roode Hert Zelhem (www.oudzelhem.nl).

Voorganger van Herberg het Roode Hert: logement en stalhouderij Berendsen (www.oudzelhem.nl).

Behalve de tolherbergen, waren er ook speciale tolhuizen. Een goed voorbeeld van dergelijke tolhuisjes is het tolhuis in Wittebrink, tegenover café De Tol. Het betalen van tol bestaat al sinds de vroege Middeleeuwen en wellicht al langer. De tolrechten waren meestal in handen van regionale machthebbers zoals de lokale en regionale heren. Daarnaast kwam tolheffing aan steden of particulieren voor. De tolleren werden verpacht per periode. Een voorbeeld van tolheffing door een heer, is de tol die geheven werd aan de Doetinchemse Allee in Laag-Keppel. De baron van Kasteel Keppel had daar in de 18de eeuw een prachtige met bomen

Voormalig station Wolfersveen (foto: Historische vereniging Oud Zelhem).

beplante allee laten aanleggen tussen Hoog-Keppel en boerderij Haverland in Laag-Keppel. Door het vlakke karakter van de weg, trok steeds meer vrachtverkeer langs deze nieuwe route over de private weg. De kasteelheer besloot toen om een tolherberg te stichten.

Deze kreeg de naam 'De Vergulde Leeuw'.

Om concurrentie uit te sluiten, kocht de baron later de oude herberg De Roskam op.²⁶ De voorganger van deze heer bemoeide zich overigens al eerder met tolheffing in Keppel. Namens hem werd tol geheven

bij de 'Lange brug'. Deze stond in verbinding met de Keppelse Toldijk, die weer onderdeel uitmaakte van de route Zutphen-Emmerik.²⁷

Bij de spoorlijnen horen de typische 19de eeuwse gebouwen die gebouwd werden bij de aanleg van de spoorlijn. In Bronckhorst is één functionerend station overgebleven. Dit is het station Vorden. In Zelhem is het stationsgebouw blijven staan. Het is nog te herkennen aan de hoofdvorm, maar de oorspronkelijke neorenaissancestijl die zo typisch is voor veel stationsgebouwen is verdwenen.

Voormalige spoorbaan bij Zelhem.

Uitgelicht: Toen en nu

Station Zelhém ca. 1910 (www.stationsweb.nl).

Voormalig station Zelhém 2010.

Station Vorden omstreeks 1900. Het station is aangelegd in 1878 (www.stationsweb.nl).

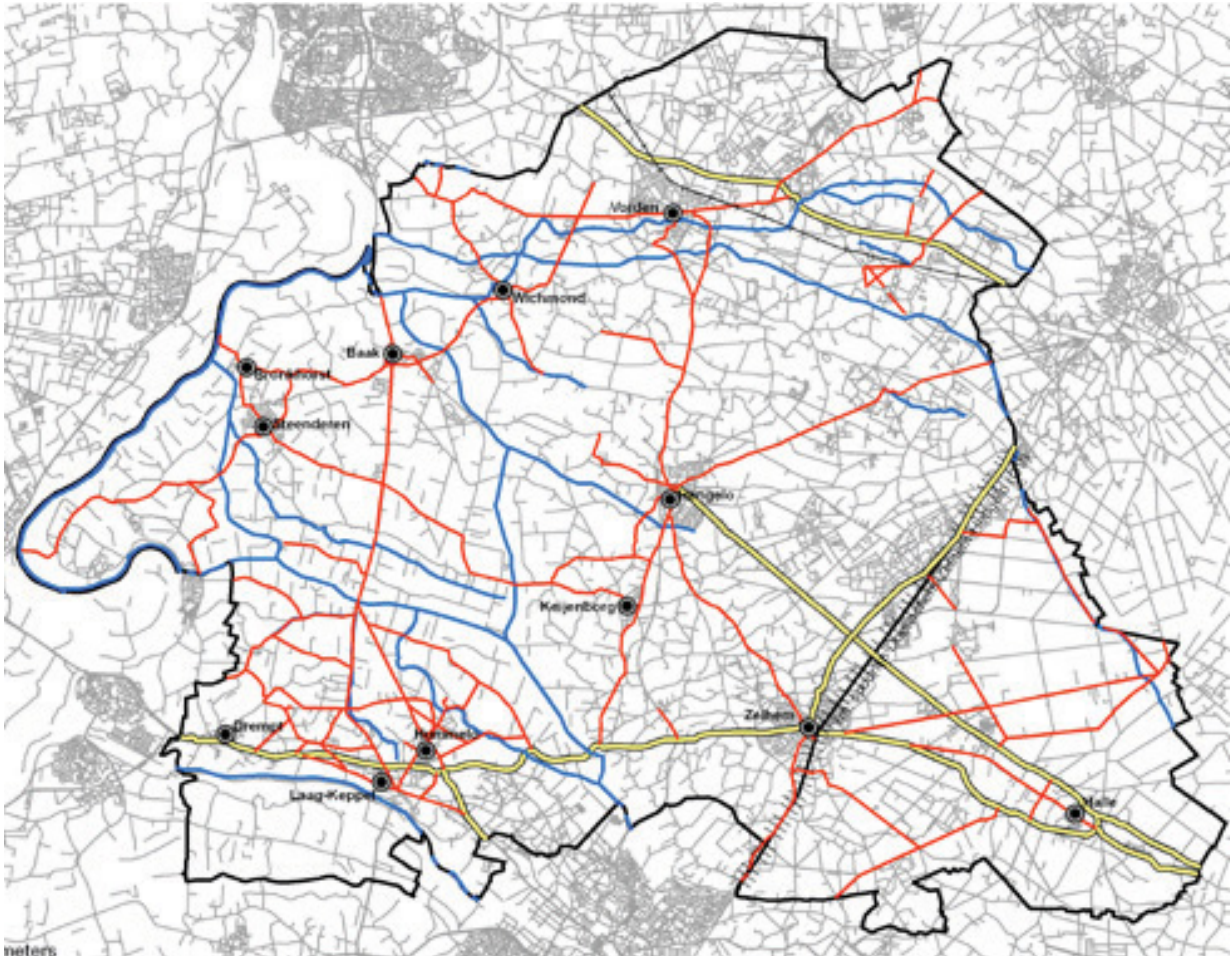
Station Vorden 2010.

Trambaan bij Het Zwaantje bij Hoog-Keppel.

Het Zwaantje aan de Rijksweg N317.

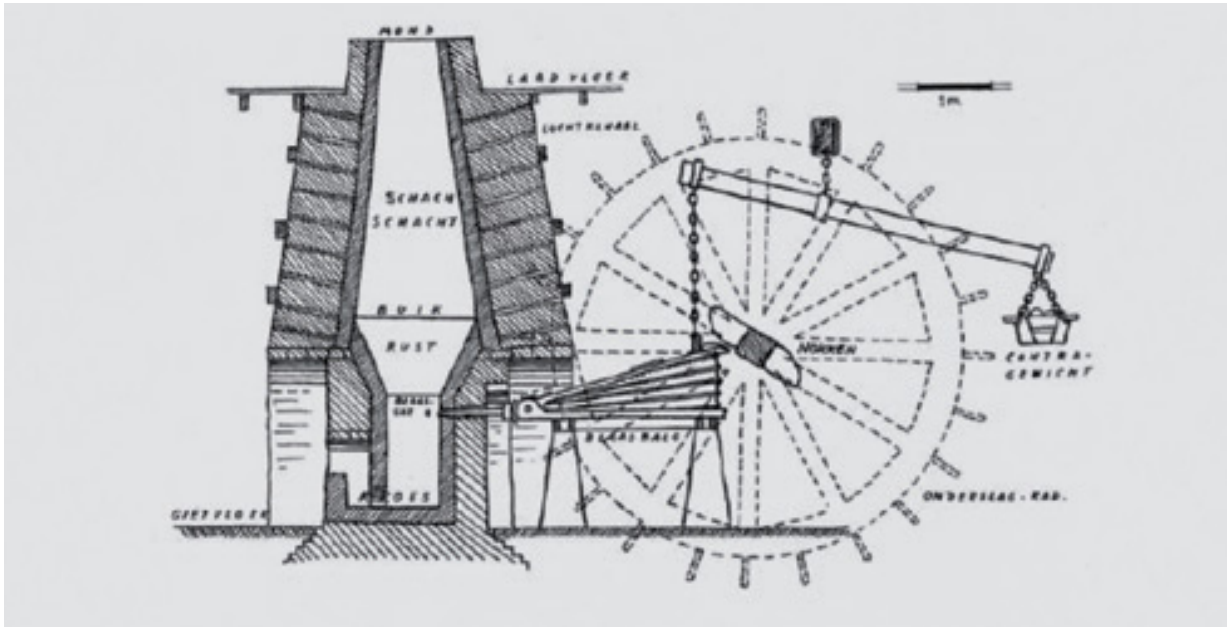

Cultuurhistorische lijnen in het landschap; beken (blauw), oude wegen (rood) en hessenwegen (geel).

Verharde wegen rond 1900.

4.3 THEMA MIDDELEN VAN BESTAAN

Reconstructietekening van een Hoogoven met een blaasbalg aangedreven door water uit de Oude IJssel. De schacht was aan de buitenkant gemetseld met baksteen. De binnenkant bestond uit Bentheimer zandsteen (Bron: Miedema 2009, P 25).

Het voornaamste middel van bestaan was – en is grotendeels nog steeds – de landbouw. Deze inkomstenbron is in de gebiedsbeschrijving al op verschillende plekken toegelicht. In deze paragraaf wordt daarom ingegaan op de overige inkomstenbronnen die Bronckhorst typeren.

IJzerindustrie

Langs de Oude IJssel liggen door wind opgestoven rivierduinen en dekzandruggen. Hierdoor heeft het landschap een lichtglooiend reliëf gekregen. Op de flanken van de rivierduinen komt roestige zavel (mengsel van klei en zand) voor in de bovenlaag van de bodem. Door regen en periodieke overstromingen worden de ijzerhoudende mineralen uit deze laag uitgespoeld naar de lagere delen (geulen). De rivier- en beekgeulen bestaan uit een kleilaag met een venige bovenlaag.

Als het ijzerhoudende water in de veenlaag afgewaterd wordt verteren plantenresten (oxidatie) en komt het ijzer terecht in ondoordringbare oerbanken.²⁸ De oerbanken werden gebruikt voor de ijzerindustrie.

Aan het einde van de 17de eeuw kwam de grootschalige ijzerindustrie op in de Oude IJsselstreek. De eerste door waterkracht aangedreven ijzermolen werd gebouwd aan de Bielheimerbeek bij Rekhem in 1689. Deze beek mondt uit in de Oude IJssel. De omstandigheden voor de houtskoolhoogovens waren ideaal in de Oude IJsselstreek. Men kon eenvoudig aan de grondstoffen kalk en oer komen.

Als brandstof voor de ovens gebruikte men het lokale hout en met de watermolens en rivierstuwen kon men energie opwekken om de blaasbalgen van de ovens in beweging te brengen. De rivieren en beken konden tevens als transportroute gebruikt worden voor aan- en afvoer van grondstoffen en producten. In de 18de eeuw zag een hoogoven eruit als een boerenschuur met schoorsteen en waterrad. Een dergelijk complex noemde men een ijzerhut. In gemeente Bronckhorst werd in 1794 de Keppelsche ijzergieterij opgericht in Laag-Keppel. De ijzerproductie had in de tweede helft van de 19de eeuw een behoorlijk aandeel in de lokale economie. Circa 90 arbeiders werkten in deze ijzergieterij.

Stoomzuivelfabriek Steenderen (foto: Historische vereniging Oud Zelhem).

Toen de houtskool duurder werd en men steeds meer steenkool ging gebruiken, verdween de industrie geleidelijk uit Laag-Keppel.

Leerlooierij

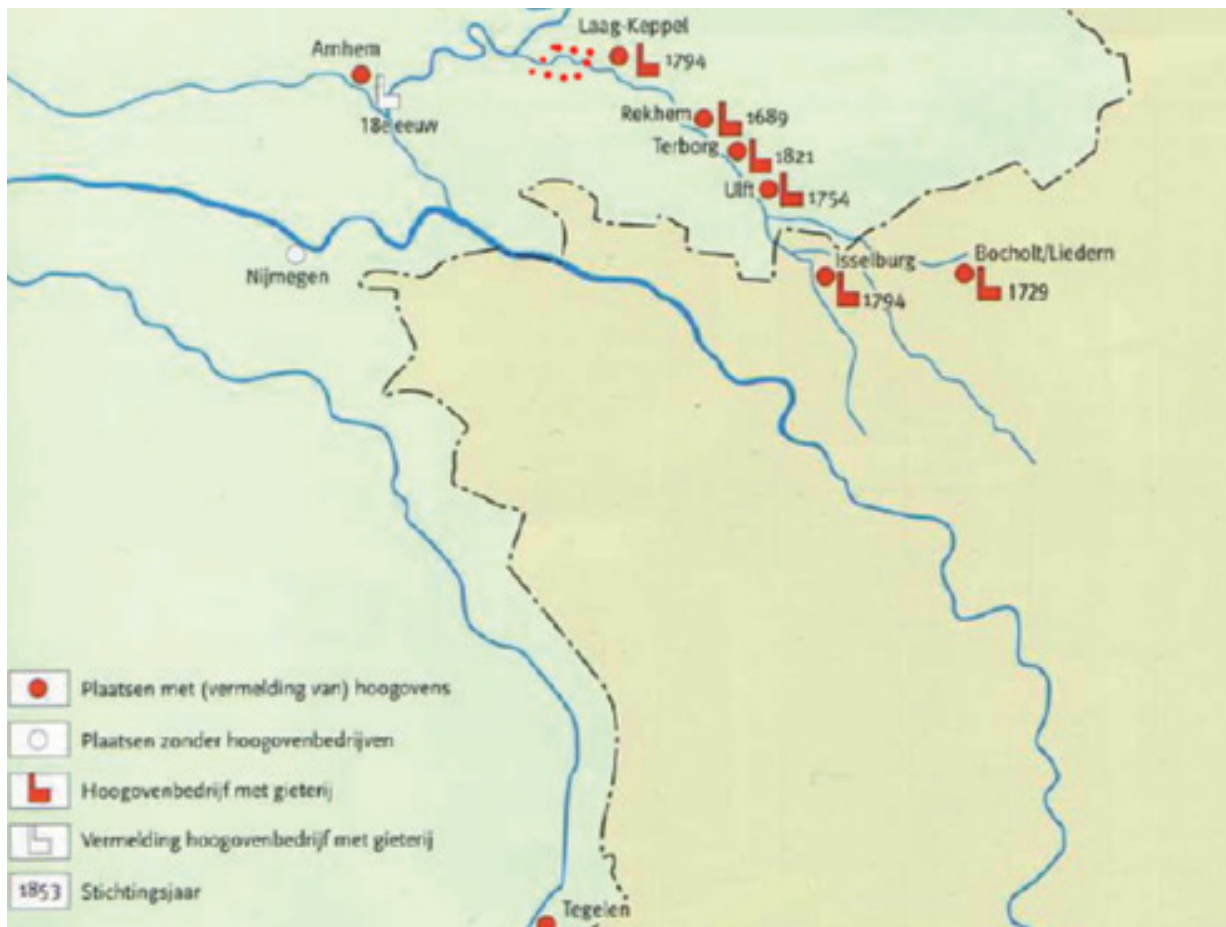
In de Achterhoek kwamen diverse leerlooierijen voor. Dit heeft te maken met de voorradigheid van de benodigdheden: huiden, zuiver stromend water en eikenschors. In Vorden maakte een aantal gebruik van de Vordense Beek. Na het slachten bracht men de huiden van paarden en runderen naar de huidhandelaars die het doorverkochten aan de leerlooierijen. De huiden kwamen uit omgeving Vorden, Noord- en Zuid-Amerika en tot de Tweede Wereldoorlog ook uit Nederlands-Indië.

Voor het bewerken van de huiden tot leer was looistof nodig. Deze grondstof werd gemaakt door van eiken hakhout de schors te 'schillen'. Daarna werd de schors gedroogd en gemalen. De Achterhoekse looistof stond bekend om de goede kwaliteit.

Ook de Brabantse leerlooierijen maakten gebruik van het Achterhoekse product.²⁹ De stof werd in kuipen tussen de huiden gestrooid. Vervolgens pompte men water door de kuipen. Het water moest tot de omkeer rond 1920 naar het gebruik van chroomzouten, zacht zijn. Na de twintiger jaren werd het hardere grondwater gebruikt.

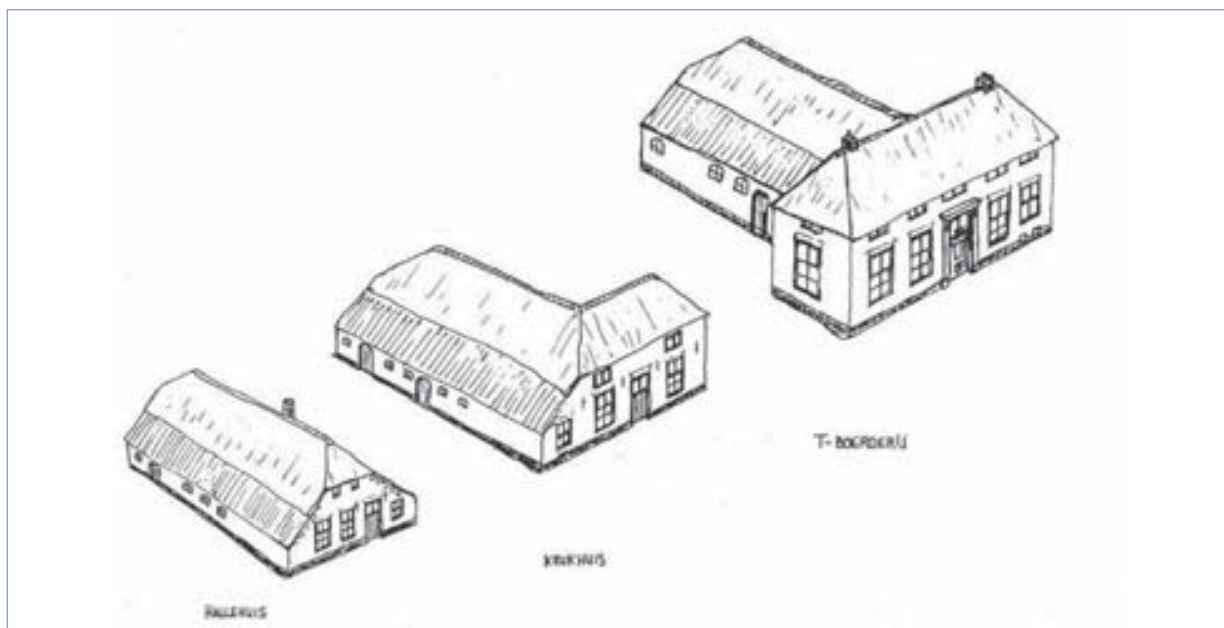
Zuivel- en aardappelfabrieken

Vanuit de agrarische samenleving groeide in de tijd van de industrialisatie aanverwante fabrieken. Zuivelfabrieken werden tussen 1870 en 1920 opgericht in Vorden (2x), Hengelo, Zelhem en Hoog-Keppel. De zuivelfabriek in Hoog-Keppel groeide uit tot aardappelfabrikant AVIKO. De aardappelproductenfabriek is in de jaren '70 van de 20ste eeuw verhuisd naar Steenderen. Behalve zuivelfabrieken waren er ook een kunstboterfabriek (1878), vleeswarenfabriek (1904) en een klompenfabriek (1924).

Hoogovens in Oost-Nederland (Bron: Miedema 2009).

4.4 THEMA BEBOUWING

Varianten van het hallehuis.

4.4.1 INLEIDING

In deze paragraaf ³⁰ komt aan de hand van enkele opvallende thema's in hoofdlijnen de bebouwingskarakteristiek van de gemeente Bronckhorst aan bod. In de keuze wordt aangesloten bij de voor Bronckhorst karakteristieke categorieën van bebouwing binnen de ontwikkelingsgeschiedenis. Het gaat daarbij om agrarische bebouwing, adellijke huizen en de coöperatiegebouwen.

De agrarische bebouwing domineert tot op de dag van vandaag het grondgebied van de gemeente Bronckhorst in het buitengebied. Om die reden zal een groot gedeelte van deze paragraaf worden besteed aan de verschillende typen boerderijen en veel voorkomende elementen die op het erf te vinden zijn. Daarnaast bepalen de landgoederen en bijbehorende kastelen, landhuizen en pachtboerderijen het beeld van de gemeente. In paragraaf 4.1 staat meer informatie over deze overblijfselen uit de feodale tijd. Kenmerkend voor de gemeente is ook de aanwezigheid van coöperatiegebouwen. Ook hieraan zal in dit gedeelte aandacht worden besteed. Tot slot worden enkele tolhuizen besproken en de architectuur uit de wederopbouwperiode met voorbeelden uit Steenderen.

4.4.2 AGRARISCHE BEBOUWING

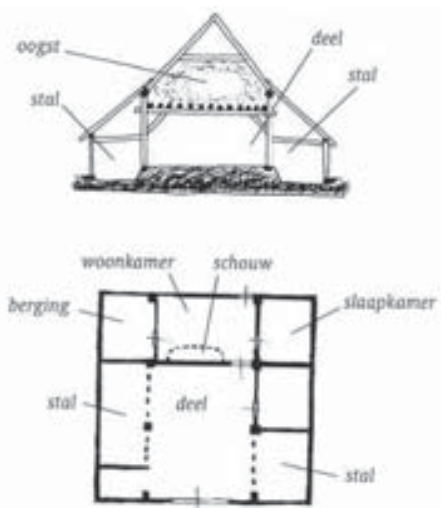
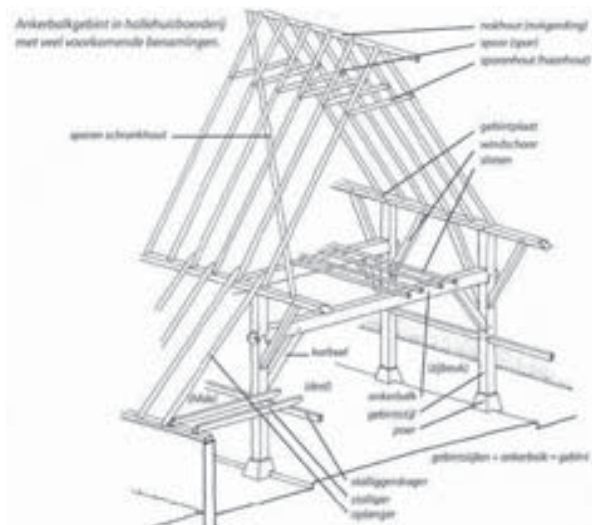
Boerderijerven

Bronckhorst heeft –ondanks de groei van de kernen Hengelo, Steenderen, Vorden en Zelhem– nog altijd een zeer uitgestrekt landelijk gebied met een groot aantal boerderijen. Voor wat betreft het oude cultuurlandschap leert een vergelijking tussen het kadastrale minuutplan van 1832 en recente topografische kaarten dat het merendeel van de tegenwoordige boerderijen op oude bouwplaatsen staat en dat daar sinds 1832 nauwelijks sprake is geweest van een verdere verdichting. De toename van het aantal boerderijen in het buitengebied heeft voornamelijk betrekking op nieuwe boerderijen in heide- en broekgebieden die vanaf de negentiende eeuw zijn ontgonnen.

Kenmerkende categorie voor dit gebied zijn de tot de landgoederen behorende pachtboerderijen. Hiervan is onder meer sprake in het gebied rondom Vorden en bij Enghuizen in Hummelo. Deze pachtboerderijen onderscheiden zich qua architectuur en materiaalgebruik niet of nauwelijks van de overige agrarische bebouwing. Het belangrijkste verschil wordt gevormd door de paneelluiken voorzien van meerkleurige zandlopers. Voor meer informatie omtrent de pachtboerderijen behorende tot landgoed Enghuizen wordt verwezen naar paragraaf 4.1.15.

Boerderijtypen

Ondanks verschillen in landbouw en economische situatie behoren alle boerderijen in Gelderland tot het basistype van de hallehuisgroep.

Hallehuisboerderij: doorsnede, plattegrond en constructie.

Deze in de middeleeuwen ontstane boerderijvorm voor het gemengde bedrijf heeft als hoofdkenmerk dat woon-, stal-, werk-, en tasruimten onder een dak zijn gecombineerd. Dit boerderijtype komt met name voor in Midden- en Oost-Nederland en het aangrenzende deel van Duitsland. In de middeleeuwen vertoonden de boerderijen in verschillende streken nog veel overeenkomsten. Later ontwikkelden zich door agrarische specialisatie verschillende varianten.

eeuwen wordt dit type steeds aangepast aan de geografische, agrarische en sociale omstandigheden. De boerderij heeft een driebeukige opzet. Een gebintconstructie zorgt voor een onderverdeling in een bredere middenbeuk en twee smallere zijbeuken. Later worden het woon- en bedrijfsgedeelte van elkaar gescheiden door een tussenmuur, of brandmuur met stookplaats, waarmee het los hoes verdwijnt. Wanneer de middenbeuk dienst doet als deel en in de zijbeuken stallen zijn gemaakt, is er sprake van een hallehuisboerderij met midden-longsdeel. Dit type boerderij komt in de gemeente Bronckhorst veelvuldig voor. Een goed voorbeeld van de deel van een hallehuis is het achterhuis van de boerderij aan de Emmerweg 10 in Steenderen.

De laat middeleeuwse hallehuisboerderij, ook wel 'los hoes' genaamd, heeft een rechthoekige plattegrond, ankerbalkgebinten, een brede middenbeuk en lage zijmuren. De woning, koestal, schuur en werkplaats bevinden zich in een ongedeelde ruimte. Door de

Blik in het achterhuis van de boerderij aan de Emmerweg 10 in Steenderen. Het middengedeelte is in gebruik als deel en in de zijbeuken zijn stallen gemaakt.

Het fenomeen van de endskamer/bovenkamer is een ander kenmerkend element voor de Achterhoekse boerderijen. Opvallend genoeg is de endskamer in Bronckhorst een tamelijk zeldzaam fenomeen. De endskamer is een kamer aan een van de hoeken

van het woongedeelte, die in het verlengde van de boerderij is uitgebouwd. Een bekend voorbeeld is de endskamer bij de boerderij Gottink gelegen aan het Stapelbroek in Linde.

Tegen de voorgevel van boerderij Gottink gelegen aan het Stapelbroek in Linde is een endskamer gebouwd. Deze endskamer is voorzien van een schilddak met rode dakpannen.

Om in het voorhuis meer ruimte te creëren werd vaak één van de vertrekken opgehoogd of werd één van de zijbeuken uitgebreid. Op deze wijze ontstond het krukhuis met een L-vormige nok. Boerderij Baank aan de Lindenseweg 14 in Vorden, boerderij Spiekerman aan de Ganzensteeg 11 te Vorden en de boerderij aan de Boshuisweg 2 te Vierakker zijn voorbeelden van krukhuisboerderijen.

Krukhuisboerderij aan de Lindenseweg 14 te Vorden.

Krukhuisboerderij aan de Boshuisweg 2 te Vierakker.

Boerderij Spiekerman gelegen aan de Ganzensteeg 11 in Vorden heeft eveneens een voor Bronckhorst tamelijk zeldzaam fenomeen te weten een onderschoer. In de 18de en 19de eeuw is dit een veel voorkomend element bij boerderijen uit de Achterhoek. Met een onderschoer wordt de overdekte buitenruimte bedoeld die ontstaat wanneer de deeldeuren in de achtergevel terugliggend in de achtergevel worden geplaatst. Aan weerszijden van

de onderschoer loopt het dakschild af tot op het niveau van de lage zijgevels. De zijbeuken worden op deze manier als het ware verlengd, waardoor de zogenaamde hoekschotten ontstaan.³¹ In de tweede helft van de negentiende en in de eerste decennia van de twintigste eeuw zijn veel van deze boerderijen in tijden van voorspoed verbouwd of vernieuwd. Dit betekende vaak het verlengen of verbreden van het achterhuis waarbij de onderschoer verviel.

Boerderij Spiekerman in Vorden. Een voorbeeld van een krukhuysboerderij met onderschoer.

De onderschoer in de achtergevel van boerderij Spiekerman in Vorden.

Bij de verhoging en/of uitbreiding van beide zijbeuken ontstond het zogenaamde T-huis met een T-vormige nok en/of plattegrond. Deze laatste variant kwam niet alleen tot stand als historisch gegroeid geheel. Vanaf het midden van de achttiende eeuw werd deze vorm ook toegepast bij een geheel nieuw gebouwde boerderij.

Interessant voorbeeld in Bronckhorst is het boerderijcomplex Beeftinkhof gelegen aan de Velswijkweg 5 te Zelhem.

Het voorhuis van de T-boerderij Beeftinkhof in Zelhem.

Voorhuis van de T-boerderij gelegen aan de Toverstraat 2 in Baak.

Uitgelicht: Boerderij Tichelwerk in Steenderen

In het buitengebied van het dorp Steenderen bevindt zich een opvallende hallehuisboerderij van het Wieringermeer-type. De boerderij genaamd Tichelwerk is gebouwd in 1932 na de watersnoodramp van 1926. De inmiddels aanzienlijk gewijzigde boerderij heeft op de bijgevoegde foto nog de kenmerkende hoofdvorm. Van belang hierbij is de asymmetrische verbinding van het grote achterhuis met het voorhuis. Dit is een wezenlijk kenmerk van de boerderijen van het Wieringermeer-type. Dit type boerderij is ontstaan in de jaren twintig van de twintigste eeuw en is voor de gemeente Bronckhorst zeldzaam.

Boerderij Tichelwerk uit 1932, gelegen aan de Emmerweg in Steenderen. De foto is genomen voordat de boerderij bij een verbouwing aanzienlijk is gewijzigd.

Bijgebouwen

De gemeente kent nog meerdere, steeds zeldzamer wordende, 18de en 19de eeuwse schuren die voorzien zijn van een houten gevelafwerking. Soms hebben de schuren deels nog wanden voorzien van vakwerk zoals de eekschuur aan de Hessenweg in Hummelo.³² De schuur maakt onderdeel uit van het aan de Sliekstraat gelegen koetshuis en de Villa Berkenhof. De villa is in 1933 gebouwd door Gerard Johan Markvoort. Deze familie heeft tot omstreeks 1900 bier gebrouwen in de inmiddels verdwenen brouwerij De Zwarte Kolk.

Eekschuur gelegen aan de Hessenweg in Hummelo. In de eekschuur werden stukken eikenbast gehakt tot 6-8 cm grote stukken ten behoeve van de leerlooierij. Voor meer informatie zie pagina 111.

Zicht vanaf de Sliekstraat op de Villa Berkenhof uit 1933 met links daarvan het voormalige koetshuis.

Kenmerkende elementen op het erf

Een essentieel onderdeel van het boeren erf in het oosten van Nederland was in het verleden het bakhuis. Deze varieerden van een veldoventje tot een eenlaags huisje met een zadeldak. In de loop der tijd zijn veel van deze kleine bijgebouwen

verdwenen. Een sober voorbeeld van een bakhuis is te vinden op het erf van het boerderijcomplex gelegen aan Het Hoge in Vorden. Deze boerderij behoort tot de bezittingen van Landgoed Hackfort. Het landgoed omvat in totaal bijna veertig pachtboerderijen. Naast het bakhuis bevindt zich op het erf ook een pomp.

Verder werd vroeger op de meeste boerderijen pluimvee gehouden. Derhalve stonden op het merendeel van de erven wel één of meer kippenhokken, vaak op enige afstand van de boerderij. Veel van deze kippenhokken zijn inmiddels gesloopt. De eierhandel was jarenlang voor de boeren een belangrijke bron van inkomsten. De kippenhokken aan de Rondweg in Vorden zijn steeds zeldzamer wordende restanten van deze ooit belangrijke bron van inkomsten.

Bakhuis gelegen aan Het Hoge 67 te Vorden.

Een minder frequent voorkomend element op het boerenerf is de aardappelbewaarpplaats.

Een voorbeeld hiervan is te vinden op het erf van boerderij Addink aan de Strodijk 23 te Vorden.

De boerderij stamt in de huidige verschijningsvorm uit de 18de en het midden van de 19de eeuw, maar wordt reeds genoemd in archiefstukken uit de 15de eeuw. De aardappelbewaarpplaats bevindt zich half verdiept in de grond en is met riet gedekt.

Dit onderdeel van het boerenerf geeft een beeld van de agrarische ontwikkelingen in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het geeft een beeld van de zoektocht naar nieuwe methoden om aardappels langer te kunnen bewaren.

Aardappelbewaarpplaats op het erf van Strodijk 23 te Vorden.

Kippenhok gelegen aan de Rondweg in Vorden.

Voormalige knechtenwoning aan de Emmerweg in Steenderen gebouwd in een architectuurstijl met kenmerken van Delftse School.

Landarbeiderswoningen

In het buitengebied kunnen her en der nog landarbeiderswoningen worden aangetroffen die vaak een miniatuurversie vormen van de hallehuisboerderij. Aan de Korenschoof 6 (voorheen Korenweg 10) in Zelhem staat nog een dergelijke woning. De woning is gebouwd in de tweede helft van de 19de eeuw in een traditioneel-ambachtelijke trant. Helaas is de architectuurhistorische waarde van de woning door diverse verbouwingen aanzienlijk verminderd. Aan de Emmerweg in Steenderen bevindt zich een knechtenwoning uit de jaren '50 van de 20ste eeuw. De kleine woning is destijds gebouwd voor de knecht van een nabij gelegen boerderij. De woning aan de Emmerweg is gebouwd in een architectuurstijl met kenmerken van de Delftse School en is nauw verwant aan de planmatige woningbouw in de periode van de Wederopbouw. Over de kenmerken van de Delftse Schoolstijl staat meer beschreven in 4.4.5.

Kenmerkend voor het grondgebied zijn tot slot de vele paraplubergen. Het gaat hierbij om eenroedige hooibergen die zich op het erf van boerderijcomplexen bevinden.

Voorbeeld van een parapluberg in het buitengebied van Bronckhorst.

4.4.3 LANDBOUWCOÖPERATIEGEBOUWEN

Door de achterstand van de Nederlandse landbouw aan het einde van de 19de eeuw werd de noodzaak gevoeld voor het introduceren van meer samenwerking tussen boeren. Ook werd het noodzakelijk om na een langdurige landbouwcrisis efficiënter te gaan werken. De coöperaties konden door gezamenlijke inkoop schaalvoordelen behalen.³³ Toch was er geen sprake van grote bedrijven. De coöperaties functioneerden vaak op een kleinschalig niveau. In het begin van de 20ste eeuw had in principe ieder dorp en buurtschap een landbouwcoöperatie. In het gebied van de gemeente Bronckhorst waren in het begin van de jaren zestig van de vorige eeuw nog altijd acht coöperaties actief, te weten in Baak, Hengelo, Hummelo, Keijenborg, Linde, Steenderen, Vorden en Wichmond.

Door de grote welvaartsgroei in de jaren na 1945 groeide de veehouderij sterk en werd de arbeidsproductiviteit aanzienlijk verhoogd. Om te voorkomen dat er bij de coöperaties een tekort aan productiecapaciteit ontstond, werd vanaf 1965 een proces van samengaan op gang gebracht. In 1970 ontstond de Coöperatie De Graafschap (ontstaan uit een fusie tussen de coöperaties van Linde, Hengelo, Vorden en Ruurlo). In 1980 ontstond de Coöperatie Gelderland uit een fusie van onder meer Baak, Hengelo, Keijenborg, Wichmond/ Vierakker en Hummelo.

De coöperatiegebouwen hebben een kenmerkende sobere architectuur. Het zijn over het algemeen rechthoekige, blokvormige volumes voorzien van een plat dak met brede overstekken. De gebouwen zijn opgetrokken uit rode baksteen gemetseld in kruisverband. De grotendeels gesloten gevelvlakken hebben kleine gevelopeningen voorzien van gietijzeren ramen. Het coöperatiegebouw gelegen aan de Zutphen-Emmeriksweg in Baak is voorzien van spaarzame decoraties in de vorm van siermetselwerk.

Oude foto van de landbouwcoöperatie in Baak (bron: inoudeansichten.nl).

Coöperatiegebouw aan de Zutphen-Emmeriksweg 103 te Baak.

Het in 1915 opgerichte landbouwcoöperatiegebouw in Zelhem (bron: oudzelhem.nl).

4.4.4 WEGEN EN TOLHUIZEN

De Zwaan gelegen aan de Rijksweg N317 te Hoog-Keppel.

Het ontstaan en de ontwikkeling van het wegensysteem houdt sterk verband met de landschappelijke gesteldheid. De oudste doorgaande wegen voeren logischerwijs over de hoger gelegen delen in het landschap. De laaggelegen en moerassige gebieden waren oudtijds niet of nauwelijks ontsloten en vormden omvangrijke barrières.

De weg die voerde van Zutphen tot Winterswijk werd in de vroegmoderne tijd al door handelslieden gebruikt.³⁴ In paragraaf 4.2 wordt uitgebreid aandacht besteed aan de ontwikkeling van het wegensysteem in de gemeente Bronckhorst. Ook komt hier de aanverwante bebouwing al even aan de orde. Het tekstgedeelte hieronder gaat wat specifiek in op het ontstaan en de verschijningsvorm van de tolhuizen langs de wegen. In veel gevallen gaat het om boerderijen die aan de weg lagen en in de loop der tijd zijn uitgegroeid tot

pleisterplaatsen. De objecten kregen al snel de functie van tolhuis en herberg. Goed voorbeeld hiervan is het Wapen van Heeckeren gelegen aan de Hummelseweg in Zelhem. De boerderij-herberg is voorzien van in geel-rood geschilderde luiken als verwijzing dat de boerderij oorspronkelijk behoorde tot het landgoed Enghuizen. Het object valt op door de gietijzeren attiek voorzien van een fijne detaillering. Een eveneens in het oog springend voorbeeld is gelegen aan de weg van Laag-Keppel naar Drempt. De Zwaan is van oorsprong een boerderij en heeft tevens dienst gedaan als tramstation, herberg en hotel. Het object uit 1850 heeft een opvallende luifel voorzien van een zwaan en een topgevel met een sierspant en makelaar. De gevels zijn voorzien van een wit geschilderde blokpleistering met ingesneden schijnvoegen. Het tolhuis gelegen aan de Keijenborgseweg 4 te Wittebrink kent een andere ontstaansgeschiedenis.

Het tolhuis is gelegen aan de Hummelo-Enschede Kunstweg en in 1860 ontworpen door de architect G.H. van Veen.³⁵ In 1860 werd ook opdracht gegeven aan de architect Van Veen voor het ontwerpen van vier andere tolhuisjes. Niet duidelijk is om welke tolhuisjes het hierbij gaat. De Hummelo-Enschede Kunstweg is aangelegd in 1859 en liep van Hummelo naar Enschede, met vertakkingen naar Vorden en Zelhem. De aanleg van de weg vormde de concrete aanleiding om aan deze weg een tolhuis te bouwen. Dit verklaart ook het speciaal voor deze functie vervaardigde ontwerp. In het ontwerp is een kenmerkende diepe erker opgenomen voorzien van ramen in de zijgevels. Op deze manier had de tolgaarder een goed zicht op het verkeer dat bij het tolhuis arriveerde. Opvallend is verder het zadeldak met de opvallend grote en gesloten dakvlakken en de tamelijk lage zijgevels. Bij het tolhuis aan de Keijenborgseweg is tot 1 januari 1930 tol geheven.

Het tolhuis Wittebrink voor 1930. Het gebouw is nog in gebruik voor het heffen van tol.

Het tolhuis Wittebrink in 2010.

4.4.5 DELFTSE SCHOOL EN DE WEDEROPBOUWPERIODE

Direct na de Tweede Wereldoorlog zijn in Nederland veel woningen nodig om de woningnood op te lossen. De woningbouw uit de vroege wederopbouw wordt tot circa 1955 gedomineerd door de opvattingen van de Delftse School. Als tegenreactie op de architectuurstroming Het Nieuwe Bouwen, waarin de nadruk ligt op anonieme meergezinswoningen, grijpt men terug op de traditionele eengezinswoning met tuin. Karakteristiek voor de Delftse School is de op de menselijke schaal gebaseerde architectuur, de toepassing van streekeigen materialen, handvorm bakstenen en met keramische pannen gedekte schild- of zadeldaken voorzien van duidelijk gemarkeerde schoorstenen.

Deze laatste vormen vaak de tuit van een tuitgevel waardoor ze meer zijn dan alleen een schoorsteen en zelfs een essentieel onderdeel vormen van de vormgeving. Een belangrijk onderdeel van de architectuur zijn de roedenverdelingen in de ramen die de sobere, vaak robuuste architectuur een vriendelijke en vaak zelfs elegante uitstraling geven. De ambachtelijk verwerkte materialen moesten voorkomen dat de bewoner de indruk kreeg dat zijn huis een serieel vervaardigd product was, hetzelfde als alle andere.

De naoorlogse woningwetwoningen kwamen tot stand met financiële steun van het Rijk. Teneinde ervoor te zorgen dat de overheidsgelden goed besteed werden stelde het Rijk bepaalde eisen aan de indeling, constructie en afwerking van de woningwetwoningen.

De vroege, tijdens de wederopbouw gerealiseerde woningen, nemen een bijzondere plaats in binnen de bebouwing van het dorp Steenderen. De woningen dateren uit een tijd waarin ambachtelijke creativiteit prevaleerde boven de productie, normen en functies van de jaren zestig van de vorige eeuw. De woningen die ontworpen werden voor de kleinere (plattelands) dorpen moesten uitdrukking geven aan het streekeigene. Grote diepe kavels waren nodig, omdat tot de eerste levensbehoefte van de eerste bewoners een moestuin, een kolenhok, een varkensstal en een kippenren behoorden. Dit vond met vaak belangrijker dan een badkamer. De zes dubbele arbeiderswoningen aan de Molenkolkweg 12-34 te Steenderen zijn een goed voorbeeld van dit type woningwetwoningen gerealiseerd in een tuindorppachtige sfeer. Ze zijn in opdracht van de Gemeentelijke Woningdienst in 1948 ontworpen door de uit Arnhem afkomstige architect Cornelis Nap.

Voorbeeld voor woningwetwijken gebouwd in Delftse Schoolstijl: tuindorp Vreewijk te Rotterdam omstreeks 1920 (afbeelding uit: Ibelings, H., Nederlandse architectuur van de 20ste eeuw, p.37).

Molenkolkweg 12-34 te Steenderen zijn een goed voorbeeld van dit type woningwetwoningen gerealiseerd in een tuindorpachtige sfeer. Ze zijn in opdracht van de Gemeentelijke Woningdienst in 1948 ontworpen door de uit Arnhem afkomstige architect Cornelis Nap.

Woningwetwoningen met kenmerken van de Delftse School aan de Molenkolkweg in Steenderen.

Uitgelicht: Het Nieuwe Bouwen

Het zwembadhuisje in Zelhem is gelegen aan de noordzijde van een uitgediept heideveen op het landgoed De Baakse Kamp en vormt een opvallend en afwijkend element binnen de bebouwing van het grondgebied van de gemeente Bronckhorst.

Het huisje is gebouwd in de periode 1935-1940 na het gereedkomen van het landhuis van het landgoed De Baakse Kamp. Het badhuis is ontworpen door de eigenaar van het landgoed, ing. P. de Fremery.

Het zwembadhuisje is gebouwd in een stijl die een sterke verwantschap vertoont met de architectuurstroming van het Nieuwe Bouwen. Deze stroming maakte onderdeel uit van het Functionalisme en keerde zich af van decoratie in de gebouwen. De functie moest bepalend zijn voor de te kiezen elementair geometrische vorm, zoals de kubus en de cirkel, voortkomend uit de constructie. Nieuwe materialen, zoals beton en staal, deden hun intrede en maakten een functionele indeling gericht op een optimale aanwending van lucht en ruimte mogelijk. Het zwembadhuisje heeft een bouwlaag gebouwd op een halfronde plattegrond. Tevens is gebruik gemaakt van grote glasoppervlakken, stalen kozijnen en een betonnen skelet.

Het zwembadhuisje is gelegen aan de bosvijver op het landgoed De Baakse Kamp en werd gebruikt voor particulier gebruik. Daarnaast werd de vijver gebruikt voor het geven van zwemonderwijs aan de leerlingen van de Wolfersveenschool.

Bron: oudzelhem.nl

In het dorp Steenderen bevinden zich nog enkele ontwerpen van de architect Nap. Nap was ook verantwoordelijk voor het ontwerp van de burgemeesterswoning 'De Zevensteen' aan de

Toldijkseweg en de pastorie aan de Whemestraat. Alle werken zijn uitgevoerd door de aannemers H. Schoenmaker en B.Z. Hulshof uit Steenderen .³⁶

Pastorie (boven) en burgemeesterswoning (onder), situatie nu (links) en in de jaren 50 (rechts).

4.4.6 WEDEROPBOUW IN BRONCKHORST

Woningen in de kern van het stadje Bronckhorst.

De wederopbouw kan gezien worden als één van de meest interessante perioden in de Nederlandse architectuurgeschiedenis van de twintigste eeuw. In de gemeente Bronckhorst is vooral na de Tweede Wereldoorlog sprake van een aanzienlijke groei van de kernen van Hengelo, Vorden en Zelhem. De jaren tussen 1940 en 1965 kenmerken zich door het gebruik van nieuwe materialen en werkwijzen. Het was ook de tijd van de vernieuwing van het stedenbouwkundig ontwerp door nieuwe verkavelingspatronen, nieuwe ideeën over gemeenschapsvorming en een belangrijker rol van het verkeer als ordeningsprincipe.³⁷

De periode van de wederopbouw wordt gekenmerkt door een grote toename van de vraag naar woningen. Deze toename van de vraag naar woningen kent twee belangrijke oorzaken.³⁸ Allereerst gaat het om het feitelijke herstel van oorlogsschade. Daarbij komt dat na de bouwstop van juni 1942 de woningbouw vrijwel stil heeft gelegen. De tweede oorzaak heeft te maken met de explosieve toename van het aantal huwelijken, de geboortegolf, de daling van het sterftecijfer en de komst van repatrianten uit Nederlands-Indië. Niet alleen de steden maar ook

de kleine plattelandsgemeenten stonden gedurende de wederopbouw voor de opgave om snel en veel woningen te bouwen tegen beheersbare kosten. Bovenstaande factoren zorgden ervoor dat er gezocht moest worden naar een manier waardoor de bouwproductie verhoogd kon worden.

In de Wederopbouwperiode is er sprake van enkele veel voorkomende architectuurstijlen. De periode van de wederopbouw wordt gekenmerkt door drie architectuurstromen: de Delftse School, de Shake-Hands architectuur en het (internationale) Functionalisme.³⁹ Hieronder zal worden aangegeven wat de specifieke kenmerken van de stromingen zijn en welke voorbeelden hiervan in de gemeente Bronckhorst aanwezig zijn.

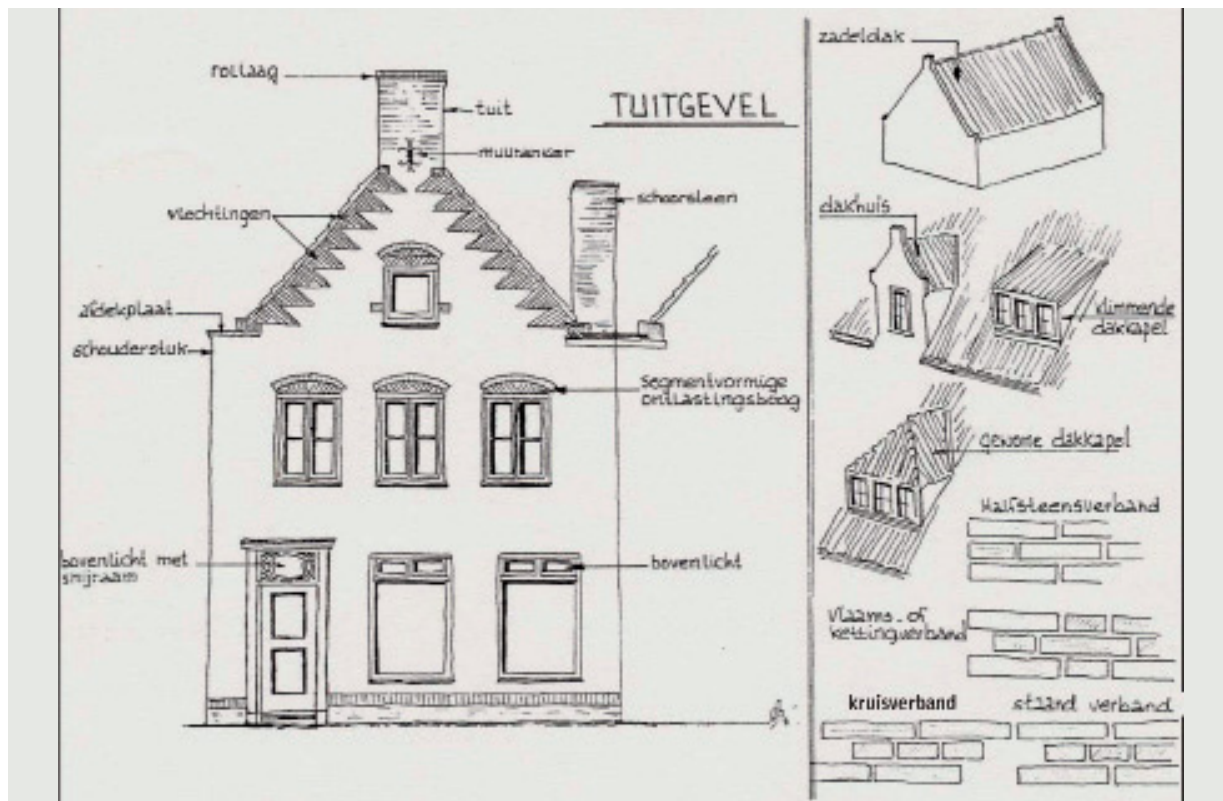
De Delftse School

De jaren tussen 1940 en 1955 staan voornamelijk in het teken van de stijl van de Delftse School. De Delftse School was een stroming in het Traditionalisme in de Nederlandse architectuur ontstaan rondom de hoogleraar ir. Marinus Jan Granpré Molière, werkzaam op de Technische Universiteit Delft. Karakteristiek voor de Delftse School is de op menselijke schaal gebaseerde

architectuur, de toepassing van streekeigen materialen, handvorm bakstenen en met keramische pannen gedekte schild- of zadeldaken voorzien van duidelijk gemarkeerde schoorstenen.
 Een belangrijk onderdeel van de architectuur zijn de roedenverdelingen in de ramen die de sobere, vaak robuuste architectuur een vriendelijke en vaak zelfs elegante uitstraling geven. Een zeer gaaf bewaard gebleven voorbeeld van een boerderij in Delftse Schoolstijl is te vinden aan de Hoogstraat in Toldijk.

Boerderij in Delftse Schoolstijl gelegen aan de Hoogstraat 27 in Toldijk.

Kenmerken Delftse School (bron: J. Vredenberg, Monumentengids Scherpenzeel, Utrecht 2004).

Bedrijfsgebouw in de Shake Hands trant.

Shake hands

Mede onder invloed van het veranderende bouwbedrijf en opdrachtgeverschap wordt de architectuur gaandeweg de jaren vijftig steeds zakelijker. In veel gebouwen zijn de bovengenoemde traditionalistische kenmerken, in minder zuivere vorm, gecombineerd met moderne constructies en materialen tot een nieuw architectonisch geheel dat ook wel Shake Hands architectuur wordt genoemd. De twee voor de oorlog recht tegenover elkaar staande opvattingen, namelijk die van de 'modernisten' (functionalisten) en die van de traditionalisten (Delftse School) komen nader tot elkaar. In de gebouwen combineren in het zicht gelaten betonconstructies met baksteen, met soms sterk op het 'esthetische' gerichte gevelonderdelen of ornamentiek, zoals vensteromlijstingen of een golvende afsluiting van de gevel. Het bedrijfsgebouw op onderstaande afbeelding vormt een goed voorbeeld van een combinatie tussen het gebruik van baksteen met sierelementen en in het zicht gelaten betonconstructie.

Functionalisme

Rond 1955 krijgen moderne industriële opvattingen in de architectuur langzaam maar zeker de overhand.

Dit zogenaamde naoorlogse Functionalisme is herkenbaar aan de toepassing van platte daken, in de fabriek gemaakt standaardelementen en de ijle betonconstructies die in de gevel of door grote ruiten herkenbaar zijn. Het woonhuis op onderstaande afbeelding is gebouwd in een architectuurstijl met kenmerken van het Functionalisme.

Het woonhuis aan de Westerstraat in Hengelo is gebouwd met kenmerken van het Functionalisme.

Gebouwtypen

In de quickscan Wederopbouw wordt een overzicht gegeven van de verschillende gebouwtypen die in de gemeente Bronckhorst uit de periode 1940-1965 aanwezig zijn. Gebleken is dat binnen de gemeentegrenzen voornamelijk sprake is van woonhuizen, boerderijen en bijgebouwen, scholen en fabrieksgebouwen. Hieronder zal per categorie een korte toelichting worden gegeven, aangevuld met voorbeelden uit de gemeente. Voor een nadere toelichting en een overzicht van de overige gebouwtypen wordt verwezen naar het rapport Quickscan Wederopbouw gemeente Bronckhorst (2013).

Woonhuizen

Kenmerkend voor de Wederopbouwperiode is de opkomst van standaard woningtypen en plattegronden. De centrale overheid probeerde dit te stimuleren om de woningbouw te rationaliseren en tegelijk de nadruk gelegd op de bevordering van het ontwikkelen van nieuwe bouwsystemen. De vroege naoorlogse woningbouw kenmerkt zich door het gebruik van decoratieve elementen en ambachtelijk verwerkte materiaalsoorten. Hierdoor moest voorkomen worden dat de bewoner de indruk kreeg dat zijn huis een serieel vervaardigd product was. Ook werd getracht om de woningen een streekeigen karakter te geven. Een voorbeeld van de vroege vorm van wederopbouwarchitectuur in de gemeente Bronckhorst is te vinden aan de Molenkolkweg in Steenderen. Hier staat een rij met zes dubbele woonhuizen uit 1948 ontworpen door de architect C. Nap. We zien dat er bij dit voorbeeld getracht is om in het ontwerp streekeigen elementen te gebruiken. Dit komt onder meer tot uitdrukking door de kenmerkende kapvorm en de eenvoudige mastgoten met gietijzeren beugels. Tevens is er bij dit voorbeeld aandacht besteed aan de prominent geplaatste schoorstenen. De reeks van woonhuizen aan de Molenkolkweg staan op de gemeentelijke monumentenlijst.

Rij van zes dubbele woonhuizen aan de Molenkolkweg in Steenderen.

In de loop van de jaren '50 werden de ontwerpen van woningen steeds meer gestandaardiseerd en trad er een versobering op in het gebruik van materialen en detailleringen. Een goed voorbeeld van de latere wederopbouw is te vinden in de Korenbloemstraat in Zelhem.

In de loop van de tijd wordt de woningbouw meer gestandaardiseerd. Een van de talrijke voorbeelden hiervan is te vinden in de Korenbloemstraat in Zelhem.

Boerderijen en bijgebouwen

In de gemeente Bronckhorst is geen sprake van grootschalige nieuwbouw van boerderijcomplexen in de wederopbouwperiode. De boerderijcomplexen hebben veelal een oudere oorsprong en zijn in de jaren tussen 1940 en 1965 uitgebreid met enkele bijgebouwen of schuren. Dit is onder meer veroorzaakt door de modernisering in de landbouw. Eén van de weinige voorbeelden van nieuw opgerichte boerderijen is de reeds eerder genoemde boerderij aan de Hoogstraat 27 in Toldijk. Een later voorbeeld uit deze periode is de uit 1953 daterende boerderij genaamd Nieuw Enghuizen in Laag Keppel.

Schuur boerderij Nieuw Enghuizen in Laag Keppel.

Een heel bijzonder en voor de gemeente Bronckhorst zeldzaam type bijgebouw is te vinden op een erf aan de Sletterinkdijk in het buurtschap Dunsborg, bij Hengelo. Op dit erf bevindt zich een Romneyloods. De Romneyloods is een doorontwikkelde variant van de Nissenhut die tijdens de Eerste Wereldoorlog werd uitgevonden. De Romneyloodsen werden voornamelijk in en na de Tweede Wereldoorlog gebouwd als noodonderkomen. Het grote voordeel van dit type loods is dat op een goedkope en snelle wijze onderdak verschaft kan worden.

Romneyloods aan de Sletterinkdijk in Hengelo.

Scholen

Een in het oog springend bouwtype uit de wederopbouwperiode is het schoolgebouw. In de gemeente Bronckhorst is (nog) een groot aantal schoolgebouwen uit de wederopbouw aanwezig. De jaren vijftig en zestig van de vorige waren een bloeiperiode voor wat betreft de scholenbouw. Door de bouwstop tijdens de Tweede Wereldoorlog en de babyboom erna ontstond er een grote behoefte aan scholen. Kenmerkend is de ontwikkeling van een groot aantal nieuwe schooltypen die sterk afwijken van de traditionele gangscholen van voor de oorlog. Zo ontstaan er de zogenaamde H-scholen, paviljoenscholen en de halscholen. Karakteristieke voorbeelden van nieuwe scholen in Bronckhorst zijn o.a. de Ds. J.L. Piersonschool in Hengelo en de Willibrordusschool in Achter-Drempht.

Enkele scholen uit deze periode zijn inmiddels verdwenen. Een voorbeeld hiervan is de openbare lagere school in Hummelo⁴⁰. Op bijgaande foto afkomstig uit het Bouwkundig Weekblad uit 1955 is de school afgebeeld.

Willibrordusschool in Achter-Drempht.

Piersonschool in Hengelo.

Historische foto van de lagere school in Hummelo (bron: Bouwkundig Weekblad 1955).

Industrie

Direct na de Tweede Wereldoorlog werd de industrialisatie van Nederland als een belangrijk thema gezien. Naast de grote schade die was aangebracht aan de bestaande fabrieksgebouwen, stond Nederland voor de opgave om in de eigen consumptie te kunnen voorzien en de export weer op gang te brengen.⁴¹ Bij de fabrieksbouw uit de wederopbouwperiode kan een onderscheid worden gemaakt tussen éénlagige fabrieksbouw en verdiepingbouw. Door de toename van beschikbare grond voor de industrialisatie, het spreidingsbeleid, het weren van nieuwe industrie uit woongebieden en de oprichting van nieuwe bedrijventerreinen met een lage vierkante meterprijs werd bijna uitsluitend het éénlagige fabrieksgebouw toegepast.

Goed voorbeeld hiervan zijn de bedrijventerreinen in Hengelo en Zelhem. De naoorlogse fabrieksgebouwen worden gekenmerkt door een heldere, vaak modernistische vormtaal. Dit is terug te vinden in de gevelindeling, het materiaalgebruik in de vorm van beton, baksteen en plaatmateriaal en stalen kozijnen.

Zeker in de tweede helft van de jaren '50 van de twintigste eeuw worden traditionele materialen, ornamentiek en sierelementen steeds minder toegepast.

Industriepark 1 te Zelhem. Een kenmerkend fabrieksgebouw uit de wederopbouwperiode.

Zuivelfabriek in Zelhem. Opvallend is de grote gevelopening voorzien van beton en staal met veel glas.

4.5 THEMA MYSTIEKE PLEKKEN

Zunnebelt Vorden.

Vrijwel iedereen heeft wel eens gehoord van de rondlolende witte wieven. De meeste mensen zullen direct zeggen dat het 'maar sprookjes' zijn. Toch trekken de plekken waaraan mystieke verhalen gekoppeld zijn de interesse bij velen. De verhalen leven al eeuwen onder de bewoners. Ze zijn doorgegeven van generatie op generatie. De verhalen zullen door de verteller, diens achtergrond en tijdgeest aangepast zijn. Maar dat ze nog bestaan is bijzonder. Volksverhalen zijn daarom ook onderdeel van de cultuurhistorie van een gebied. Wanneer zij gerelateerd zijn aan plekken in het landschap, betekent dit dat de plek belangrijk is voor de omgeving. Blijkbaar vonden de bewoners en gebruikers die plek zo bijzonder dat zij er betekenissen aan gaven. Welke betekenis dat was, zegt wat over de mensen die er woonden. De verhalen vallen onder de immateriële, niet zichtbare cultuurhistorie. De plekken die erbij horen zijn wel zichtbaar en dat is de reden dat zij thuishoren in een cultuurhistorische gebiedsbeschrijving. Ook in gemeente Bronckhorst bestaan volksverhalen met een lange historie. Ook zijn er vele plekken te vinden met mysterieuze namen als de Zwarte en Witte Kolk en de Wrangenbult. De namen zouden volgens onderzoekers kunnen duiden op hele oude betekenissen die de plekken hadden voor het Christendom het volk bereikte. De benaming met 'Zwart en Wit' komt vaker voor in Nederland. Onderzoekers verwachten dat de betekenis ervan gerelateerd is aan de dood.⁴² Hier moet misschien wel bij vermeld worden dat veel van de volksverhalen zijn opgeschreven in de 19de eeuw. In die tijd van de 'Romantiek' waren volksverhalen erg populair. Bronnen waarin de verhalen staan beschreven van voor 1800 zijn schaars.

Enkele opmerkelijke verhalen die behoren bij plekken in het landschap worden hier beschreven.

Zunnebelt bij Vorden

Bij de Wildenborch bij Vorden ligt een grote heuvel die aan de bovenkant is afgevlakt. Rondom heeft men een hoefijzervormige omwalling ontdekt. Onderzoekers sluiten niet uit dat zulke heuvels zonneofferplaatsen waren voor het heidense volk.⁴³

De bult is te vinden als men van de Wildeborchseweg aan de rechterkant de Reoordweg ziet liggen.

De slagboom van huisnummer 8 wijst naar de Zunnebelt die zelf ca. 50 meter verder in het bos ligt, aan de rechterkant van de weg.

Schelleguurkensbelt bij Vorden (1)

Nabij de Zunnebelt liggen meer kleine heuvels. Ze zijn te vinden als men van Vorden oostwaarts naar de Wildenborch loopt. Dichter en jurist A.C.W. Staring die daar vlakbij woonde schreef over de Schelleguurkensbelt, een heuvel met een bron. Een arbeider zou in een donkere nacht bij de heuvel een verlichte ruimte hebben gezien. In de ruimte zag hij een schat. Op de plek kon men op kerstnacht een klokje horen luiden. Een 'Guurken' was een klein ondeugend mannetje. Tegenwoordig gebruikt men vaker de benaming 'Schele Guurt'.⁴⁴

Schelleguurkensbelt bij Vorden (2)

De eerste hoogleraar Germanistiek en Sanskriet, J.H. Galleé schreef begin 20ste eeuw over een variatie op het verhaal. Hij had gehoord dat er ooit witte wieven (of Vuleken) in de heuvels woonden.

Een stiefdochter van een boer, was eens op een kerstavond langs de belten gelopen nadat ze olie was gaan halen in het dorp. Eenmaal bij de belten was een van de heuvels geopend. Licht scheen uit het huisje. Een oude vrouw kwam naar haar toelopen en zei: 'Ik heet Guurte, kom er maar in en neem zoveel je wilt'. Het meisje nam een zilveren kandelaar mee. De boerin wilde dit later ook proberen. Zij was echter zo inhalig dat ze opgesloten werd in de heuvel toen de klok 12 uur sloeg. Ze bleef dat zeven jaar.

Toen ze weer thuis kwam, bleek haar man hertrouwd. Van woede veranderde ze in een zwarte kat.

Galleé noemt bij dit verhaal ook een grotere bult, de Vulekensberg, die toen al afgegraven was. De witte wieven die daar woonden, keerden 's nachts bij de boeren het melkgerei om.⁴⁵

De Boerlekeerl.

Zelhem en 'Lemkesbeumken en Smoks Hanne'⁴⁶

Aan de Barinkweg die vanaf de Brinkweg in Zelhem richting Heidenhoek liep, ligt een plek die in de volksmond bekend staat onder de naam Lemkesbeumken. De plek markeert de vroegere zuidelijke entree van Zelhem. Voorheen zou hier een boom hebben gestaan op hogere zwarte grond. In de boom hing volgens de verhalen een lamp die de passerende reiziger bijlichtte. De Barinkweg was oorspronkelijk een lijkweg waarlangs de begrafenistoet vanuit de Heidenhoek naar Zelhem trok. Als de stoet bij de Lemkesbeumken was, werd ze zichtbaar vanuit de kerktoren en begon men de klokken te luiden.

In de omgeving van de Lemkesbeumken woonden kolenbranders in plaggenhutten. Eén van de bewoners was de kruidenvrouw Smoks Hanne. Zij zou genezende en helderziende gaven hebben gehad. Men denkt dat ze geleefd heeft in de 19de eeuw. Smoks Hanne is een bekende naam in Zelhem en omgeving. De verhalen rondom haar persoon zijn in de loop der tijd steeds groter geworden.

Halle-Zelhem en 'De Boelekeerl'⁴⁷

Op de grens van Halle en Zelhem speelt het verhaal van de Boelekeerl. Het verhaal speelt zich af zo'n 150 jaar geleden. In die tijd was er nog veel heide en veen te vinden bij Halle en Zelhem. Daar woonden arme mensen met bijnamen als Rooie Arie, Pannekoeken Willem en Jan Bannink van het Verzopen Gat. Rooie Arie was op 1 april 1852 aan het maaien op de heide toen hij Mieneke, de dochter van Jan Bannink, aan zag komen lopen. Ze maakten een praatje en even later liep zij van de heide naar het moerassige veen, 'de Halsevloed'.

Niet veel later hoorde Arie een vreselijk gil van een vrouwenstem van achter het bosje. Hij rende naar de plek des onheils en zag Mieneke op haar buik in het water liggen, vechtend voor haar leven. Een grote vuist hield haar mond dicht en een andere vuist probeerde haar onder water te trekken. Arie maaide met een zwaai van zijn zeis de vuist weg en pakte de groenige vuist uit het water. Hij zei tegen Mieneke: "Daar was hij dan, die smeerlap, die lapzwans, jaren zie je hem niet en ineens is hij er weer!" Arie had het over de Boelekeerl. Eens per 150 jaar komt hij te voorschijn. Niemand weet wanneer en hoe vaak hij toeslaat. En ook weet niemand hoe zijn gezicht eruit ziet. Arie begroef de vuist achter het kippenhok.

Niet lang geleden heeft men een wandelpad aangelegd door het veen met de naam 'Boelekeerlspad'. Alle mensen zijn gewaarschuwd als zij het veen en het natuurgebied Heidenhoeksevloed betreden.

Witte kolk.

Zwarte kolk.

De Wrangebult.

Witte Wieven, de Wrangenbult, de Zwarte en Witte Kolk

Bij Hummelo en Keppel liggen meerdere plekken met een mysterieuze naam bij elkaar. Over de landschapselementen, een bult en twee kolken, worden verschillende verhalen verteld.

Volgens de overlevering zou het spoken in het bos ten zuiden van de Hessenweg bij Hummelo. Om precies te zijn bij de Wrangenbult en Zwarte en Witte Kolk bij Hummelo. Om middernacht verschijnen witte wieven, die zich daarna verplaatsen naar de Wrangenbult. Het opvallende aan dit verhaal is het gegeven dat het geen verhaal is dat zich lang geleden afspeelde. Ook in deze tijd denken sommigen dat het nog steeds spookt in het gebied.⁴⁸ De spookjagers beweren dat de Wrangenbult een Galgenberg is waar mensen werden terechtgesteld in de Middeleeuwen. In de Zwarte Kolk zouden lijken en heksen zijn geworpen. Zij denken dat de negatieve krachten rond de Zwarte Kolk zijn blijven zwerven.

Een lokaal verhaal is opgeschreven door dhr. Krosenbrink nadat hij een interview had gehouden met dhr. Westerbeek van Eerten. De beide kolken zouden eigenlijk dicht gestoven armen van de Rijn zijn. De kolken wateren af via de 'Weppel' naar het Hennendal. De voorvoeging 'Hen' is verwant met 'dood'.

De Wrangenbult zou in de eerste plaats een offerplaats geweest zijn in voor-Christelijke tijden. Bewijs daarvoor leidt men af van de naam dat verwant is met haarwring. Het zou in die zin een betekenis als gevlochten omheinde sacrale ruimte kunnen hebben. De bult heeft een ellipsvorm met een steile kant naar het noorden en glooiend aflopend naar het zuiden. Ten noorden liggen kleine bulten die schedelbulten zouden zijn geweest. Nadat de bult haar sacrale functie had verloren zou het gediend hebben als galgenberg waar mensen werden geëxecuteerd. De geïnterviewde persoon vertelt in het verhaal dat hij in Hummelo als dokter werkte in het begin van de 20ste eeuw. Hij had toen al gehoord dat sommige mensen paranormale ervaringen hadden gehad bij de Wrangenbult. Zelfervoer hij tijdens een wandeling ook een keer een angst die hem aan het rennen bracht. Hij had hier niet over durven praten totdat hij ook andere mensen soortgelijke verhalen hoorde vertellen.⁴⁹

Een variatie op de bovenstaande verhalen gaat over witte wieven. Bij de zwarte en witte kolk zouden gevechten hebben plaatsgevonden tussen de bewoners van Hummelo en Keppel. Dit zou te maken hebben met de Saksische achtergrond van de Hummelosen en de

Frankische afstamming van de bewoners van Keppel. Volgens dhr. Klokman diende de Wrangenbult in de Middeleeuwen als richtplaats van de heren van Keppel.

De mensen werden op de bult terechtgesteld. Rond middernacht rijzen witte wieven op uit de kolken om vervolgens de Wrangenbult te betreden. Daar houden ze een geheime bijeenkomst en na een uur keren ze weer terug naar het water. Overdag merkt men er weinig van. Alleen een slingerpad aan de zuidzijde moet vermeden worden. Daar staan een paar dennen in het eikenhout waar geesten zich verschuilen. Er gaan verhalen dat mensen bij de Wrangenbult 's nachts voelen dat ze worden tegengehouden. Zij voelen een druk tegen de knieën of bij de nek.

Witte wieven op de Wrangenbult?

VOETNOTEN HOOFDSTUK 04

- ¹ Reinders, P 16.
- ² Reinders, P 7-8.
- ³ Stronks, P 118.
- ⁴ Schreuder , P 18.
- ⁵ Bij de beknopte beschrijving is gebruik gemaakt van conceptteksten voor het Gelders Kastelenboek, dat verschijnt in het najaar van 2012.
- ⁶ Keverling Buisman, P 39.
- ⁷ Ten Doesschate, P 18
- ⁸ Ten Doesschate, P 35.
- ⁹ Keverling Buisman, P 14-15.
- ¹⁰ www.oldhengel.nl ; www.kasteleningelderland.nl
- ¹¹ Concept Gelderse Kastelenboek, www.deark.info; www.oudzelhem.nl
- ¹² Concept Gelderse Kastelenboek, www.kasteleningelderland.nl, www.iohotspots.nl
- ¹³ Stam, P 7-26.
- ¹⁴ Petersen, P 38-40.
- ¹⁵ Petersen, P 41-43.
- ¹⁶ Gelders Genootschap (2008), Hessenwegen in Oost-Nederland.
- ¹⁷ Petersen, P 44.
- ¹⁸ Petersen, P 46.
- ¹⁹ Van den Broek, P 66.
- ²⁰ Petersen, P 48.
- ²¹ Gelders Genootschap (2008), Hessenwegen in Oost-Nederland. P 26.
- ²² Petersen, P 85-87.
- ²³ Petersen, P 268.
- ²⁴ Heusinkveld, P 9-11.
- ²⁵ MIP Oost-Gelderland. Hummelo en Keppel. P 6.
- ²⁶ www.volksfeesthummelo.nl
- ²⁷ Petersen, P 285.
- ²⁸ Miedema, P 16.
- ²⁹ Rossel, P 28.
- ³⁰ De tekst in deze paragraaf is voor een groot deel gebaseerd op de redengevende beschrijvingen van de gemeentelijke en van rijkswege beschermde monumenten van de gemeente Bronckhorst.
- ³¹ Enderman, P 40.
- ³² www.oudzelhem.nl
- ³³ Grit, S., H. de Beukelaer en G. Leferink, P 7-18.
- ³⁴ Gelders Genootschap, (2008), Hessenwegen in Oost-Nederland.
- ³⁵ www.oudzelhem.nl
- ³⁶ Mieras, P 39-40, 301-305; 325.
- ³⁷ R. Crols, W. Weijkamp, *Quickscan architectuur en stedenbouw wederopbouw gemeente Bronckhorst*, 2013.
- ³⁸ K. Loeff, L. van Meijel, P. Opmeer, *Het vrijstaande woonhuis. Categorieaal onderzoek wederopbouw 1940-1965*, 2005, p. 21.
- ³⁹ De tekst met betrekking tot de architectuurstijlen is gebaseerd op Crols, Weijkamp 2013.
- ⁴⁰ Over deze school is een nummer gemaakt door Normaal. Het nummer 'Leagere school in Hummelo' staat op het album *De boer is troef* uit 1983.
- ⁴¹ K. Loeff, *Fabrieksgebouwen. Categorieaal onderzoek wederopbouw 1940-1965*, 2006, p. 22-23. Ook de overige algemene informatie is gebaseerd op dit rapport.
- ⁴² Schuyf, P 57.
- ⁴³ Schuyf, P 55 -57.
- ⁴⁴ Schuyf, P 54.
- ⁴⁵ De Blécourt, P 250-251.
- ⁴⁶ Met dank aan dhr. H. Somsen
- ⁴⁷ Peppelman, H. Met dank aan dhr. T. Klein Lebbink (2011)
- ⁴⁸ www.ghosthunter.nl
- ⁴⁹ www.volksfeesthummelo.nl

HOOFDSTUK 05.

ENSEMBLES EN HOTSPOTS

In dit hoofdstuk is een overzicht gegeven van cultuurhistorisch waardevolle en karakteristieke ensembles en plekken; 'hotspots' in gemeente Bronckhorst. Bij de selectie is gelet op de criteria kenmerkend, herkenbaar, gaaf, samenhang, zeldzaam en authenticiteit. De kenmerkendheid geeft aan in welke mate de plek karakteristiek is voor gemeente Bronckhorst en welke waarde het heeft voor het vertellen van het cultuurhistorische verhaal.

5.1 ENSEMBLES

DE STAD BRONCKHORST

Omschrijving

Bronckhorst is een kleine oude stad aan de oostelijke oever van de IJssel. (zie ook paragraaf 3.2.1) Op deze hogere plek in het landschap hebben de heren van Bronckhorst een kasteel gebouwd. Hoewel het kasteel is verdwenen, is de kasteelheuvel nog aanwezig. Aan de oostzijde van de plek waar eens het kasteel stond, is een nederzetting verrezen. In Bronckhorst staan gebouwen die herinneren aan de tijd dat Bronckhorst nog echt een kasteeldorp was. Dit zijn bijvoorbeeld het Hoge Huis en de kapel. In het historisch stratenpatroon is de relatie tussen het kasteel en de IJssel te herkennen. De Kasteelweg en de Onderstraat liggen beide loodrecht op de kasteelheuvel georiënteerd. Via de Bovenweg is de oversteekplaats bij de IJssel te bereiken. Het T-vormige veerhuis versterkt de zichtbaarheid van het veer. De T-boerderij heeft door haar hoofdvorm met bijbehorende schuur een karakteristieke verschijningsvorm, die vaker voorkomt bij oude pleisterplaatsen.

Cultuurhistorische waarde

In Bronckhorst is de ontstaansgeschiedenis herkenbaar en daardoor 'afleesbaar'. Bij aankomst vanaf Steenderen is de natuurlijke hoogte waarop het stadje ligt, duidelijk waarneembaar. De landschappelijke ligging, de kasteelheuvel, het stratenpatroon, de overige bebouwing en de verbinding met de oversteekplaats aan de IJssel vertonen samenhang met elkaar. Dit zorgt voor een hoge ensemblewaarde. De oude bebouwing en het ontbreken van nieuwbouw, versterken de herkenbaarheid van een oud kasteeldorp. Dat de ontstaanswijze van Bronckhorst gerelateerd is aan de heren van Bronckhorst, vergroot de cultuurhistorische waarde. De heren van Bronckhorst behoorden tot de belangrijkste adellijke geslachten in de Achterhoek. Bronckhorst heeft in zijn geheel een hoge cultuurhistorische waarde. Het ensemble geeft een goed beeld van een van oudsher middeleeuws kasteeldorp in het IJsselland, aan de westgrens van de Achterhoek.

Bovenstraat Bronckhorst met kapel (links) en herberg De Gouden leeuw (rechts).

Silhouet Bronckhorst vanaf Steenderen.

RIVIERDUIN BIJ RHA

Foto: Google Earth 2012.

Omschrijving

Rha ligt op een rivierduin aan de IJssel. De Rhabergseweg en de Prinsenmaatweg volgen de randen van de rivierduin. De omgeving bestaat uit open landbouwgrond. Hierdoor is de hogere ligging van Rha zichtbaar.

Cultuurhistorische waarde

De ontstaansgeschiedenis van Rha als rivierduindorp aan de IJssel is herkenbaar aan de hogere ligging en

het historisch wegenpatroon. De bebouwing die aan de wegen is gelegen, versterkt de structuur.

Rha vormt een ensemble, bestaande uit de landschappelijke ligging in het open IJsselland, de wegenpatronen en de agrarische bebouwing. De cultuurhistorische waarde is voornamelijk gebaseerd op de historisch geografische waarde. Rha is kenmerkend voor oude dorpen in het IJsselland.

Molen in Rha.

Bebouwing op de rand van de rivierduin in Rha.

KERKCOMPLEX VIERAKKER

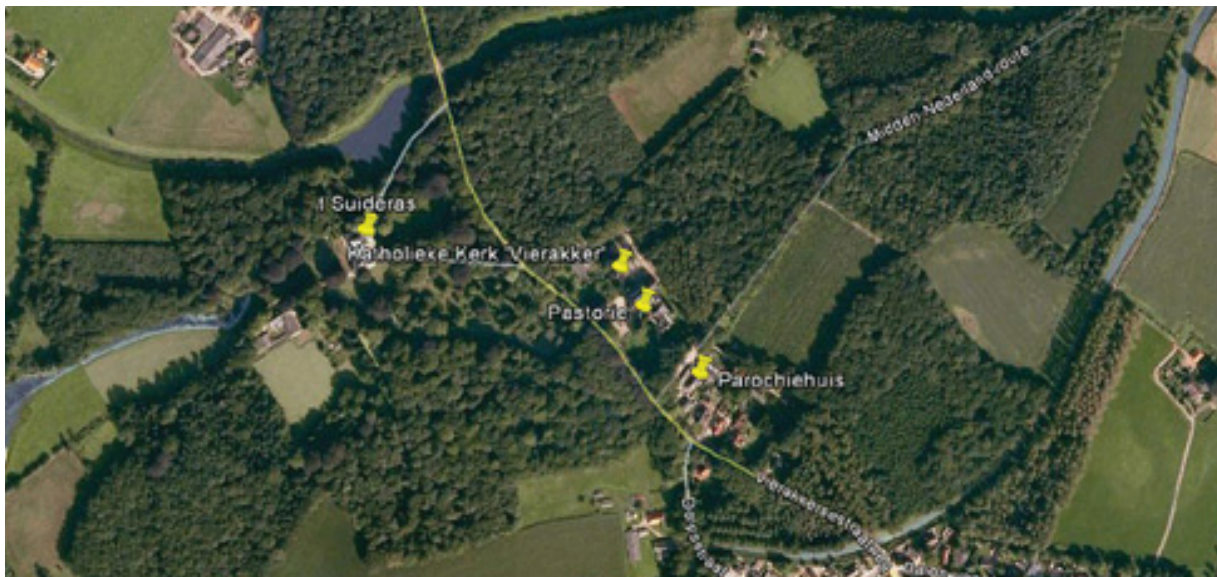

Foto: Google Earth 2012.

Omschrijving

Ten oosten van 't Suideras ligt het kerkcomplex van de rooms-katholieke St. Willibrorduskerk. De kerk is gebouwd in 1869-1870 naar een ontwerp van H.J. Wennekers. Naast de kerk staat een pastorie en een kosterswoning. De kerk is in 2009 door een NCRV-actie uitgeroepen tot mooiste kerk van provincie Gelderland. In de kerk zijn nog vele oorspronkelijke elementen uit de bouwperiode terug te vinden, zoals de olielampen uit 1870, de communiebank, biechtstoel, preekstoel, het Triumphkruis en het orgel.

Cultuurhistorische waarde

Het complex heeft een hoge cultuurhistorische waarde vanwege de bijzondere ligging in het bosrijke gebied rond landgoed 't Suideras, maar ook vanwege de fraaie architectuur van de gebouwen, het authentieke interieur en de band met het naastgelegen 't Suideras. De adellijke familie van 't Suideras gaf opdracht de kerk met bijgebouwen te bouwen in het bos.

Kerkcomplex Vierakker.

Kosterij en voormalige winkel in Vierakker.

HET STROOMKANAAL VAN HACKFORT EN HET VERDEELWERK 'T GROENE KANAAL

Foto: Google Earth 2012.

Omschrijving

In de nabije omgeving van 't Suideras tussen Vierakker en Wichmond, komen de Veengoot en de loop van de Baakse beek bij elkaar. Hier ligt verdeelwerk 't Groene Kanaal – ook wel verdeelwerk van Pardijs genoemd - dat het water uit de Veengoot naar de Baakse beek stuurt. Onder bepaalde omstandigheden, bijvoorbeeld bij hoge waterstanden in de IJssel, kan het water via het stroomkanaal van Hackfort zonder bemaling in de IJssel worden geloosd. Hierdoor wordt het water uit de bovenloop van de Baakse beek en de Veengoot eerder afgevoerd, dan wanneer het via de benedenloop naar de IJssel wordt geleid. Tot een waterstand van 9,5 meter kan het water zonder problemen wegstromen. Als het peil hoger uitkomt, lopen de boezem van

De uitwateringssluis van het Stroomkanaal Hackfort, gegraven in 1952 (foto: www.wrijj.nl).

Hackfort en de Bakerwaard vol. Het verdeelwerk en de uitwateringssluis van het stroomkanaal van Hackfort zijn aangelegd in het begin van de jaren '50.

Cultuurhistorische waarde

Het water kan voor de gemeente Bronckhorst een belangrijke bedreiging vormen, met name in het gebied waar de beken uitmonden in de IJssel. Het watererfgoed, waaronder o.a. sluisen, stuwen, verdeelwerken, kanalen en gemalen vallen, vertellen ons hoe de mens omgaat met het water. Het verdeelwerk het stroomkanaal en de uitwateringssluis laten zien hoe de mens in de wederopbouwperiode oplossingen bedacht voor mogelijke calamiteiten. Het ensemble is kenmerkend voor het IJsselland van gemeente Bronckhorst.

Verdeelwerk het Groene Kanaal bij 't Suideras (foto: www.wrijj.nl).

LANGS DE HESSENWEG BIJ HUMMELO

Foto: Google Earth 2012.

Omschrijving

Langs de Hessenweg tussen Hummelo en Keppel ligt een deel van de zandrug die zich uitstrekt langs de Oude IJssel. Tussen Hummelo, Keppel en Herberg 't Wapen van Heeckeren, bevindt zich een bijzonder en fraai gebied. De oude hessenweg tussen Doesburg en Halle, die hier ook Hessenweg heet, loopt als een slingerende zandweg door bos en weiden. De weg voert langs de herbergen 't Wapen van Heeckeren en de Zwaan bij Hoog-Keppel. Een meer zuidelijke route zou uitkomen bij voormalige herberg De Roskam en herberg De Gouden Leeuw in Laag-Keppel. Langs het traject liggen de Wrangebult – ook wel Galgenberg genaamd -, de zwarte en de witte kolk. Op deze omgeving zijn vele lokale volksverhalen gebaseerd die tot op de dag van vandaag worden beschreven en verteld. Er worden verschillende mystieke betekenissen gegeven aan de kolken en de berg, uiteenlopend van witte wieven tot offerplaatsen, geselde geesten en gevechten tussen jongeren uit Hummelo en Keppel.

Cultuurhistorische waarde

Het gebied rondom de Hessenweg tussen Hummelo, Laag-Keppel en Wittebrink is van hoge cultuurhistorische waarde. Hier is de ligging van de weg op een hogere zandrug herkenbaar. Dit maakt het verhaal over de handelaren die van Duitsland naar Doesburg en verder trokken over de hoger liggende wegen afleesbaar. Oude handelswegen, zoals de hessenwegen zijn karakteristiek voor de Achterhoek en ook voor de gemeente Bronckhorst. In deze zone, tussen 't Wapen van Heeckeren en Hummelo, is de cultuurhistorie extra waarneembaar

vanwege de aanverwante pleisterplaatsen die thans nog als herberg in gebruik zijn.

Het betreft hier een gaaf, herkenbaar en daarom zeldzaam deel van de hessenwegen. De lokale volksverhalen die over deze plek worden verteld getuigen van een langdurige belangstelling van bewoners voor deze plek. Dit kan betekenen dat deze plek een zeer hoge ouderdom heeft als het gaat om menselijk gebruik.

Hessenweg bij Hummelo.

Herberg 't Wapen van Heeckeren.

Witte Kolk.

Zwarte Kolk.

ENGHUIZEN

Foto: Google Earth 2012.

Omschrijving

Huize Enghuizen is er niet meer, maar de omgeving vertoont nog vele sporen van een samenhangend landgoed in het beekdal van de Grote beek. Op de plek waar het hoofdhuis stond, ligt een ruïne. Daarom heen zijn het voormalige koetshuis, het jagershuis en de oranjerie te vinden. Hier ligt het landschap een paar meter hoger - +/- 15-20 meter boven N.A.P. - dan het gebied richting Hummelo (zuid) en naar de Grote beek (noord); +/- 11 meter boven N.A.P.. In de directe omgeving van de bebouwing liggen sporen van een parkaanleg, zoals oude bruggetjes.

Wat verder van de huisplaats af liggen 19de eeuwse pachtboerderijen. Ze zijn herkenbaar aan hun bouwstijl, detaillering, de ligging rond Enghuizen maar voornamelijk vanwege de naamgeving. De boerderijnamen verwijzen naar de militaire loopbaan

van Baron Van Heeckeren, in de periode van Napoleontische oorlogen.

Cultuurhistorische waarde

Enghuizen is een rijksbeschermd buitenplaats. Buiten de grenzen van deze rijksbescherming liggen de voormalige pachtboerderijen. Deze boerderijen hebben een historische band met Enghuizen. Zij maken het ensemble en het verhaal rond Enghuizen meer compleet. De overeenkomsten tussen de pachtboerderijen van Enghuizen en de verwijzingen naar Enghuizen, maken de historische relatie afleesbaar. Enghuizen vertegenwoordigt met de voormalige pachtboerderijen de hiërarchische indeling van de maatschappij, gebaseerd op landheren en pachters, die lange tijd kenmerkend is geweest voor de Achterhoek.

Voormalig koetshuis Enghuizen.

Voormalige Oranjerie Enghuizen.

KASTEELDORP LAAG-KEPPEL

Foto: Google Earth 2012.

Omschrijving

Laag-Keppel is een kasteeldorp op de oever van de Oude IJssel. Het dorp heeft een hoge ouderdom met een ontstaanswijze die vermoedelijk terugvoert naar een middeleeuwse burcht. De oude kern van Laag-Keppel ligt als een eiland ingesloten tussen de Oude IJssel en een oude rivierarm van de Oude IJssel. Via twee bruggen is de Dorpsstraat te bereiken die van noord naar zuid over het eiland loopt. Deze vervult zodoende een belangrijke verbinding tussen het gebied ten noorden en zuiden van de Oude IJssel. Het kasteel ligt ten westen van de Dorpsstraat. Hierdoor is de relatie tussen kasteel en dorpsbebouwing duidelijk aanwezig. Ook de ligging van een herberg net aan de overzijde van de

noordelijke brug op de kruising noord-zuid en oost-west maakt de strategische, rationele aanleg afleesbaar.

Cultuurhistorische waarde

Laag-Keppel van hoge cultuurhistorische waarde omdat het nederzettingstype van een 'kasteeldorp' hier herkenbaar is in landschappelijke ligging, bebouwing en wegenspatronen.

Watermolen Laag-Keppel.

Dorpsstraat Laag-Keppel.

DE HEIDENHOEK

Boeyinkcomplex vanaf de Heidenhoekweg.

Arbeiderswoningen bij het Boeyinkcomplex.

Omschrijving

Ten zuiden van Zelhém ligt het buurtschap de Heidenhoek. De omgeving bestaat uit een kleinschalig zandlandschap met een licht glooiend reliëf. Het heeft een agrarisch karakter met esgronden, weilanden, boerderijen, houtwallen en zandpaden. De Barinkweg verbindt de Heidenhoek met Zelhém. De weg deed dienst als dodeweg, om de overledenen naar de kerk van Zelhém te vervoeren. Dat er van een buurtschap gesproken kan worden, blijkt uit het voorkomen van een voormalig maalderijcomplex met winkel en een zondagschooltje. Ook is bij het 'Boeyinkcomplex' aan de Heidenhoekweg een rij met vijf arbeiderswoningen te vinden.

Cultuurhistorische waarde

De kleinschaligheid, verspreide bebouwing, het agrarisch landgebruik, de houtwallen en het netwerk van onverharde wegen vormen samen een ensemble. De Heidenhoek heeft een hoge cultuurhistorische waarde vanwege de herkenbaarheid en gaafheid van een karakteristieke agrarische Achterhoekse buurtschap.

Zondagsschool.

Pad richting Zondagsschool.

HALSE RUG-AALTENSE WEG

Foto: Google Earth 2012.

Omschrijving

Tussen Zelhem en het Wolferveen liggen zandruggen in het landschap. Een bekende zandrug is de Halse rug, waar Halle op is gelegen. Aan de noordzijde van de Halse rug volgt de Aaltenseweg de noordelijke rand. Deze weg deed in het verleden dienst als hessenweg op de route Halle-Hengelo. Voorheen werd de weg ook wel Zomerweg en Romienendiek genoemd. Vanaf de weg is het hoogteverschil tussen de rug en het Wolferveen zichtbaar, niet alleen in het verschil tussen hoog en laag, maar ook in de oude en nieuwe bebouwing en het verschil tussen rechte en licht slingerende wegen. De Aaltenseweg volgt de zandrug naar de plek waar de voormalige herberg Quatre Bras – de vier armen

- ligt op de kruising van de Aaltenseweg met de Bielemansdijk. Het gebouw dateert uit 1843. Hier kon men kiezen voor de richting Hengelo, Zelhem, Wolferveen of Halle. Overigens is de Bielemansdijk aangelegd bij de verdeling van het Wolferveen halverwege de 19de eeuw. De Aaltenseweg bestond al langer.

Cultuurhistorische waarde

De Aaltenseweg heeft in samenhang met het landschap en de voormalige verkeersknooppunten bij de Oude Landeweear en Quatre Bras een cultuurhistorische waarde.

Halse rug bij de Aaltenseweg.

Aaltenseweg - Zanddijk.

WOLFERSVEEN

Veengoot.

Rechte wegen met berken als wegbeplanting.

Omschrijving

Het Wolfersveen ligt ten oosten van de zandruggen bij Halle, Zelhem en Varssel. Hier lag voor 1850 een groot onontgonnen gebied dat aangeduid werd als 'woeste grond'. Het behoorde niet tot de Marken die er omheen lagen, maar tot de landsheerlijke domeingronden. Pas in de 19de eeuw is het Wolfersveen in cultuur gebracht. Vanaf die tijd wordt het land verdeeld, wegen aangelegd en er wordt een afwatering gegraven: de Veengoot. De ontginning is dan een voorbeeld voor de latere verdeling van de Markegronden. Het begint echter pas goed van de grond te komen als de waterafvoer omstreeks de Eerste Wereldoorlog wordt verbeterd.

Cultuurhistorische waarde

De cultuurhistorische waarde van het Wolfersveen als jonge ontginning is hoog. De hoge waardering heeft te maken met de gaafheid van de ontginningsstructuren, de wegenpatronen, de beplanting, afwatering en bebouwing. Samen vormen de onderdelen een ensemble waarin tijdgeest uit de tijd van de grote ontginningen doorklinkt.

Agrarische bebouwing in het Wolfersveen.

5.2 HOTSPOTS

Inlaatsluis IJssellinie bij Baak-Olburgen

In de bandijk achter de Pipeluursweg bij Olburgen ligt een inlaatsluis die onderdeel was van de IJssellinie. De IJssellinie is een 120 kilometer lange verdedigingslinie uit de periode van de Koude Oorlog (1951-1966). De linie van water strekte zich uit van Nijmegen tot aan Kampen. Het water van de Rijn en de Waal stroomde via het Pannerdens kanaal naar de IJssel en de te inunderen landerijen. Doel van deze 'NAVO-waterlinie' was het vertragen van een opmars uit het communistische oosten. Hierdoor kregen de troepen van de westelijke alliantie meer tijd om zich gereed te maken op de Veluwe. De inlaatsluis bij Olburgen liet het water van de IJssel door de dijk stromen, zodat het land onder water kwam te staan. Na toetreding van de Bondsrepubliek Duitsland tot de NAVO is de verdediging opgeschoven naar de rivier de Elbe. De IJssellinie is de jongste Nederlandse waterlinie. De inlaatsluis vertegenwoordigt, samen met de overige relictten van de IJssellinie, de periode uit de militaire geschiedenis van Nederland dat het kapitalistische westen lijnrecht tegenover het communistische oosten stond.

Inlaatsluis bij Olburgen.

Arbeiderswoningen Steenderen

Aan de Molenkolkweg 12-34 bij Steenderen staat een rij met arbeiderswoningen uit het jaar '48.

Arbeiderswoningen in Steenderen.

Het Hengelse Zand bij Hengelo

Karakteristiek voor de regio Achterhoek zijn de motorcrosswedstrijden. Op het Hengelse Zand lag de meest bekende motorcrossbaan op een hoge zandrug ten zuiden van de Varsselse enk. De crosswedstrijden begonnen in de jaren '40 van de 20ste eeuw en eindigde in 1989 na verkoop van het circuit. De grootste hit van de achterhoekse band Normaal, *Oerend Hard*, gaat over de motorcross op het Hengelse Zand.

Kampenlandschap bij Linde

In de gemeente Bronckhorst ligt een groot areaal aan kampenlandschap. Bij Linde is dit type landschap goed te herkennen aan de kleinschaligheid, historische boerderijbouw, opgaand groen, onregelmatige kavelpatronen en slingerende oude wegen.

Kampenlandschap bij Linde.

Kastelen, Landgoederen en Buitenplaatsen

De Gemeente Bronckhorst kent een grote hoeveelheid aan bijzonder fraaie kastelen, landgoederen en buitenplaatsen. Ze bestaan veelal uit ensembles met een hoofdgebouw, bijgebouwen, landschapspark, bossen en door houtwallen omzoomde landerijen.

De karakteristieken staan per landgoed beschreven in paragraaf 4.1. Elke plaats vertelt een eigen verhaal dat verbonden is met de directe omgeving, maar soms ook met de bredere omgeving. De adellijke bebouwing is kenmerkend voor gemeente

Bronckhorst. De aanwezigheid van landheren heeft er grotendeels voor gezorgd dat de gemeente veel kleinschalige, agrarische, groene gebieden kent, met name langs beekdalen.

De Leuke bij Vorden

In gemeente Bronckhorst voert het agrarisch karakter de boventoon. Een straat waar dit karakter herkenbaar is, De Leuke bij Vorden.

De boerderijen van landgoed Hackfort

Rondom kasteel Hackfort zijn een aantal pachtboerderijen aanwezig. Ter illustratie: in 1998 waren dit er in totaal 40 op een oppervlakte van 800 ha. Ongeveer acht boerderijen hebben een agrarische functie. Kleinere boerderijen worden verhuurd, bijvoorbeeld aan oud-pachters. De boerderijen bestonden tot halverwege de 20ste eeuw uit het type 'hallehuis'. Het woon- en bedrijfsgedeelte waren onder een dak samengebracht. Het bedrijfsgedeelte lagen oorspronkelijk praktisch ten opzichte van de landbouwgronden. Pas vanaf de 19de en 20ste eeuw werden de nieuwe boerderijen zo gebouwd dat het woongedeelte aan de weg kwam te liggen.¹

De boerderijen hadden een met stro of riet gedekt zadeldak met lage zijmuren. Momenteel zijn deze pachtboerderijen in bezit van Natuurmomenten. Doordat de boerderijen voor lange tijd behoren tot een eigenaar, vertonen de gebouwen gemeenschappelijke kenmerken. Hierdoor is de relatie tussen de gebouwen en het landgoed herkenbaar gebleven.

Voor-Drempt

Rijksweg N317 doorsnijdt het dorp Voor-Drempt. Aan de noordzijde van de weg staat een middeleeuwse kerk met pastorie. Daar tegenover staat aan de zuidzijde van de rijksweg een fraaie boerderij.

Gemaal Grote Beek

Bij de monding van de Grote beek in de IJssel, ten zuiden van Bronckhorst, staat een elektrisch aangedreven schroefpompgemaal uit de wederopbouwperiode. Het gemaal heeft tot taak om het water te bemalen uit het stroomgebied van de Grote beek, Dremptse Wetering en Oldenhaafse Wetering. Het gebied heeft een grootte van 9.680 ha.² Het gemaal heeft een hoge cultuurhistorische waarde vanwege de gaaf bewaarde architectuurstijl uit de wederopbouwperiode.

Boerderij aan De Leuke.

Boerderijen op landgoed Hackfort.

Gemaal Baakse Beek.

VOETNOTEN **HOOFDSTUK 05**

¹ Keverling Buisman, P 117.

² Waterschap Rijn en IJssel, http://www.wrij.nl/over_wrij/levend_water/cultuurhistorie/watererfgoed

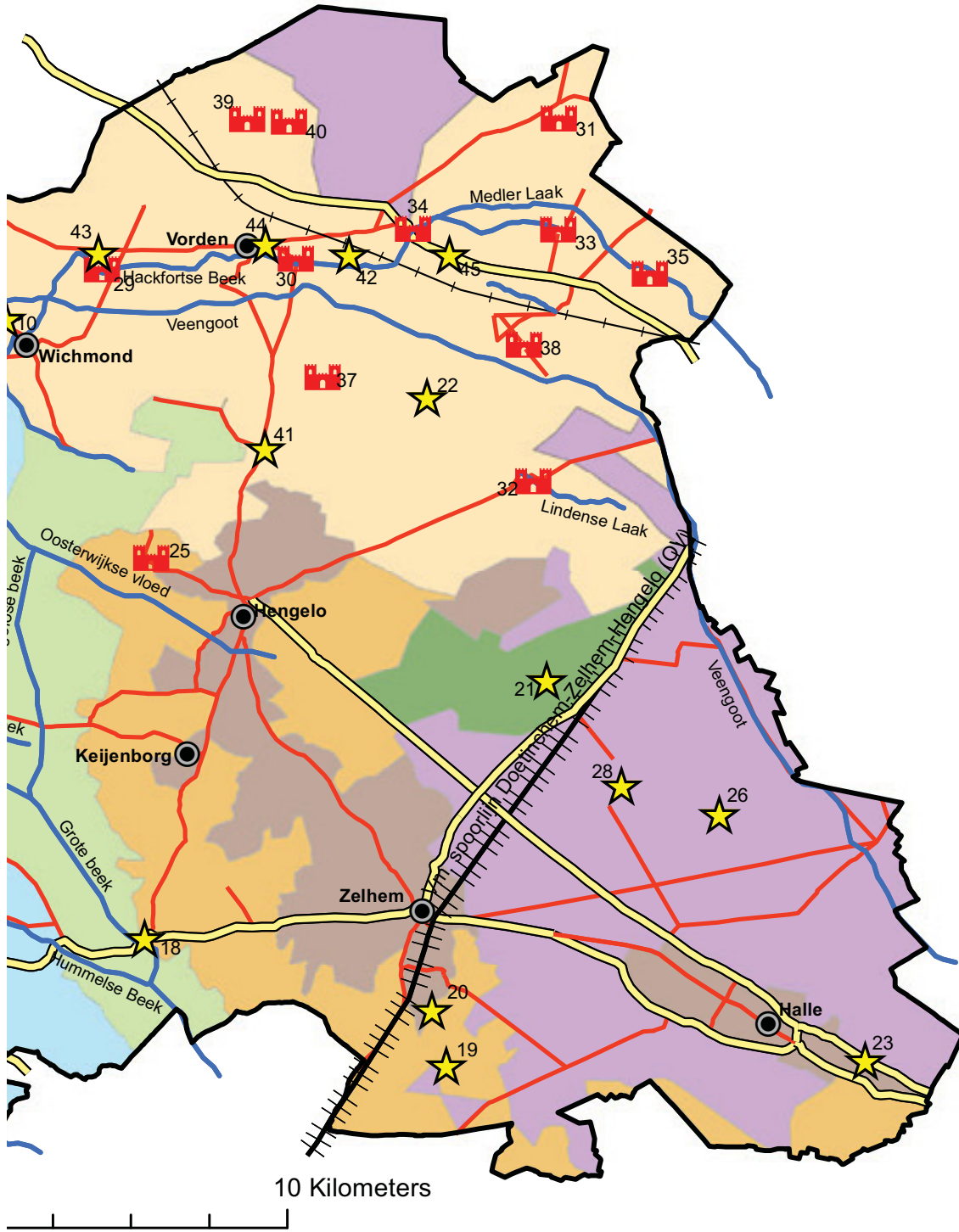
Cultuurhistorische lijnen en elementen in gemeente Bronckhorst

Cultuurhistorische elementen

1. Stadje Bronkhorst met kasteelheuvel
2. IJsseloever bij Rha
3. Veerhuis en pont naar Brummen
4. Rand van Steenderen richting Bronkhorst
5. IJssellinie Baak-Olburgen
6. Steenderen met Café Heezen, kerk en plein
7. Steenderen, rij sociale woningbouw aan de Molenkolkweg
8. Olburgen, fraai boerderijcomplex Olburgseweg 36
9. Olburgen, boerderij van Hof van Olburgen
10. Kerkcomplex van Vierakker/Wichmond
- 10a. Huize Suideras
11. Huis Baak
12. Herberg de Groene Jager
13. Kerk te Baak
14. Zandrug met hessenweg Hummelo
15. Beekdal met landgoed Enghuizen
16. Kasteeldorp Laag-Keppel met watermolen
- 16a. Kasteel Keppel
17. Drempt, kerk en pastorie
18. Café de Tol en tolhuis
19. De Heidehoek met dodeweg, zondagsschool en Boeyinkcomplex
20. De Dodeweg Heidehoek-Zelhem
21. Hengelse Zand met motorcross
22. Linde: kampenlandschap
23. Halse rug-Aaltense weg
24. Vierakker, winkelcomplex
25. Landhuis Het Kervel
26. Wolfersveen: jonge ontginning
27. Huize Vierakker
28. Badhuis met bosvijver op landgoed De Baakse Kamp
29. Hackfort
30. Vorden
31. Wildenborch
32. 't Zelle
33. 't Medler
34. Wientjesvoort
35. De Wiersse
36. Ulenpas
37. Kieftskamp
38. Onstein
39. Den Bramel
40. Huize 't Enzerinck
41. De oude tol
42. Vorden, boerderijen aan de Leuke
43. Boerderijen van landgoed Hackfort
44. Hotel Bakker in Vorden
45. Cuypers op Kranenburg

chorst

HOOFDSTUK 06.

KANSEN VOOR DE TOEKOMST

6.1 INLEIDING

In de voorgaande hoofdstukken is beschreven wat de - vanuit cultuurhistorisch perspectief - meest bijzondere en karakteristieke thema's, ensembles en hotspots zijn in gemeente Bronckhorst. De beschrijving begon met een algemene beschrijving van het verleden.

Hoofdstuk 3, 4 en 5 gingen vooral over de sporen die nog te herkennen zijn in het heden. Dit laatste hoofdstuk bekijkt de toekomst. Nu bekend is wat er was en wat er is, kan nagedacht worden over hoe we met de cultuurhistorisch waardevolle plekken om kunnen gaan en welke kansen ze bieden.

Als eerste stap wordt nog eens samengevat wat de meest opvallende kenmerken zijn die naar voren kwamen uit de inventarisatie. Het geeft een beeld van de eigenheid van Bronckhorst. De tweede stap is het beschrijven van kansen. Het versterken van de kwaliteiten van bijzondere plekken kan bijvoorbeeld de aantrekkingskracht vergroten voor inwoners, woningbouw-coöperaties, bedrijven, projectontwikkelaars of recreanten. En zo zijn er nog meer kansen die verscholen liggen in het landschap.

6.2 CONCLUSIES

Bronckhorst bezit een variëteit aan landschappen. Dit is een kwaliteit. Daarnaast is de grote concentratie aan landgoederen met een oude geschiedenis uitzonderlijk. Andere gebiedsspecifieke kenmerken zijn de zeldzaamheid en gaafheid van de historische infrastructuur en het gemeente dekkende agrarische karakter.

Landschappelijke variatie

Het contrast tussen de landschappen is groot en daarom goed zichtbaar. Waar het IJsselland open en waterrijk is, komen in het landgoedland, beekdalen en bosschages voor. In het midden ligt de langgerekte zandrug met oud cultuurland. Het agrarische karakter van de typisch Achterhoekse marken is hier te herkennen aan de bollende essen en kleinschalige bebouwing die typisch is voor agrarische esdorpen. De bebouwing versterkt in veel gebieden het karakter van het deellandschap. In de jonge ontginningen zoals in het Wolfersveen staan eind 19de en 20ste eeuwse boerderijen aan rechte wegen, waar in de essen- en kampenlandschappen van het landgoedland en het oud cultuurland de hallehuizen met wolfseinden en T-boerderijen verspreid liggen in een landschap met slingerende wegen. De landschappelijke variatie is een kenmerk en kwaliteit. Die kwaliteit is alleen te beschermen door ruimtelijke ontwikkelingen zo in te passen dat het karakter per deellandschap overeind blijft en/of versterkt wordt.

Grootgrondbezit

De 'acht' kastelen van Bronckhorst zijn bekend. Maar Bronckhorst kent meer adellijke huizen en landgoederen. Een grote concentratie ligt in het noorden van de gemeente, waar beken en dekzandruggen elkaar afwisselen. Maar ook in het zuiden liggen landgoederen, zoals bij Hummelo en Laag-Keppel. Het langdurig grootgrondbezit heeft er mede voor gezorgd dat het landschap een kleinschalig en groen karakter heeft gekregen. De bebouwing, in de vorm van hoofdhuizen en pachtboerderijen, maken de hiërarchische verhoudingen die destijds een grote rol speelde in samenleving zichtbaar en tastbaar. Dit geldt overigens ook voor de parkaanleg en lanenstructuren die voorkomen rond de hoofdhuizen. Het grootgrondbezit is een thema met ruimtelijke kenmerken dat Bronckhorst onderscheidt van andere gemeenten.

Historische infrastructuur

Overall in Nederland is historische infrastructuur te vinden, maar in Bronckhorst zijn verschillende categorieën van oude wegen nog goed herkenbaar en bruikbaar.

Herbestemming

In een tijdperk waarin een stagnerende economie, krimp en vergrijzing een rol spelen in de samenleving, ligt het niet voor de hand om nieuwbouwprojecten op te zetten. Hier ligt een kans voor cultuurhistorisch interessante gebouwen die

Dit geldt voor een deel van het hessenwegennetwerk, van Duitsland naar Doesburg, Zutphen of Deventer. Maar ook voor straatwegen met tolleren.

De aanverwante bebouwing versterkt het karakter van de weg. Dit geldt voor de bestaande en voormalige herbergen langs de oude routes en de toluhuisjes die er nog staan. De beplanting langs de wegen, het wegprofiel en verharding of juist het ontbreken van verharding is op een aantal plekken gebleven zoals het eeuwenlang was. Behalve de aanverwante bebouwing is ook hieraan het type weg te herkennen. Alleen met een beleid dat de kenmerken herkent en erkent, kan dit bijzondere karakter blijven.

Agrarisch landschap

Het agrarisch karakter domineert in Bronckhorst. Het karakter verschilt per deellandschap, maar is overall aanwezig. In het IJsselland komt voornamelijk grasland voor. In het oud cultuurland is daarentegen van oudsher meer akkerbouw te vinden. Het grote areaal aan agrarisch landschap biedt uitstekende perspectieven voor het behouden en versterken van ruimtelijke kwaliteit. Groen, rust en ruimte worden hoog gewaardeerd in Nederland als plek om te wonen en recreëren.

6.3 AANBEVELINGEN

De karakteristieke thema's van Bronckhorst zijn niet willekeurig gekozen. Het zijn ruimtelijke kenmerken die mede opvallen vanwege de kwaliteit en het karakter dat zij geven aan het landschap. In deze paragraaf zijn de kansen genoemd die hierop voortborduren.

Erfgoed en ruimte

De cultuurhistorische gebiedsbeschrijving Bronckhorst is geschreven met het doel de cultuurhistorische waarden in beeld te brengen en om ze vervolgens te integreren in ruimtelijke plannen. Naast de gebiedsbeschrijving is gewerkt aan een Sterkte-Zwakke analyse (SWOT). Beide documenten vormen de basis voor een thematische structuurvisie Cultuurhistorie.

De Structuurvisie Cultuurhistorie zal de basis vormen voor het onderdeel 'cultuurhistorie' in de bestemmingsplannen. Concreet betekent dit dat bij ontwikkelingen die mogelijk plaats gaan vinden, rekening wordt gehouden met de door de gemeente aangewezen waardevolle gebieden, gebouwen en structuren. Overigens is hier een nuance in aan te brengen. Cultuurhistorie is uiteraard niet het enige belang dat geldt in de ruimte. Cultuurhistorie zal een van de afwegingskaders zijn, zoals dat ook voor bijvoorbeeld ecologie geldt. Bij elke ruimtelijke ontwikkeling zal bekeken worden wat op welke plek de beste manier van inpassen is.

Cultuurhistorie krijgt door opname in het afwegingskader een volwaardige plaats in de belangenafweging.

De opname van de cultuurhistorische waarden in ruimtelijk beleid is een belangrijke kans om de gebiedsspecifieke kenmerken te behouden en versterken. Dit hoeft geen beperking te zijn, vooral niet wanneer de kenmerken samengaan met gewenste ontwikkelingen voor landbouw, recreatie, bebouwing of natuurontwikkeling. Het is in die zin belangrijk dat de waarden ook overeenkomen met de Landschapsontwikkelingsplannen (LOP's), Welstandsnota's en Beeldkwaliteitsplannen.

Flankerend beleid

Hoewel de gebiedsbeschrijving in de eerste plaats bedoeld is voor het ruimtelijk borgen van erfgoedwaarden, bieden de cultuurhistorische waarden ook perspectief voor andere beleidsterreinen.

Toeristisch en recreatief beleid kan handig inspringen op de waardevolle kenmerken van de gemeente Bronckhorst. Een landschap vol kastelen en landhuizen biedt kansen voor het aantrekken van toeristen en recreanten. Maar dit geldt ook voor andere cultuurhistorische parels, zoals de historische wegen en groene landbouwgronden. Hier liggen kansen voor regiomarketing, het aantrekken van bezoekers en het verbeteren van voorzieningen voor toerisme. Concrete voorbeelden zijn het uitzetten van thematische routes, het opnemen van cafe's, hotels, herbergen, oude wegen en culturele parels langs routes. Daarnaast kan nieuwe media ook een rol gaan spelen in de toekomst. De nieuwe 'layar' – techniek biedt kansen om de bezoeker te binden aan de omgeving. Bijvoorbeeld door met een layar het beeld te laten zien van hoe de plek er 200 jaar eerder uitzag. Door de interesse die gewekt wordt, blijft het beeld van de plek 'hangen' bij de bezoeker.

In de agrarische sector liggen kansen om de landschappelijke kenmerken te versterken. Afstemming met het landbouwbeleid is om die reden zeker aanbevelenswaardig. De omgang met het landschap zal bij voorkeur per deelgebied verschillen. In een hooggewaardeerd kleinschalig agrarisch landschap liggen kansen voor verbreding en landschapsbeheer. In de gebieden die opvallen door hun grootschaligheid en strakke lijnen, liggen daarentegen kansen om binnen de karakteristieke hoofdstructuren, ruimte te bieden voor nieuwe ontwikkelingen in de sector. Landbouw is cultuurhistorisch gezien bij uitstek de sector die het landschap heeft ontworpen en onderhouden. Het ligt in lijn met het verleden om de sector een bepaalde mate van vrijheid te bieden om zich te kunnen blijven ontwikkelen. Ook hier kunnen weer nieuwe landschappelijke kenmerken uit voortvloeien.

Bewoners hechten vaak waarde aan oude gebouwen, vanwege de hoge herinneringswaarde die eraan gegeven wordt. Mensen hebben er gewerkt, gewoond of hebben hier voor lange tijd langs gereden.

Opvallende gebouwen zoals kerken of fabrieksgebouwen hebben daarnaast ook een waarde als ruimtelijk icoon.

Zij fungeren als herkenningspunten en zijn onderdeel van een karakteristiek 'beeld' of 'silhouet'. Door deze gebouwen een nieuwe functie te geven, die past bij een maatschappelijke vraag, ontstaat een win-win situatie. Bovendien voorkomt herbestemming kapitaalvernietiging.

Beleid met betrekking tot herbestemming zou zich kunnen richten op het plegen van onderzoek naar herbestemming zodra een gebouw leeg komt te staan. Wat zijn de ruimtelijke en maatschappelijke vragen? En wat biedt het gebouw voor mogelijkheden?

Routes en pleisterplaatsen

In Bronckhorst liggen bijzondere, gave, oude historische wegen. Een aantal van de pleisterplaatsen die aan de routes liggen maken het verleden 'beleefbaar'. Deze sporen bieden kansen voor een revival van de langzame trektochten en pleisterplaatsen. Met name vanwege de heersende trend om te 'onthaasten', biedt dit een perspectief voor nu en in de toekomst. De wegen voeren langs esthetisch mooie landschappen en komen langs karakteristieke dorpen. Plekken om te pauzeren zijn te vinden in de dorpen, maar ook in de cafe's langs de routes. De kwaliteiten die er liggen, kunnen aangepast worden aan de wensen van de huidige gebruiker, zodat de functie weer 'herleeft'.

Publicatie en draagvlak

Van nature zijn veel mensen geïnteresseerd in wat er zich heeft afgespeeld in het verleden. Om de interesse aan te wakkeren, is het raadzaam om de bijzonderheid van gemeente Bronckhorst onder de aandacht te brengen op een manier die beklijft. Te denken valt aan een fraaie, aantrekkelijke publicatie met veel beeldmateriaal, toegankelijk taalgebruik en een inhoud die de lezer herkent. Een dergelijke publicatie kan zorgen voor meer draagvlak voor cultuurhistorisch beleid. Het 'nut' van aandacht van cultuurhistorie moet blijken in de communicatie. Alleen wanneer er een wil is van onderop, zullen initiatieven opbloeien die de ruimtelijke kwaliteit en cultuurhistorische waarden ten goede komen.

Kennisuitwisseling

Uit het proces rond de cultuurhistorische inventarisatie en beschrijving is gebleken dat er meer en gedetailleerdere kennis boven tafel komt als mensen met verschillende achtergronden elkaar weten te vinden. Het is aanbevelenswaardig om na te denken over een structurele en toegankelijke wijze van kennisuitwisseling op het gebied van cultuurhistorie; archeologie, landschap, architectuur,

immaterieel erfgoed. Wellicht kunnen de historische verenigingen in Bronckhorst samen blijven werken op gemeentelijk niveau in een digitaal netwerk. Het is gebleken dat velen gebruik maken van digitale bestanden en communicatie. Met een kleine inspanning, bijvoorbeeld door het oprichten van een website en het organiseren periodieke bijeenkomsten of excursies, kan de samenwerking uitgroeien tot een groep gebiedskenners die hun kennis graag delen met anderen. Bij het netwerk kunnen professionals aanhaken met kennis over andere gebieden, analysemethoden en historische verbanden.

Duurzaamheid

Duurzaamheid staat hoog in het vaandel vandaag de dag. In de gebiedsbeschrijving komen waarden naar voren die kansen bieden voor het 'verduurzamen' van de samenleving. Een voorbeeld daarvan is het verbeteren van de infrastructuur voor fietsers en wandelaars. Oude lijnen in het landschap, zoals de voormalige handelsroutes of de voormalige spoorlijn, kunnen herleven als duurzame mobiliteitswegen.

De verbindingen liggen er al en zijn vaak zo aangelegd dat zij op een logische wijze van A naar B leiden.

Een ander voorbeeld van het laten samenvloeien van cultuurhistorische kenmerken en de wens voor duurzame energiewinning is het gebruik van waterkracht. Voorheen werden de beken en rivieren volop gebruikt in dit gebied voor het aanvoeren van machines. De inspiratie voor hernieuwd gebruik van waterkracht kan uit het verleden worden gehaald. Het al eerder genoemde thema 'herbestemming' is tevens een manier waarop in het verleden gedane investeringen niet verloren hoeven te gaan.

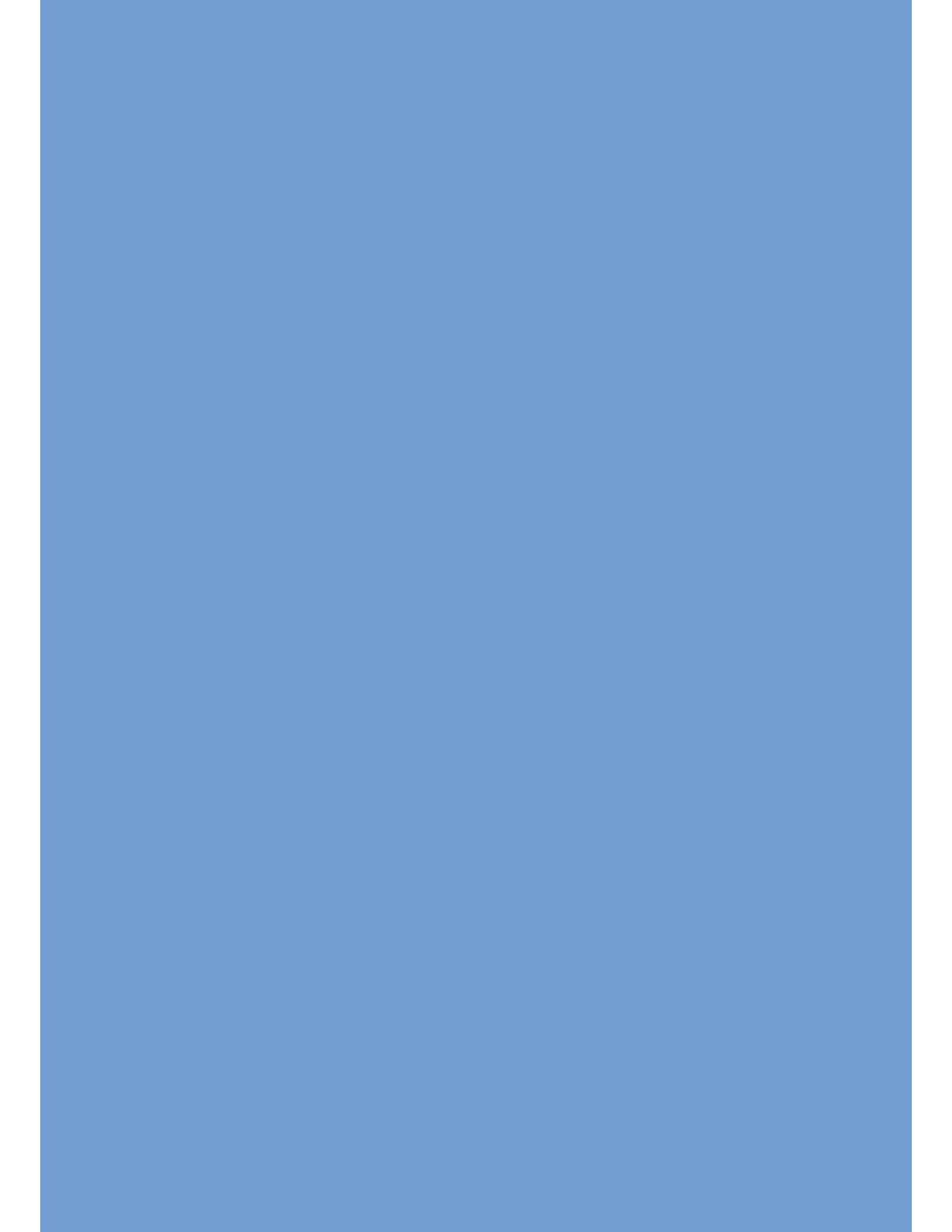
Gebouwen die hun functie hebben verloren, hebben vaak nog voldoende kwaliteit om nieuwe functies te herbergen. Te denken valt aan appartementen,

't Wapen van Heeckeren. Pleisterplaatsen zijn van alle tijden.

verenigingsruimtes, opslag- of werkruimtes in oude fabrieksgebouwen, leegstaande kerken of grote woningen met een duur onderhoud.

Bronckhorst is een gemeente vol cultuurhistorische schatten. Als het erfgoed op een goede slimme manier ingezet wordt, worden de schatten niet alleen goed bewaard, maar ook nog eens in goud omgezet.

BRONNEN

LITERATUUR

Barendse, S. et al (2000), Het Nederlandse landschap, een historisch-geografische benadering. Utrecht: Stichting Matrijs.

Berendsen, H.J.A. (2008), De vorming van het land. Inleiding in de geologie en de geomorfologie. Assen: Van Gorcum & Comp. B.V.

Berendsen, H.J.A. (2000), Landschappelijk Nederland. Assen: Van Gorcum & Comp. B.V.

Berkel, G. van en K. Samplonius (2006), Nederlandse plaatsnamen : herkomst en historie. Utrecht : Spectrum, 2006

Beukelaar, H. de (1995), Verkeer en verkeerswegen in Oost-Gelderland. In: Jaarboek Achterhoek en Liemers.

Bieleman, J. (2008), Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000. Amsterdam: Boom.

Bieleman, J. (eindred.), W.R. Foorthuis, F. Keverling Buisman en P. Thissen (1995), Anderhalve eeuw Gelderse landbouw. De geschiedenis van de Geldersche maatschappij van landbouw en het Gelderse platteland. Groningen: REGIO-PROject.

Blécourt, W. De, R.A. Koman, J. van der Kooi en T. Meder (2010), Verhalen van stad en streek. Sagen en legenden in Nederland. Amsterdam: uitgeverij Bert Bakker.

Broek, J. Van den (1993), De voormalige boerderij-herberg 'de Wientjesvoort' in Vorden. In: Jaarboek Achterhoek en Liemers.

Dalen, A.G. van (1960), Het beleg van Bronckhorst. In: Archief tevens orgaan van de Oudheidkundige Vereniging De Graafschap VI. Nr. 3.

Doesburg, J. van et al. red.(2007) Essen in zicht. Essen en plaggendecken in Nederland: onderzoek en beleid. Amersfoort: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten.

Doesschate, A. ten (1919), Iets uit de geschiedenis van Steenderen en Bronckhorst.

Enderman, M. (2002), De ontwikkeling van de boerderij in de Achterhoek. In: Historisch Boerderijonderzoek. De Graafschap, tevens SHBO-jaarverslag 2001.

Gelders Genootschap (januari 1991). Gebiedsbeschrijving. Onderzoek naar historische, visueel-ruimtelijke kwaliteiten. Gemeente Hengelo.

Gelders Genootschap (2008), Hessenwegen in Oost-Nederland. 'In het spoor van de hessen'. Historisch-geografisch onderzoek. Arnhem: Gelders Genootschap.

Gelders Genootschap (2010), Cultuurhistorische analyse Ruurlo en omgeving. Arnhem: Gelders Genootschap.

Gelders Genootschap (div.), Teksten in deze beschrijving zijn voor een groot deel gebaseerd op de redengevende beschrijvingen van de gemeentelijke en van rijkswege beschermde monumenten van de gemeente Bronckhorst.

Grit, Stef (teksredactie) en Loek Kemming (beeldredactie). Eén stad, vier dorpen en een buurtschap. 2204, gemeente Hummelo en Keppel / Staring Instituut.

Grit, S., H. de Beukelaar en G. Leferink (2007), Cooperaties: opkomst en neergang? In: Jaarboek Achterhoek en Liemers.

Heusinkveld, E. (1998), Lokaalspoorwegen in Twente en de Achterhoek. Haarlem: Schuyt & Co Uitgevers en Importeurs.

Keverling Buisman, F. (1997), Bestuurlijke hervormingen in Gelderland na de Bataafse Revolutie. In: De Bataafse Omwenteling en het Recht. Nijmegen: Rechtshistorische Reeks van het Gerard Noodt Instituut. Nr. 39.

Keverling Buisman, F. e.a. (1998), Hackfort: Huis en landgoed. Utrecht: Stichting Matrijs.

Miedema, F.R.P.M. (2009), De 18e/ 19e eeuwse hoogovenvervuilinglaag in de Oude IJsselafzetting bij Drempt. Afstudeerscriptie LAD-80424. Wageningen: Wageningen Universiteit.

Mieras, J.P. (1952), Pastorie, Burgemeesterswoning en Volkswoningen te Steenderen. In: Bouwkundig Weekblad. Nr. 70.

Monumenten Inventarisatie Project (1989), Oost-Gelderland. Hummelo en Keppel. Gemeentebeschrijving.

Monumenten Inventarisatie Project (1989), Oost-Gelderland. Zelhém. Gemeentebeschrijving.

Monumenten Inventarisatie Project (1989), Oost-Gelderland. Steenderen. Gemeentebeschrijving.

Noordhoff Uitgevers (2009), De Bosatlas van Ondergronds Nederland. Groningen: Noordhoff Uitgevers bv.

Peppelboom, H. (2010), Boelekeerl.

Petersen, J.W. (2002), Reizen is tol betalen.

De verkeersontwikkeling in en om het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795. Aalten: Uitgeverij Fagus.

RAAP (2008), RAAP-rapport 1748, Archeologische waarden en verwachtingen in de gemeente Bronckhorst. Weesp: RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

Reinders O.F.M., M. (1968), Withmundi Wichmond 194-1968. Het oudste kerkdorp van de Graafschap. Zutphen: Walburg Pers.

Rossel, H.W. (2006), Bedrijvigheid in Vorden in de 20ste eeuw. Vorden: Oudheidkundige vereniging 'Oud Vorden'.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Hummelo (gemeente Hummelo en Keppel) als beschermd dorpsgezicht. Mei 1987.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Laag Keppel (gemeente Hummelo en Keppel) als beschermd dorpsgezicht. Mei 1987.

Schreuder, F. (1977), Hengelo Gelderland duizend jaar. Zutphen: Walbrug pers.

Somsen, H. (2010), Smoks Hanne.

Stam, H. (1986), Hendrik Jacob Carel Jan baron van Heeckeren van Enghuizen en zijn veldtochten. In: Jaarboek Achterhoek en Liemers 1986. Zutphen: Walburg pers.

Strootman B.G.M. (1989), Oude Rijkswegen. Ontstaan, oorspronkelijk en huidig beeld van de oude rijkswegen in Nederland. Utrecht: Directie Bos- en Landschapsbouw.

Stronks, C.N. (1984), Beheer en gebruik van het Wolfersveen in de gemeente Zelhem. Uit: Historische geografie in meervoud. Utrecht: Matrijs.

Schuyf, J. (1995), Heidens Nederland. Zichtbare overblijfselen van een niet-Christelijk verleden. Utrecht: Stichting Matrijs.

Synthegra (2005), Archeologische Inventarisatie TRAP-route Zelhem. Zelhem: Synthegra Archeologie.

Wabeke, J. (2006), Land van Berkel en Slinge, sporen uit een rijk verleden. Utrecht: Stichting Matrijs.

Wardenaar, K.J. e.a. (2006), Landgoederenzone Baakse beek. Ontwerpstudie waterbeheer. Cultuurhistorie als inspiratiebron voor ruimtelijke ontwikkeling. Doetinchem: Waterschap Rijn en IJssel.

KAARTMATERIAAL

Historische topografische Atlas Achterhoek Liemers Rijk van Nijmegen +/- 1843-1845 schaal 1:25.000. Uitgeverij Nieuwland.

Geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000. (1979) Wageningen, Haarlem: Stichting voor bodemkartering, Rijks Geologische Dienst.

Historische Atlas Gelderland : Chromotopografische Kaart des Rijks 1 : 25 000 (1989). Den IJp: ROBAS produkties .

Grote Historische Atlas van Nederland 1:50.000. deel 3: Oost-Nederland 1830-1855 (1990). Groningen: Wolters-Noordhoff Atlasprodukties.

FOTO'S

Alle foto's zijn afkomstig van het Gelders Genootschap tenzij anders vermeld.

INTERNET

www.oudzelhem.nl

www.stationsweb.nl

www.volksfeesthummelo.nl

